

Delfia Batavorum

Jaarboek 1994

Delfia Batavorum

Jaarboek 1994

Genootschap Delfia Batavorum
Delft 1995

Het Genootschap Delfia Batavorum draagt dit derde jaarboek op aan
de heer A.C. Kleyweg, van het Stadskoffyhuis
voor zijn stimulerende inzet om de geschiedenis van Delft uit te dragen.

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van het Genootschap Delfia Batavorum,
secr. Wilhelminalaan 107, 2625 LH Delft

Redactie:

H.L. Houtzager, voorzitter

P.C.J. van der Krogt

H.W. van Leeuwen

M. van Noort, secretaris (Wilhelminalaan 214, 2625 KK Delft)

M.A. Verschuyf

Heeft u belangstelling voor het plaatsen van een advertentie in het Delfia
Batavorum Jaarboek, neemt u dan contact op met P.A. van Koppen,
Oude Kerkstraat 12, 2611 HT Delft, tel. 132201.

Druk- en bindwerk: Drukkerij Vis Offset, Alphen aan den Rijn

Inhoud

Ten geleide	4
Jaarverslag over 1994	5
<i>A.J.H. Rozemond</i> Kroniek over 1994	11
<i>J.C.M. van Winkel</i> Maria van Jesse	23
<i>H.L.M. Defoer</i> Het als 'Maria van Jesse' vereerde Mariabeeld te Delft	29
<i>Ingena Vellekoop en C.F. Kwakkelstein</i> De boerderij van Van der Burch in Hof van Delft in de 16de eeuw	37
<i>H.L. Houtzager</i> Enkele wiskundigen uit de kring rond Jan Hugo Cornets de Groot	49
<i>K. van der Wiel</i> Knegtsbussen: Drie eeuwen sparen voor sociale zekerheid	61
<i>E.J. Bult</i> Archeologische kroniek van Delft juni 1993-juni 1994	95
<i>J.A. Meter</i> Publikaties over Delft en Delvenaren 1994	109
<i>P.C.J. van der Krogt</i> Nieuwe straatnamen 1994	127
Het gemeentebestuur van Delft, 1-1-1995	137
De Delftse bevolking	138
Over de auteurs	139
Naamregister	141

Ten geleide

De inhoud van dit vierde jaarboek van het Genootschap Delfia Batavorum is wat de indeling betreft gelijk aan het vorige jaarboek: de vaste rubrieken en een aantal artikelen over Delfts historie. De beide eerste artikelen zijn gewijd aan Maria van Jesse, die al sedert de Middeleeuwen in Delft vereerd werd. Pastoor Van Winkel beschrijft de Middeleeuwse verering van Maria van Jesse te Delft en de herleving ervan in deze eeuw. De kunsthistoricus H. Defoer van het Museum Catharijneconvent in Utrecht beschrijft het huidige Delftse Mariabeeld. Ook het tweede artikel beschrijft een facet van het Middeleeuwse leven, een archiefvondst wierp enig licht op de bedrijfsvoering van een middeleeuwse boerderij in de omgeving van Delft. Ingena Vellekoop en C.F. Kwakkelstein geven daarop een toelichting. Ons mederedactielid H. Houtzager brengt enkele bekende en minder bekende Delftse wiskundigen uit de 17de eeuw voor het voetlicht. De laatste bijdrage is wat langer. Geïllustreerd met vele Delftse voorbeelden beschrijft Kees van der Wiel hoe de arbeiders stukje bij beetje een steeds grotere sociale zekerheid kregen.

De redactiecommissie is de verschillende auteurs erkentelijk voor hun bijdragen en wenst de leden van het Genootschap enige aangename uren toe bij het lezen van dit vierde jaarboek.

De redactiecommissie van het Genootschap Delfia Batavorum

Jaarverslag over 1994

Algemeen

De in het verslagjaar georganiseerde activiteiten werden in het algemeen goed bezocht. Publikaties in de pers, voorafgaand aan een lezing, blijkt tot bezoek van niet-leden als gast bij een lezing te leiden, en dus tot meer bekendheid bij de Delftse bevolking. In het bestuur, en vooral in de lustrumcommissie, werd dit jaar veel aandacht besteed aan de voorbereidingen voor de viering van het lustrum van Delfia Batavorum en van het 750-jarig bestaan van de stad Delft.

Op 7 april overleed George Kunz, oud-voorzitter en erelid van onze vereniging. Hij heeft zich gedurende zeer veel jaren met grote energie voor Delfia Batavorum ingezet. Met zijn journalistieke kennis en ervaring verzorgde hij jarenlang de eindredactie van het convocaat. Veel van de daarin opgenomen artikelen waren van zijn hand. Sedert het begin van de werkzaamheden van de Publikatiecommissie tot zijn afscheid in 1990 werkte hij actief mee aan de voorbereidingen van de uitgaven van Delfia Batavorum. Daarnaast schreef hij talrijke publikaties over Delftse onderwerpen.

De J.W. Blok-penning werd dit jaar voor de tweede maal uitgereikt. Ter gelegenheid van zijn afscheid als stadsarchivaris van de gemeente Delft op 20 april is de penning op ludieke wijze door de historische bouwmeester 'Hendrick de Keyser' namens het bestuur uitgereikt aan drs. A.J.H. Rozemond, wegens zijn verdiensten voor het bevorderen van de kennis van en de belangstelling voor de geschiedenis van de stad Delft en het bevorderen van behoud en herstel van het culturele erfgoed.

Ter gelegenheid van Delftdag op 27 augustus stond het bestuur ook dit jaar met een kraam op de gebruikelijke markt. Naast het beantwoorden van vragen over Delft en over de vereniging werden boeken en platen verkocht. Ondanks het slechte weer viel over belangstelling niet te klagen. Maar liefst twaalf nieuwe leden meldden zich aan.

Een geheel nieuwe vorm van publiciteit voor de vereniging begon in oktober. Op de Delftse en Nootdorpse Kabel-TV is een historische rubriek gestart, verzorgd door Delfia Batavorum in samenwerking met de Ge-

meentelijke Archiefdienst Delft. Elke maandag is op de kabel-tv een aantal pagina's te zien over een Delfts onderwerp, geschreven door leden van onze vereniging en medewerkers van de GAD.

Een bijzondere bijeenkomst vond plaats op 12 oktober. Die dag hield de Nederlandse Vereniging voor Kerkgeschiedenis haar jaarlijkse studiedag in Delft. Deze dag, waarvoor ook de leden van onze vereniging waren uitgenodigd, werd in samenwerking met het bestuur van Delfia Batavorum georganiseerd. Het programma omvatte een aantal lezingen over de kerkelijke geschiedenis van Delft en Delfland.

Lezingen en excursies

In het verslagjaar zijn 9 lezingen met dia's en 2 excursies gehouden.

- Op 20 januari sprak dr. M.A. Verschuyf over *De verwondingen van Willem van Oranje gezien door de bril van een chirurgijn*. Hij besprak de aanslag op Willem van Oranje in 1582 door Jean Jauregui en de moord in 1584 door Balthasar Gerards.

- Op 17 februari hield mevr. drs. S.M.C. Leupen een lezing over het archeologische landschapspark 'Archeion', dat kort daarna werd geopend. Achtergronden en inrichting van dit thema-park kwamen uitgebreid aan de orde.

- Op 30 maart sprak drs. A.J.H. Rozemond na afloop van de ledenvergadering over *Zegels, in het bijzonder die van Delft*. Aan de hand van dia's werden veel officiële zegels getoond en toegelicht.

- Op 19 april volgde een middaglezing door mevr. dr. M.C. Roodenburg over *De Delftse pottenbakkersnering in de Gouden Eeuw (1575-1675)*.

- Op 30 mei hield de heer P. Visser een inleiding met dia's over de vesting Naarden. Dit ter inleiding op de excursie naar deze stad. Deze excursie vond plaats op vrijdag 10 en zaterdag 11 juni. Naarden heeft als enige stad nog een gave vesting met een dubbele gordel grachten en wallen. Op het programma stond een bezoek aan het Vestingmuseum en een rondwandeling onder deskundige leiding.

- Op 13 september sprak dr. O. van den Arend over *Baljuwschappen in Holland*. De spreker onderzocht zeven kleine lokale baljuwschappen.

- Op zaterdag 8 oktober volgde de najaarsexcursie. Een kleine excursie naar het museum De Schilpen in Maasland, gecombineerd met een wandeling naar het gerestaureerde, overgebleven deel van de Commanderie van de Duitse Orde, nu als woonhuis in gebruik.

- Op 8 november hield drs. G. de Moor, onder de titel *Verborgten en Geborgen*, een lezing over het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261-1574). Daarbij legde zij de nadruk op de banden met Delft en de Delftenaren.

- Tenslotte sprak Drs. J.W.L. van Leur op 6 december over: *De Indische Instelling*. Deze Instelling voor Onderwijs in de Taal-, Land en Volken-

kunde van Nederlandsch-Indië, een opleiding tot bestuursambtenaar, werd in 1864 door de Delftse gemeenteraad opgericht.

Publikaties

Het derde deel in de serie jaarboeken van Delfia Batavorum, het jaarboek 1993, verscheen op 30 maart 1994. In de op die dag gehouden jaarvergadering bood de voorzitter van de redactiecommissie het eerste exemplaar aan. Dit derde jaarboek is opgedragen aan de gemeentearchivaris drs. A.J.H. Rozemond ter gelegenheid van zijn afscheid van de Gemeentelijke Archiefdienst Delft wegens zijn grote verdiensten voor de vereniging.

Het mededelingenblad verscheen in 1994 zeven maal en omvatte voornamelijk de aankondigingen met toelichting van de lezingen en excursies.

Het ledenbestand

In het verslagjaar konden 39 nieuwe leden worden ingeschreven.

Uitgeschreven werden 43 leden, waarvan 11 door overlijden. Per saldo telde Delfia Batavorum 894 leden per ultimo 1994.

De vorig jaar aangetreden publiciteitscommissie heeft een aantal concepten voor een nieuwe folder bij het bestuur ingediend. Deze folder zal vooral gebruikt worden voor het werven van nieuwe leden.

Het bestuur

In de ledenvergadering op 30 maart namen mevr. P. Timman-Jansen en mevr. drs. K.M. ten Harmsen van der Beek-Pompe afscheid als bestuurslid. Als opvolger van mevr. Timman werd als penningmeester de heer ir. J.F. van Heel gekozen.

Mevr. Pompe is opgevolgd door de heer P. Koops, die voortaan de lezingen organiseert.

De Commissie Behoud Stadsschoon

Gedurende haar derde lustrumjaar kwam de commissie negen keer bijeen om te spreken over de volgende beleidsstukken van de gemeente: de Horecarota, de monumentennota *Monumenten bij de tijd*, de nota *Reclame voor Reclame*, de nota *Kijkwijzer: naar een gestructureerd welstandsbeleid en het voorontwerp van de Technische Herziening Komplan '76*. Zowel schriftelijk als mondeling (door middel van inspraak) is de opvatting van de commissie aan burgemeester en wethouders, de raad of de dienst stadsontwikkeling kenbaar gemaakt.

Ook heeft de commissie op grond van de Algemene Wet Bestuursrecht bij burgemeester en wethouders bezwaar gemaakt tegen het verlenen van

een bouwvergunning voor de ontwerpstudio met woonhuis aan het Rietveld en tegen de vergunningverlening voor de bouw van vijf woningen en een woning met praktijkruimte aan het Oosteinde (voormalig ZHC-terrein).

Diverse andere ontwikkelingen in de historische stad zijn door de commissie op de voet gevolgd.

Bestuur Delfia Batavorum

Voorzitter: dr. M.A. Verschuyf

Secretaris: J. Grakist

Penningmeester: ir. J.F. van Heel

Tweede voorzitter: mw. W. van Reijen-Mienis

Tweede secretaris: mw. E. Emeis

Lezingen: P. Koops

Excursies: mw. mr. G.W.A. de Groot-Op den Brouw

Commissie Behoud Stadsschoon: ir. J.G. Wegner

Ereleden

C.D. Goudappel

G.G. Kunz †

J. van Oel †

A.J.M. van Peer †

Mr. H.E. Phaff

Drs. A.J.H. Rozemond

P.C. Visser †

Mw. J.M. de Wijs-Kamp †

Redactiecommissie

Dr. H.L. Houtzager

Dr. P.C.J. van der Krogt

H.W. van Leeuwen

M. van Noort

Dr. M.A. Verschuyf

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. J.G. Wegner

Ir. M. Tillema

Ir. J.K. Abels

Mw. P.C. van der Heijden-Wolfhagen

Ir. B.D. Verbrugge

Ir. F.N. Vroom

Jubileumcommissie

Prof.dr. J.J. van Loef

Mw. W.J.B.I. Leupen-van den Bosch

Dr.ir. M. Tienstra

Mw. mr. G.W.A. de Groot-Op den Brouw

Publiciteitscommissie

P.A. van Koppen

Drs. B.W. Raymakers

Vertegenwoordiger van Delfia Batavorum in de Commissie Monumentendag en in de Archeologische Werkgroep:

Ir. H.H. Vos

Voorzitter van de Algemeene Vergadering van de Afdeling W. v. 1887

Mrs. M. de W. v. 1887

Dr. M. de W. v. 1887

Mrs. W. J. de W. v. 1887

Dr. W. J. de W. v. 1887

Mrs. W. J. de W. v. 1887

Dr. W. J. de W. v. 1887

Mrs. W. J. de W. v. 1887

Dr. W. J. de W. v. 1887

Mrs. W. J. de W. v. 1887

Dr. W. J. de W. v. 1887

Mrs. W. J. de W. v. 1887

Dr. W. J. de W. v. 1887

Mrs. W. J. de W. v. 1887

Kroniek over 1994

samengesteld door drs. A.J.H. Rozemond

Januari

- 7 Prof. W.H. Crouwel, oud-directeur van museum Boymans-van Beuningen te Rotterdam, krijgt een eredoctoraat van de Technische Universiteit uitgereikt.
- 7 De voorzitter van de 45ste en tevens laatste Kunst- en antiekbeurs die in Delft heeft plaats gevonden overhandigt als dank voor de vele jaren van prettige samenwerking, 18de-eeuwse aardewerk borden aan wethouder Heuvelman en aan de directeur van het museum Het Prinsenhof mw. D. Lokin.
- 13 Drs. P. Zevenbergen wordt tijdens een buitengewone zitting van de Verenigde Vergadering van het Hoogheemraadschap van Delfland geïnstalleerd als dijkgraaf van Delfland.
- 16 De vereniging PINT, voor Promotie en INformatie Traditioneel bier, organiseert het eerste winterbierfestival. Ongeveer 400 mensen komen bijeen om van circa 20 soorten winterbier te proeven.
- 23 Het Zweites Deutsches Fernsehen brengt een live televisie-uitzending vanaf de Delftse Markt vanuit het programma *Das Sonntagskonzert - Freie Fahrt durch Europa*, dat in het teken staat van de Europese eenwording.
- 29 A.W. Brouwer krijgt uit handen van burgemeester Van Walsum de erepenning in goud verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau vanwege zijn vele verdiensten voor de plaatselijke zwemsport. Bovendien ontvangt hij de eremedaille van de Sportraad Delft.

Februari

- 9 Burgemeester Van Walsum slaat de eerste paal voor een nieuw onderkomen voor geestelijk gehandicapten. Het gebouw komt in de plaats van het vorig jaar afgebrande Willem Felsoord aan de Korftlaan.
- 13 De studievereniging Stylos van de Faculteit Civiele Techniek van de T.U. Delft viert haar eeuwfeest. De vereniging, die bij haar oprichting 'Gezelschap Practische Studie' heette, organiseert allerlei activiteiten

die de studie kunnen ondersteunen, zoals excursies, lezingen, tentoonstellingen, symposia en discussieavonden.

- 14 Een van de oudste Nederlandse geotechnische instituten Grondmechanica Delft bestaat 60 jaar. Ter ere van dit jubileum wordt een symposium gehouden over onder meer duurzaam ondergronds bouwen.
- 22 De Wereldwinkel Delft viert zijn 20-jarig bestaan. In de winkel worden produkten verkocht die rechtstreeks, zonder bemiddeling van tussenhandelaren, zijn betrokken van boeren en handarbeiders in de Derde Wereld, zonder aanzien van welke politieke of religieuze invalshoek dan ook.
- 26 Burgemeester Van Walsum en wethouder Heuvelman slaan gezamenlijk de eerste paal voor het nieuwe Delftse Stadstheater. Het gebouw zal in de herfst van 1995 opgeleverd worden.

Maart

- 2 Dit is de dag van de gemeenteraadsverkiezingen. 72.798 Delftenaren hebben het recht om hun stem uit te brengen. Daar maakt 64,52% gebruik van.
- 4 Op het terrein tussen de Colijnlaan en de Cort van der Lindenstraat worden 76 verouderde bejaardenwoningen gesloopt om plaats te maken voor 114 luxe bejaarden-appartementen.
- 5 De Amsterdamse kunstenaar Mark van Vastenhoven heeft van een stronk van een dode eik in het plantsoen aan de Buitenboogerd een kunstwerk gemaakt, voorstellend een moeder die toeziet op haar spelende kinderen. De stronk is het overblijfsel van een boom, die de bouwactiviteiten in de omgeving uiteindelijk niet heeft overleefd.
- 10 Aan de Westvest wordt het pand van de Topografische Dienst gesloopt. Het gebouw stond al enige tijd leeg. Na de afbraak zal in opdracht van de gemeente in mei begonnen worden met de bouw van een appartementencomplex, een parkeerkelder en een winkelruimte.
- 11 Het nieuwe College van burgemeester en wethouders zal bestaan uit een coalitie voortgekomen uit C.D.A., D66, V.V.D. en Stadsbelangen, die elk één wethouder zullen leveren. Daarmee krijgt Delft 4 i.p.v. 5 wethouders.
- 16 De aquariumvereniging Danio Rerio viert haar 75-jarig bestaan. Ter gelegenheid daarvan kreeg de voorzitter Toon Albers uit handen van de burgemeester de gemeentepenning.

- 21 Jolanda van Egbers neemt de Sportraadbeker in ontvangst uit handen van de vice-voorzitter van de Sportraad Delft Anton Brouwer. De zwemster van REDEOSS verbeterde in het afgelopen seizoen wereldrecords op verschillende afstanden in de handicapklasse S5-junior.
- 25 Gerard Waardijk legt zijn functie als voorzitter van het district Delfland van Scouting Nederland neer. Begonnen als 7-jarig welpje heeft Waardijk alle rangen en standen bij de padvinderij doorlopen. Tijdens zijn afscheidsreceptie overhandigt loco-burgemeester Van der Hout hem de eremedaille in de orde van Oranje-Nassau.
- 25 Na 106 jaar is er een einde gekomen aan het Delftse Waterleidingbedrijf. Burgemeester Van Walsum ondertekent namens Delft de akte, waarmee de overdracht van het bedrijf aan het Waterleidingbedrijf Zuid-Holland Zuid wordt bekrachtigd.
- 26 Onder grote belangstelling wordt de in de drie gemeentelijke musea ingerichte tentoonstelling *Koffie in Nederland* geopend.
- 28 Met het lekprikken van ballons openen de baliemedewerkers van de V.V.V. hun nieuwe informatiekantoor aan de Markt. Doordat het blendende pand bij het oude kantoor is getrokken is het nieuwe twee keer zo groot geworden.

April

- 1 Voor zijn jarenlange, intensieve inzet voor de gehandicapte medemens ontvangt P.A. Tuitel uit handen van de burgemeester de gemeentepening. Hij was o.m. medeoprichter van REDEOSS, de sport- en spelvereniging voor lichamelijk gehandicapten.
- 7 Op bijna 80-jarige leeftijd overlijdt de oud-voorzitter tevens erelid van het historisch Genootschap Delfia Batavorum George Gerardus Kunz. Van 1936 tot 1969 was hij in dienst van de *Delftsche Courant*, sinds 1946 als hoofdredacteur. In die hoedanigheid verzorgde hij onder meer de commentaren en theaterrecensies. Na de fusie met de *Haagsche Courant* in 1969 vervulde hij de functie van bedrijfsjournalist. Bij zijn 40-jarig ambtsjubileum in 1976 werd hij benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.
- 8 Op 62-jarige leeftijd overlijdt de kunstenaar Adriaan Seele, sinds 1975 eigenaar van Galerie Seele aan de Oude Delft.
- 8 Op dezelfde dag overlijdt op 56-jarige leeftijd Annette van der Burg. Ze was gedurende 7 jaar betrokken bij de Stichting Cultuur Dichterbij, waarin ze als gastvrouw in grote mate het gezicht bepaalde van de

door de stichting georganiseerde activiteiten.

- 12 Burgemeester Van Walsum installeert de nieuwe gemeenteraad. Het lid van de Socialistische Partij J. van den Bosch weigert de plaats in te nemen naast die van de fractie van de Centrum Democraten. Hij neemt voorlopig genoegen met een klapstoel naast de fractie van het C.D.A.
- 16 Ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan houdt het Delftse zangkoor Die Delftsche Sanghers een receptie in partycentrum George Town aan de Haagweg.
- 17 In het kader van het 75-jarig bestaan houdt de Kynologen Club Delft en omstreken een clubmatch, waar rashonden worden gekeurd door gekwalificeerde keurmeesters.
- 18 Mevrouw ir. J.A.J. Kromhout, lid van het College van Bestuur van de T.U. slaat de eerste paal van het nieuwe Muzisch Centrum. Het gebouw, een nieuw sociaal-cultureel centrum, komt te staan aan het eind van de Mekelweg.
- 20 Afscheid van drs. A.J.H. Rozemond als gemeente-archivaris. Hij krijgt de J.W. Blok-penning voor zijn grote verdienste voor het Historisch Genootschap Delfia Batavorum en een koninklijke onderscheiding. Zijn opvolger is dr. G. Verhoeven.
- 24 De voetbalvereniging Concordia verovert het kampioenschap in de vierde klasse door een overwinning op B.E.C. en promoveert hierdoor naar de derde klasse.

Mei

- 1 In het voormalige P.T.T.-gebouw aan het Doelenplein opent burgemeester Van Walsum een nieuwe galerie, De Kunstdoelen genaamd.
- 5 Wethouder Boelens en de voorzitter van de winkeliersvereniging In de Stede, R. Trompper verrichten de officiële opening van de vernieuwde Brabantse Turfmarkt en de Burgwal.
- 7 Een grote oldtimer- en miniatuurshow, ingericht ter gelegenheid van het 80-jarig bestaan van de firma Den Hoed - Delft Transport trekt veel publiek.
- 10 Reisbureau Van der Werf viert zijn 75-jarig bestaan met een officiële receptie in Hotel Centraal.

- 16 Het vernieuwde kantoor van de ABN/AMRO aan de Martinus Nijhofflaan wordt met een feestelijk ontbijt voor het personeel geopend.
- 18 De Jemenitische stam, die de TNO-medewerker Wilbert Elderhorst heeft ontvoerd, laat hem na bijna twee maanden weer vrij.
- 19 Wethouder Van der Hout reikt de Koninklijke Erepenning uit aan het 100-jarig Gezelschap Practische Studie, de studievereniging van de faculteit Civiele Techniek van de TU Delft.
- 21 Amateursportvereniging Levenslust viert haar 75-jarig bestaan met een open dag.
- 25 Op 104-jarige leeftijd overlijdt de oudste inwoner van Delft Pieterella Plu-Verhaagen. Ze was op 8 december 1889 te Delft geboren.
- 27 Mr. J.T. van der Wal neemt na 30 jaar afscheid van het Hoogheemraadschap van Delfland. Sinds 1974 was hij daar secretaris-rentmeester.

Juni

- 1 Het Delfts Symphonie Orkest bestaat 75 jaar en viert dit jubileum met een concert in de Sionskerk.
- 3 In het voormalige P.T.T.-gebouw aan het Doelenplein is tevens een nieuw hotel gevestigd, De Plataan, annex een restaurant Het Etablissement. Beide worden door Willem van Oranje hoogstpersoonlijk geopend.
- 5 D.H.C. promoveert naar de hoofdklasse voetbal door in de finale met 4-1 te winnen van Stormvogels.
- 6 Het Wooncentrum voor Ouderen Abtswoude bestaat 25 jaar. Ter gelegenheid daarvan opent wethouder Bonthuis de tentoonstelling *Abtswoude - 25 jaar*.
- 10 Eén van de stichters van het Wooncentrum voor Ouderen Abtswoude ds. G. Bloemendaal treedt af als bestuurslid. Hij is een kwart eeuw voorzitter geweest. Tevens wordt het jubileumboekje *Abtswoude 25 jaar Eigen Wijs* ten doop gehouden.
- 13 De Delftse Kegelbond viert zijn 75-jarig bestaan met een receptie in de in februari geopende nieuwe accommodatie aan de Griegstraat.
- 23 Dr. P.V. Admiraal neemt afscheid van het Reinier de Graaf Gasthuis,

alwaar hij ruim 30 jaar werkzaam is geweest als anesthesioloog. Hij verrichtte baanbrekend werk op het gebied van pijnbestrijding en euthanasie, waarvoor hij ook in het buitenland veel erkenning onder- vond.

Juli

- 1 De H.T.M. besteedt uitgebreid aandacht aan het feit, dat zij 70 jaar geleden startte met de exploitatie van autobussen. De eerste tien bus- sen werden ingezet op het traject Pletterijkade in Den Haag naar Delft ter ondersteuning van de toen ook nog piepjonge elektrische tram.
- 2 Wethouder Boelens geeft het startsein voor de bouw van 950 woningen in het (voormalige) Hof van Delft. Dit tot groot ongenoegen van de Stichting Hof van Delft Park, die lange tijd gestreden heeft voor be- houd van het park.
- 7 Als gevolg van de fusie van de beide Delftse Freimetscholen neemt Leo Romijn afscheid van de openbare basisschool Jac. P. Thijsse, waar- van hij 26 jaar directeur is geweest.
- 7 De Wethouders Bonthuis en Boelens onthullen een kunstwerk op de Brabantse Turfmarkt hoek Burgwal. Hiermee is de herinrichting van dit autovrije gebied afgerond. Het beeld is van de hand van de Delftse kunstenaar Hans Kuyper en bestaat uit vormen, die de beide straten moeten verbeelden.
- 11 Op 50-jarige leeftijd overlijdt de acteur en regisseur Bart Schepers, sinds 1986 directeur van het Waagtheater.
- 13 Ten gevolge van een verkeersongeval overlijdt mr. J.M. van Baten- burg, onder meer voorzitter van de Sociëteit Standvastigheid. Hij is 70 jaar geworden.
- 13 Op 95-jarige leeftijd overlijdt Eska de Josselin de Jong, oud- maatschappelijk werkster van de Nederlandse Gist- en Spiritusfabriek. Ze was onder meer mede-oprichtster en erelid van de Delftse Hockey Club Hudito, erelid van de Koninklijke Nederlandse Hockeybond en van de Fédération Internationale de Hockey, medeoprichtster en ere- lid van de Delftse Tennisbond en oud-lid van het dagelijks bestuur van de A.N.W.B.
- 23 De Amateursuikersvereniging Levenslust viert haar 75-jarig bestaan met een receptie en het doen verschijnen van een gedenkboekje.
- 31 Op 80-jarige leeftijd komt de beeldend kunstenaar Jan Schoonhoven

Mej. E. de Josselin de Jong (midden) bij haar benoeming tot erelid van de Delftse Tennisbond op 9 mei 1963. Links de voorzitter van de DTB, Tj. ten Wolde, rechts A. Sitsen, die eveneens tot erelid benoemd werd (Foto: archief DTB).

te overlijden. Hij is vooral bekend om zijn reliëfs en tekeningen.

Augustus

- 1 Altena, de tafeltennisvereniging van Gist-brocades, wordt opgeheven. De club heeft 31 jaar bestaan, maar telt nu nog maar 14 leden, te weinig om door te gaan.
- 15 De buitenafdeling van Psychiatrisch Centrum Joris bestaat 100 jaar. Ter gelegenheid daarvan wordt onder meer op het terrein aan de Sint Jorisweg een beeldentuin geopend, waarin werken van zowel bewoners en oud-bewoners als van professionele kunstenaars zijn tentoongesteld.
- 16 Op 79-jarige leeftijd komt te overlijden Anneke Timman-de Leeuw. Ze was van 1974 tot 1982 lid van de gemeenteraad voor de Partij van de Arbeid.

- 18 Jan J. van den Berg bespeelt het orgel van de Nieuwe Kerk waarschijnlijk voor de laatste keer in verband met zijn pensionering.
- 20 De Delftse voetbalvereniging D.H.C. verovert voor de tweede maal achtereenvolgens de Stad Delft-bokaal door in de finale met 4-2 te winnen van Vitesse Delft.
- 21 125 Jaar geleden opende Jacobus Kloeg een heremode-artikelen winkel in de Jacob Gerritstraat. Dit heuglijke feit wordt gevierd met een receptie in de zaak, die thans gevestigd is in de Broerhuisstraat en gespecialiseerd is in de verkoop en verhuur van gelegenheidskleding.
- 26 De verlengde tramlijn 1 wordt in gebruik genomen. Voor de openingsrit wordt gebruik gemaakt van de eerste elektrische tram die de route tussen Den Haag en Delft aflegde. Hiermee heeft de zuidelijkste wijk van Delft een directe verbinding gekregen met Scheveningen. Het traject is ruim twintig kilometer lang en daarmee de langste tramlijn in Nederland.
- 27 De Delftse brandweer presenteert ter gelegenheid van haar 50-jarig bestaan een boekwerk over de geschiedenis van deze instelling.
- 27 Herman Weijers, gedurende tien jaar voorzitter van de Stichting Delftdag, draagt de voorzittershamer over aan Ron Erades.
- 29 De Cornelis Musiuschool bestaat 70 jaar. De school is de oudste nog bestaande katholieke school in Delft.
- 31 Op 72-jarige leeftijd komt te overlijden C. Marico-Groenewegen. Van 1975 tot 1983 had zij als bibliothecaresse zitting in het bestuur van het Genootschap Delfia Batavorum.

September

- 1 Helga van Bommel vangt haar werkzaamheden als directeur van het nieuwe, nog onvoltooide Stadstheater aan. Ze is afkomstig van het Theater van het Oosten uit Arnhem.
- 1 Marjolein Ernst treedt in dienst van de Delftse brandweer. Ze is daarmee de eerste vrouw in de 50-jarige geschiedenis van de Delftse beroepsbrandweer, die is aangenomen als brandwacht.
- 1 De Bieslandhof bestaat 25 jaar. Ter gelegenheid daarvan wordt in de tuin van het verzorgingstehuis een carillon onthuld, dat door directeur J. Klein Breteler in werking wordt gesteld.

- 4 Ferdinand Wiese verovert in Steenwijk de Nederlandse jeu- de-boulestitel in de soloklasse.
- 8 Wethouder Van Leeuwen opent in molen de Roos de Open Monumentendag. Voor deze locatie is gekozen, omdat dezer dagen de firma De Vrede, die in de molen een meel- en diervoederspeciaalzaak exploiteert, het 70-jarig bestaan viert.
- 9 Dr. Christopher Brown, hoofdconservator van de National Gallery te Londen, opent in het stedelijk museum Het Prinsenhof een tentoonstelling, gewijd aan de Delftse schilder Leonaert Bramer (1596-1674).
- 15 Het kinderdagverblijf Roezemoes bestaat 25 jaar. Ter gelegenheid daarvan wordt de initiatiefneemster en gedurende al die jaren directeur van het verblijf Mies Dijkstra-Schreuder begiftigd met de eremedaille in goud, verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau.
- 16 De Drumguards Delft bestaat 40 jaar. Wethouder Bonthuis mag het eerste exemplaar van het jubileumboek in ontvangst nemen uit handen van voorzitter Ton Opperman.
- 18 Regen is de grote spelbreker bij de opening van het 75-jarig jubileum van de korfbalvereniging D.E.S.. De geplande wedstrijden gaan niet door. De jubileumreceptie wordt evenwel druk bezocht.
- 21 De Delftse hockeyclub Hudito bestaat 65 jaar. Dit lustrum is het afgelopen weekend met een uitgebreid programma gevierd.
- 26 De *Delftsche Courant* verhuist van de Verwersdijk naar de Oude Delft/hoek Binnenwatersloot. De verhuizing is de eerste sinds 1865, toen de krant een pand aan de Markt verruilde voor het gebouw aan de Verwersdijk.
- 29 De gemeenteraad benoemt met algemene stemmen drs. U. Sijtema tot gemeente-secretaris van Delft.
- 30 Brouwer Offset viert zijn 125-jarig bestaan. Begonnen als eenmansbedrijf is het thans uitgegroeid tot één van de grootste offsetdrukkerijen van Nederland. Ter gelegenheid van dit jubileum is een boekwerk verschenen, waarin de geschiedenis van de onderneming is beschreven.

Oktober

- 1 Mevrouw drs. H.M.T. de Wit vangt haar werkzaamheden als nieuwe directeur van het Riagg Delft/Westland./Oostland aan.

- 5 Het kinderkookboek *Vandaag kook ik* van Loethe Olthuis wordt gekozen als beste kinderkookboek. De Delftse auteur en de illustratrice Petra Peters nemen de Gereden Pollepel in ontvangst.
- 6 Pater drs. Piet van Dongen neemt afscheid als studentepastor. Tevens viert hij zijn 25-jarig priesterfeest.
- 6 Aan de Rotterdamseweg is een turfkasteel van maar liefst zes meter hoog gebouwd. Initiatiefnemer is het bedrijf Dega Potgrond Delft, dat 40 jaar bestaat.
- 7 P.v.d.A.-minister van onderwijs Ritzen opent in het Bestuurskantoor een tentoonstelling over het socialisme in Delft. Dit in het kader van het feest, waarbij socialistisch Nederland het feit gedenkt, dat 100 jaar geleden de S.D.A.P. werd opgericht.
- 7 Wethouder Bonthuis hijst de vlag op het dak van het nieuwe theater omdat het hoogste punt was bereikt.
- 10 Met ingang van deze dag lang verzorgen Delfia Batavorum en de Gemeentelijke Archiefdienst Delft een heel jaar lang op iedere maandag een historische rubriek.
- 12 Ook het nieuwe politiebureau aan de Jacoba van Beierenlaan bereikt zijn hoogste punt. De (politie) vlag wordt hier gehesen door Commandant E.R.M. van der Sommen.
- 14 De geheel vernieuwde entree van de Nieuwe Kerk is in gebruik genomen. Het opknappen van het voorportaal van de kerk is onderdeel van het Delfts Actieplan Toerisme (DAT).
- 14 In ongedwongen sfeer opent wethouder Bonthuis het vernieuwde kas-sencomplex van Combiwerk aan de Middelweg in de Delftse Hout. De 'tuin' maakt onderdeel uit van de sociale werkvoorziening. Met de uitbreiding is het aantal medewerkers aanzienlijk uitgebreid, van 12 naar 35.
- 15 De Schotse dansgroep St. Andrew's Society of Delft viert zijn 25-jarig bestaan met een dansdag en een bal in het gebouw Delftstede. Sinds de oprichting is Aad Boode als dansleraar aan de groep verbonden. Dat betekent dat ook hij een 25-jarig jubileum viert.
- 20 De firma Haring, groothandel in staal en buizen aan de Abtswoudseweg werd 75 jaar geleden opgericht door Lambertus Haring. Deze begon in zijn eentje aan de Graswinckelstraat een bedrijf, dat gas en

zuurstof verkocht aan voornamelijk tuinders.

- 21 Op 86-jarige leeftijd overlijdt mr. J. Winsemius, oud-dijkgraaf van het Hoogheemraadschap van Delfland.
- 27 De gemeenteraad besluit met een krappe meerderheid het Kruithuis te privatiseren en over te doen aan het Kunstcentrum Link en de huurders van het monumentale pand, waaronder Scouting Delfland, een andere locatie te verschaffen.
- 31 In Nijmegen promoveren Ton Wouters en Paul Abels gezamenlijk op het tweedelige proefschrift *nieuw en ongezien: kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland*. Wouters op boek 1: De nieuwe kerk, Abels op boek 2: De nieuwe samenleving.

November

- 8 Mevrouw Marja Monteyne werd de Sportpenning van de Gemeente uitgereikt wegens haar stuwende werk in handbalvereniging EDH.
- 9 De gemeente ondertekent met ondernemers een convenant inzake het vrijwel geheel autoluw maken van de binnenstad rond de eeuwwisseling. Omstreeks 1100 parkeerplaatsen op straat zullen verdwijnen. Nieuwe parkeergarages aan de randen van het centrum moeten dit verlies compenseren.
- 10 Scheidend directeur van loodgieters-familiebedrijf Kuijpers werd koninklijk onderscheiden met een eremedaille in goud, verbonden aan de Orde van Oranje-Nassau. W.A. Kuijpers was van 1959 tot 1994 directeur en zal zijn zoon J.H. Kuijpers 2 à 3 dagen in de week adviseren.
- 12 B & W kiezen uit 127 inzendingen de naam van het nieuwe stadstheater: *De Veste*. Zo werd bekend gemaakt tijdens een zogenaamde sponsoravond. Men kon een officiële sponsor van het theater worden door voor f 500,- een stoel te 'adopteren'.
- 19 Stichting Spiel-o-theek, bestemd voor kinderen met een geestelijke en of lichamelijke handicap, viert zijn 3de lustrum.
- 20 De Delftsche Studenten Bridge- en Schaakclub Paris houdt bridge-interland Nederland-Duitsland ter viering van het 21ste lustrum.
- 22 Alewijnse Delft BV bestaat 75 jaar. De eerste oprichtingsvergadering van de NV Delftse Electriche Installatie Maatschappij (DEIM) dateert van 22 nov. 1918. In juni 1920 volgde inschrijving in de Kamer van Koophandel. In 1975 werd de DEIM samengevoegd met Van Dijk en Hoogstede. In 1990 sloot dit zich aan bij de Alewijnse Groep en in 1994 veranderde deze naam officieel in Alewijnse Delft BV.

December

- 3 Het Delfts Symphonie Orkest viert zijn 15de lustrum met een concert in de Sionskerk. Men spreekt ook wel van 5de lustrum vanwege het feit dat 25 jaar geleden Gerard van Weers als dirigent werd aangesteld. Toen hij in 1989 plotseling overleed leek het DSO in niets meer op het vroegere 'Piep en Kras'.
- 6 Na een twee weken durende verbouwing is de heringerichte studiezaal van de Gemeentelijke Archiefdienst weer in gebruik genomen.
- 10 Herdenkingsbijeenkomst in buurthuis De Wending door enkele tientallen van de 300 Delftenaren die bij de razzia van 9 december 1944 werden opgepakt.
- 14 Op uitnodiging van de Stichting Literaire Salon De Omslag presenteert Hugo Claus zijn nieuwste boek *Belladonna* in het stadhuis op de Markt.
- 14 Gemeentearchivaris dr. G. Verhoeven wint het Delftse Dictee.
- 16 Prins Johan Friso studeert af aan de vakgroep Ontwerpen en Vliegdy-namica van de faculteit Lucht- en Ruimtevaart van de TU Delft.
- 19 Biografie van Willem van Oranje van de hand van de twee jaar geleden overleden professor van de Londense universiteit K.W. Swart in het Prinsenhof aan prins Constantijn aangeboden.
- 19 Tuincentrum Vollering in Delfgauw viert zijn zilveren jubileum.
- 22 Aanvang van de bouw van het nieuwe Filmhuis aan het Doelenplein dat het oude in de Kromstraat moet vervangen. In december 1995 moet het opnieuw in de kroniek opduiken: dan moet het gereed zijn.
- 25 Voor de 25ste maal hebben De Buddy's het traditionele 'kindje wiegen' opgevoerd.
- 26 Al meer dan tien jaar geeft mevrouw Wil van Reijen rondleidingen in het Prinsenhof op Tweede Kerstdag.
- 27 Officiële verhuisdatum van de Gemeentelijke Archeologische Dienst naar de voormalige garage van de Politie Technische Dienst aan het Stationsplein.

Maria van Jesse

Pastoor J.C.M. van Winkel

In het hart van het historische centrum van Delft, in 'de Papenhoek', waar al sinds 1572 katholieken bijeenkwamen, staat de onlangs gerestaurerde neogotische parochiekerk, gebouwd in de periode 1875-1882, met een wat vreemde naam: 'Maria van Jesse'.

In de 19de eeuw was het Delftse grondgebied in twee parochies opgedeeld, de Sint-Hippolytuskerk in het noorden en de Sint-Jozef in het zuiden. Later, toen de stad zich buiten de veste ging uitbreiden, kwamen er vijf nieuwe parochies bij. Vanwege de ontvolking van de binnenstad en de terugloop van kerkbezoekers, werden in 1971 beide stadsparochies samengevoegd. De Sint-Hippolytuskerk aan de Voorstraat werd gesloopt en de Sint-Jozefkerk kreeg een nieuwe naam: Maria van Jesse.

Jesse is de Griekse naam voor Isai, de vader van koning David. In de christelijke iconografie is de boom van Jesse al eeuwen bekend. Het is de middeleeuwse voorstelling van de stamboom van Christus, waarmee zowel de menselijke afstamming van Christus werd aangeduid, als ook het bewijs werd geleverd, dat die overeenkwam met de profetie van Jesaja: 'Een twijg zal ontspruiten aan de stronk van Jesse, een scheut uit zijn wortel ontkiemen. De Geest van de Heer rust op hem' (Jes. 11:1). Sint Paulus zou deze tekst later overnemen in zijn Romeinenbrief (Rom. 15:12). De oorspronkelijke genealogie van Christus werd die van Maria. Zij was toch de mooiste bloem uit de stam van Jesse en zij troonde dan ook met haar Kind op de arm, boven de koninklijke voorvaderen.

De deuren van de San Zenokerk in Verona (ca. 1000) en het handschrift *Hortus Deliciarum* (1175/85) van Herrad von Landsperg zijn de oudste toegepaste iconografische afbeeldingen van de stamboom van Jesse. Jesse, of Isai is een ernstige - oude - meestal liggende man. Uit hem rijst een stamboom op met takken, lover en kelken. Twee maal veertien geslachten zouden er komen tussen Jesse en Maria. Soms ontspringen uit de borst van Jesse twee wijnranken, waarin voorvaders van Christus, of andere personen uit de heilsgeschiedenis geplaatst zijn.

Die vreemde naam 'Maria van Jesse' roept herinneringen op aan het middeleeuwse Delft, dat aanspraak kon maken dé Mariastad van Holland te zijn geweest. De oude veste Delft werd doel van vele pelgrimages. Maria werd reeds vereerd in de uit hout of tufsteen opgetrokken kapel, die later vervangen is door de nu zo beroemde 'Delftse Oude Jan'. In 1327 werd

het oude Mariabeeld door een nieuw houten beeld vervangen. Dit werd een aanleiding tot grote feesten. Uit de wijde omtrek trokken pelgrims naar Delft, naar Maria van de boom van Jesse. Onder de pelgrims die bij gelegenheid van de inwijding van het nieuwe beeld naar Delft waren gekomen bevond zich ook een blinde vrouw, Machteld geheten, uit 's-Gravenhage. Ze woonde de eucharistieviering bij aan het Maria-altaar en tijdens de opheffing na de consecratie kon zij plotseling weer zien.

Uit dankbaarheid werd er spontaan een 'ommegang' gehouden door de stad en dat werd het begin van een jaarlijkse traditie.

Een notariële akte werd opgemaakt en men deed de belofte om ieder jaar, op de zondag na het feest van Sint Odulfus (12 juni), het beeld van Maria van Jesse door de stad te dragen tijdens een Ommegang, zolang de stad zou bestaan. *Delffs Ommeganck* was overal in Holland bekend. De kunstzinnige uitbeelding, de mysteriespelen, de kerkelijke plechtigheden, maar ook de gezellig- en feestelijke sfeer in de stad, zorgden voor hoogtijdagen, voor devotie en negotie.

In 1399 verleende Paus Bonifatius IX een aflaat aan hen, die de Ommegang bezochten en Maria van Jesse kwamen vereren. In dit pauselijk stuk wordt gesproken over een 'Grooten toeloop ende overvloedigheid van volcken derwaerts aenkomende uut verre landen...'

Die aantallen uit verre landen zullen weliswaar niet zo indrukwekkend zijn geweest, maar uit andere bronnen is wel bekend, dat vele hoge gasten Delft met hun bezoek vereerden op de 'Ommegangsdag'. 250 Jaar lang is de Delftse Ommegang een der luisterrijkste gebeurtenissen van Holland geweest.

Reeds voor 1347 werd het 'Gilde van Maria van Jesse' gesticht, waarvan mannen en vrouwen lid konden zijn. In het Bisschoppelijk archief te Haarlem bewaart men twee registers met namen van gildeleden, bijna allen behorend tot de magistratuur en de elite van Delft. In 1347 nam de graaf van Holland het gilde onder zijn persoonlijke bescherming.

In de loop der jaren werden er vele mirakelverhalen opgetekend, vastgelegd door notarissen in bijzijn van getuigen. Ook de Nieuwe Kerk pelgrims. In het British Museum te Londen wordt het handschrift *Kroniek van Onser Vrouwen inder Noodt* bewaard.

Over vier beelden die in de beide parochiekerken van Delft werden vereerd, zijn dergelijke verhalen opgetekend. Drie van de vier beelden bevonden zich in de Oude Kerk: Maria van Jesse, het heilig kruis 'mitten hair' en later, na 1500, Onze Lieve Vrouw van Zeven smarten. In de Nieuwe Kerk stond de beeltenis van Maria met haar gestorven zoon op de schoot: Onze Lieve Vrouw ter Nood Gods.

De grote brand op 3 mei 1536 die meer dan de helft van de stad in as legde, trof ook de beide kerken, maar de beelden bleven gespaard. Alleen al het herstel van beide kerken vroeg enorme bedragen. Er werd weer genereus gegeven. Omstreeks 1560 was de Oude Kerk dan ook grotendeels

*Het beeld van Maria van Jesse met
mantel en kronen.*

hersteld. Zes jaar later, op 24 augustus 1566, vond de beeldenstorm plaats. Bronnen spreken elkaar tegen over wat met de Mariabeelden is gebeurd. Of ze zijn op de markt verbrand óf ze zouden op last van de overheid in veiligheid zijn gebracht.

In teruggevonden registers van de Oude Kerk wordt ook na 1566 nog gesproken over: 'innegecoeme voirt bheeld van de Jesse' tot ongeveer 1573 toe. Het zou een bewijs zijn, dat het beeld niet vernietigd werd.

Nadat kerken en kloosters zo goed mogelijk hersteld waren, vond er op 23 april 1573 een tweede beeldenstorm plaats. Volgens beëdigde verklaring van een ooggetuige, hebben toen 'die Geuse ... gebriseert alle die belden, in den kerken ende godshuysen gevonden'. Beide kerken werden aan de hervormden toegewezen.

Alles wat we nog van het oude Mariabeeld - Maria van Jesse - weten, danken we aan de Delftse priester Michaël Vosmeer, die in 1572 naar Keulen uitgeweken was. Omstreeks 1620, op hoge leeftijd schreef hij daar zijn herinneringen op.

'In de Oude Kerk bevond zich een houten beeld van Maria, zittend op een zetel en omhangen met een mantel. Zij had het uiterlijk van een jonge vrouw op wier rechterknie het kind Jezus zat, dat zij om zijn middel vasthield en dat in de linkerhand een aardbol droeg of gouden appel waarop een kruisje, terwijl het in de halfgeopende rechterhand vooruitstak, als wilde het iets aanwijzen'. Vergiste hij zich niet, want in de 14de eeuw zit of staat het kind altijd links?

Na Johannes Stalpaert van der Wiele (1579-1630), de Delftse priesterdichter, Michaël Vosmeer, en Lodewijk Makebljide s.j. (werkzaam in Delft van 1611-1630), wordt over Maria van Jesse niet meer geschreven. Pas op het einde van de vorige eeuw verschijnt er een artikel in de *Haarlemse bijdragen* over de Delftse Ommegang. De schrijver eindigt zijn publikatie met: 'Toen de stormachtige tijden voorbij waren en het katholieke leven opnieuw begon te ontluiken, heeft men, jammer genoeg, de oude traditie van Maria van Jesse niet meer hersteld. Thans is de traditie zo goed als vergeten. De naam van Maria van Jesse zal maar aan weinigen bekend zijn en van het voorheen met zoveel luister gevierde feestgetij van het plechtige hoogfeest van *Delfts Ommeganck* vindt de nazaat nog slechts een flauw spoor in de Delftse kermis of Sint-Olofsmarkt.'

Het initiatief tot het herstel van de oude traditie kwam van de bouwkunde student Jules Froger (later hoogleraar in Delft), die in 1928 over de Ommegang las en op de eerste zondag, na het feest van Sint Odulfus, op 12 juni 1929, de oude traditie herstelde, hoewel er geen aanwijzingen over de route te vinden waren. Ondanks alle bijval bleef hij die zondagmorgen alleen.

In 1930 waren er vijftien deelnemers, allen studenten.

Na publikaties in verschillende kranten, liepen wéér een jaar later, ca. 300 mannen de Stille Omgang mee op zondagmorgen kwart over vijf...

Er verschenen nu meerdere artikelen. In een brochure van A.J.E. van Oosten in 1932, wordt op de laatste bladzijde opgemerkt: 'Er is sprake van, dat het oorspronkelijke beeld niet vernietigd is, zoals de kroniek meldt, doch zich nog in Nederland moet bevinden. Nu de devotie weder herleeft zal elke aanwijzing van eenig spoor onder grooten dank ontvangen worden...'

De Heer K. van der Horst jr. vond in de zomer van 1939 in Den Haag bij de oudheidkundige J. Muiselaar een middeleeuws Mariabeeld, dat beantwoordde aan de beschrijving van Michaël Vosmeer. Pastoor Dr. Germanus (Jacobus Johannes) Vrijmoed O.F.M. (in 1934 benoemd tot pastoor van de Burgwalkerk en verzamelaar van Mariabeelden), kocht

dit beeld 'naar wij vernamen', zoals de *Residentiebode* schreef, 'voor driehonderd gulden...'

In zijn 'parochiehoekje' in de *Bourdon* van 15 juli 1939 schreef hij: 'Door een gelukkige samenloop van omstandigheden is onze kerk een prachtig antiek Mariabeeld rijk geworden... het is van een rustige, zwijgende, vergeestelijkte schoonheid, die U stil maakt, als ge er naar kijkt... Het is een zittende Madonna met het staande Jezuskind op haar linker-knie. Het doet onweerstaanbaar denken aan het oude beeld van Maria van Jesse, waaromheen zich eertijds de Mariaverering onzer Delftse voorouders zo breed en innig concentreerde... Wat zou het mooi en heerlijk wezen, als de verering van Maria van Jesse rond dit beeld weer mocht opbloeien! In ieder geval zouden we aan de voet van dit beeld weer een Gilde kunnen oprichten van vereerders van Maria van Jesse...'

Het Maria van Jesse-gilde met, volgens oud gebruik 12 gildemeesters, werd door pastoor Vrijmoed, op 8 december 1939 geïnstalleerd.

Er werden plannen gemaakt voor een speciale kapel in de kerk van de Burgwal 'als de financiële bezwaren overwonnen kunnen worden...' Het werd in de eerste oorlogsjaren duidelijk, dat een kapel, volgens de gemaakte ontwerpen, niet mogelijk was.

Met veel eenvoudiger middelen kwam de kapel gereed, vanuit de Jozefstraat (vroeger de Molenpoort) toegankelijk. Op zondag 16 augustus 1942 werd de bidkapel ingewijd. Een week later meldde de krant dat: 'Honderden katholieke Delvenaren hebben den weg gevonden naar de Molenpoort, van waaruit ze de kapel konden betreden... Wij hebben op verschillende uren een bezoek gebracht aan de kapel, maar nimmer waren wij er alleen...'

In 1949 liet Pastoor Henzen de kapel verfraaien. Broeder Cosmas Tap uit Heerlen bracht een schildering aan van de Boom van Jesse en vervaardigde de twee gebrandschilderde ramen voor de kapel, de ene de genezing van de blinde Machteld en de andere een Middeleeuwse Ommegang.

De kapel was in 1990 aan een opknapbeurt toe, temeer daar het kostbare beeld veilig gesteld moest worden. Prof.ir. A.J.H. Haak ontwierp een sobere kapel. Om alle aandacht op het beeld te richten werd het in een nis, excentrisch in de achtermuur geplaatst, tegenover de glazen entree deur van de kapel. Het gepolychromeerde beeld, geplaatst op een strakke slanke zuil, komt fraai uit tegen een blauwe achtergrond. Het beeld draagt een mantel zoals eens in de Oude Kerk. Toen zorgden de Begijnen ervoor dat het beeld, naar gelang de tijd van het jaar in een van de zeven mantels werd gehuld. Mede door het dragen van mantel en kronen is het beeld geen museumstuk.

Symbolen verduidelijken de titel: Maria van Jesse, ruim drie eeuwen in Delft vereerd.

Zowel de kerk die de naam draagt, als de kapel met het Middeleeuwse beeld en de zeer bescheiden jaarlijkse 'stille omgang' vormen een schakel in die lange keten vanaf 1327 naar heden en toekomst.

LITERATUUR

- Berkel, K.C. van, De St. Hippolytus-kerk te Delft. In: *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Bisdom Haarlem* 22 (1897), blz. 388-401.
- Bronswijk, A.C., Symbolen de taal van kunst en liturgie, 1987.
- Delft H.J., Herstel van een Middeleeuwse Maria-devotie. In: *Neerlandica Seraphica* 20(1950), blz. 247-252.
- Hasselaar, v.d., Virga Jesse de schat, 1988.
- Kronenburg, J.A.F., Maria's heerlijkheid in Nederland, deel VI 1909.
- Oosten, A.J.D. van, *Groote processie 'ter eeren van Onze Lieve Vrouwe Maria van Jesse'*. Delft [1932].
- Peer, A. van, *Maria van Jesse, Historische schets van 'Delffs ommeganck'*. 2de druk. Delft, 1954.
- Verhagen, C.J.D.M., 55 jaar stille omgang in Delft, 1984.
- Verhoeven, G., *Devotie en negotie: Delft als bedevaartplaats in de late middeleeuwen*. Amsterdam, 1992.
- Vrijmoed, J.J.A., Parochiehoekje. In: *De Bourdon* 15 en 29 juli, 8, 12, 19 en 26 augustus, 23 september en 4 november 1939.

Het als 'Maria van Jesse' vereerde Mariabeeld te Delft

H.L.M. Defoer

Degene, die in Delft de aan Maria van Jesse gewijde kapel binnengaat, ziet achterin, fraai verlicht en hoog op een zuil afstekend tegen een blauwe achtergrond een Mariabeeld, dat voorwerp van verering is. Om het houten beeld hangt en fraaie donkerblauwe mantel versierd met vogels, bloemen en het wapen van de stad. Zowel Maria als het Christuskind dragen een zilveren kroon. Hierdoor zal het niet voor iedere bezoeker direct duidelijk zijn, dat het beeld zelf van een eerbiedwaardige ouderdom is en uit de middeleeuwen dateert. Toch is dit het geval en het is de moeite waard de kunsthistorische aspecten van deze Mariafiguur aan een onderzoek te onderwerpen en de uitkomsten ervan te publiceren. Dit is voor ondergetekende de aanleiding geweest om desgevraagd een dergelijk artikel te schrijven.

Beschrijving

Maria troont op een bank en houdt met haar linkerhand het Christuskind vast, dat van haar linker knie dreigt te glijden. Het heeft zijn rechter handje op de schouder van zijn Moeder gelegd en staat met zijn rechter voetje nog net op haar knie. In zijn linkerhand houdt hij een rijksappel met daarop een kruisje. Hij draagt een lang tot op de voeten afhangend hemd. Maria is afgebeeld als jonge vrouw, zonder sluier met afhangend haar. Zij houdt haar rechter hand zegenend geheven. Haar strak om het lichaam sluitend gewaad wordt door een gordel om haar middel ingesnoerd. Eroverheen draagt zij een mantel, die van boven door een koord bijeengehouden wordt en in ruime plooien over haar knieën ligt gedrapeerd. Aan haar voeten heeft zij schoenen met puntige neuzen (afb. 1).

Net als bijna alle middeleeuwse beelden, was ook deze Maria oorspronkelijk rijk gepolychromeerd, d.w.z. voorzien van een kostbare beschildering. Hierbij werd vaak echt bladgoud gebruikt, wat bepaald niet goedkoop was. Ook de grondstoffen, waaruit de verf was samengesteld, waren duur terwijl het procédé van beschilderen arbeidsintensief was. Eerst moest er zorgvuldig een dunne laag van lijm en krijt worden aangebracht, die vervolgens werd gepolitoerd. Daaroverheen kwam dan op de gedeelten, die later verguld zouden worden, een roodbruine grond. Vervolgens kon worden overgegaan tot de eigenlijke polychromering. Geen wonder, dat het polychromeren van een beeld vaak even duur was als het snijden

1. *Maria van Jesse*, Keulen omstreeks 1330-1340 (Foto Fred Nijs, Delft).

ervan. Eikenhout was er immers genoeg, terwijl het bladgoud en de verfstoffen vaak van ver moesten komen en daardoor kostbaar waren.

De verflaag, die nu op het beeld zit, ziet er wel oud en versleten uit, maar is niet de originele beschildering. Nu heeft Maria een blauwe mantel met witte voering over een rood onderkleed. Oorspronkelijk moet haar kleed net als dat van het Christuskind verguld geweest zijn. Daaroverheen heeft Maria als Koningin des Hemels een met hermelijn gevoerde, scharlaken (rode) mantel gedragen.

De beschildering, waarvan nu nog een deel aanwezig is, zal later zijn aangebracht, wellicht in de 15de of 16de eeuw. Men bracht bij beelden vaak een nieuwe beschildering aan, wanneer de oude was gaan bladderen of door het roet van kaarsen vuil was geworden. Soms schilderde men dan gewoon over de oude verflagen heen, maar als een deel van het beeld verguld was, verwijderde men doorgaans eerst de vergulding, omdat die uit bladgoud bestond.

Niet alleen de verflaag van het beeld is in de loop der eeuwen aangetast, ook het beeld zelf heeft geleden. Deels heeft men dit weggewerkt door restauratieve ingrepen, die voor het blote oog niet makkelijk te zien zijn. De bank, waarop Maria zit, is niet de originele bank maar een later exemplaar. De rechterhand van Maria is afgebroken en door een nieuwe vervangen. Waarschijnlijk hield Maria in haar rechter hand oorspronkelijk een scepter of een appel, de laatste een verwijzing naar de zondeval. Als nieuwe Eva heeft Maria door haar goddelijk moederschap de zonde van de oude Eva ongedaan gemaakt. De later toegevoegde hand laat Maria zegenen, iets wat eigenlijk niet kan. Christus kan zegenen en ook priesters. Zegenen is voorbehouden aan mannen en door Maria te laten zegenen heeft de restaurateur haar als het ware tot priesteres gemaakt. Dit zal zeker niet zijn bedoeling geweest zijn, waarschijnlijk is hier een gebrekkige kennis van de iconografie debet aan.

Ook het Christuskind is niet gaaf gebleven. Zijn beide onderarmen zijn verloren gegaan en door nieuwe vervangen. Het is ook zeer de vraag of hij oorspronkelijk ook een rijksappel vasthield. Waarschijnlijker is het, dat hij een vogeltje in de hand hield, dat de geredde menselijke ziel verbeeldt, of een appel, een verwijzing naar de zondeval, die door zijn komst overwonnen is.¹

De iconografie van de tronende Maria

Het type van de tronende Maria is al zeer oud. In de vroeg-christelijke kunst komt het reeds voor. Vanaf de 5de eeuw wordt de tronende Maria als mozaïek of als fresco aangebracht in de absiskalot van het kerkgebouw. Zij heeft daar dan de plaats ingenomen, die daarvóór uitsluitend aan de afbeelding van Christus was voorbehouden. Dit houdt verband

met het Concilie van Ephese van 431, waarop de menselijke geboorte van de verlosser uit de Maagd Maria als officiële geloofsleer werd vastgelegd. Het is dan ook niet zozeer Maria, die is afgebeeld maar de Moeder van God. Zij toont aan de kerkgangers haar kind, dat frontaal op haar schoot is gezeten.² De tronende Maria kan ook opgenomen worden in een voorstelling van de aanbidding der koningen. Zij naderen eerbiedig de troon en erkennen in het Christuskind de opperkoning van de schepping. Ook in latere eeuwen blijft de tronende Maria veel voorkomen. Tot in de 12de eeuw is zij in het westen nagenoeg de enige manier van afbeelden. Het kind zit echter niet altijd frontaal op Maria's schoot, soms houdt zij het op haar linker arm. Wanneer aan het eind van de 12de en het begin van de 13de eeuw de nieuwe stijl van de gotiek zich aankondigt, wordt het kind levendiger en ontstaat er een interactie tussen Moeder en kind. Het is ook niet langer uitsluitend zittend weergegeven, maar staat soms op de linker knie van zijn moeder. Vooral vindt men dat bij Mariabeelden uit Keulen, maar ook bij de fraai uit kostbaar ivoor gesneden Mariabeeldjes uit Frankrijk. Daar zal deze nieuwe wijze van uitbeelden wel vandaan zijn gekomen, want daar lag ook de oorsprong van de gotiek en met de nieuwe stijl verbreidden zich nieuwe iconografische ideeën over West-Europa. Naast de tronende Maria komt met de gotiek ook de Staande Mariafiguur op. Zij gaat terug op de byzantijnse Hodegetria, een type ikoon, met een staande Maria die het kind op haar linker arm draagt.

Vooraf door de kruistochten en als gevolg van de inname en plundering van Constantinopel in 1204, waarbij grote hoeveelheden byzantijnse kostbaarheden als buit naar het westen kwamen, is dit type verspreid geraakt. In Frankrijk brengt men vanaf de 13de eeuw de staande Maria aan op de zuil, die in het kerkportaal de beide deuren scheidt, maar ook binnen in het kerkgebouw verschijnt dit beeldtype. Opgesteld tegen een pilaar of in een nis en omgeven door brandende kaarsjes wordt zij onderwerp van verering.

Ook buiten Frankrijk vonden de nieuwe opvattingen ingang. Het kunnen met name de sierlijke ivoeren beeldjes uit Parijs en omgeving geweest zijn, die de in hout en steen werkende gotische beeldhouwers geïnspireerd zullen hebben tot het maken van nieuwe typen Mariabeelden. De ivoeren waren immers eenvoudig te transporteren en heel wat ivoortjes zullen als luxe koopwaar of als geschenk elders in Europa een bestemming hebben gevonden. Vaak is in de houten navolging het ivoeren voorbeeld nog te vermoeden, bijvoorbeeld doordat de staande Maria een kromming vertoont, die doet denken aan die van een olifantstand of doordat men het houten beeld een ivoorkleurige beschildering heeft gegeven. Daarnaast is bekend, dat Franse beeldhouwers elders werkzaam waren onder meer in het Rijnland. Zij zullen eveneens nieuwe stilistische opvattingen en iconografische ideeën in hun nieuwe werkomgeving hebben geïntroduceerd.

Zo ontwikkelt zich tussen omstreeks 1290 en 1315 ook in Keulen onder invloed van de Franse beeldhouwkunst een eigen stijl. Deze ontwikkeling houdt verband met de inrichting van koor en transept van de Keulse Dom. In verband hiermee waren veel kunstenaars in de Domwerkplaatsen werkzaam, waaronder Franse beeldhouwers uit Parijs en Lotharingen. Daarnaast waren er ook Keulse beeldhouwers actief, die door hun Franse collegae werden beïnvloed. Gewerkt werd onder meer aan de beelden aan de zuilen, aan de koorbanken, het portaal tot het priesterkoor en het hoofdaltaar.

Toen aan het begin van de 14de eeuw de stoffering van de Dom zijn voltooiing naderde, zochten de beeldhouwers nieuwe objecten voor hun vakmanschap. Zij gingen zich onder andere toeleggen op het maken van grafmonumenten, losse beelden en beelden voor altaarkasten. Zeer lucratief bleek het vervaardigen van reliekbusten. Dit hield verband met de verering van de H. Ursula. Deze Engelse koningsdochter zou op de terugreis vanuit Rome samen met haar gezelschap, dat onder meer bestond uit 40.000 maagden, te Keulen de marteldood gestorven zijn. Het is heel goed mogelijk, dat deze legende een kern van waarheid bezit. In de huidige Ursulakerk zit een steen met opschrift gemetseld, die uit omstreeks 400 dateert. Daarop staat geschreven, dat een zekere Climatius boven het graf van de maagdelijke martelaren een kerk heeft gebouwd. Een andere, verloren gegane inscriptie vermeldde de marteldood van XI M(artires) V(irgines), d.w.z. elf maagdelijke martelaressen. De hoofdletter 'M', die op de inscriptie de afkorting was voor 'martires', (martelaren) is in Romeinse cijfers tevens het teken voor '1000'. Hierdoor ging men later het opschrift interpreteren als 'elfduizend maagden'. Toen in het begin van de 12de eeuw een zeer uitgebreid grafveld met honderden skeletten werd gevonden, was men overtuigd, dat men te maken had met de resten van Ursula en haar gezelschap. In werkelijkheid was het de begraafplaats geweest van het Romeinse legioen, dat in Keulen, de belangrijkste Romeinse nederzetting aan de Rijn, uit een zeer groot aantal manschappen had bestaan. Men nam aan, dat alle gevonden beenderen afkomstig waren van de heiligen, die samen met Ursula de dood hadden gevonden en dus waren het relieken. Het gevolg was niet alleen, dat vele beenderen werden opgenomen in de reliekenverzamelingen van de Keulse kerken, maar dat er een ware export op gang kwam. Speciaal de schedelreliken waren geliefd. Voor deze schedels en andere resten werden reliekbusten gemaakt, die samen met hun inhoud in heel Europa gretig afgetrek vonden. Hierdoor kan men ze nu nog niet slechts in de Keulen maar ook elders vinden. Ook het Utrechtse Catharijneconvent is in het bezit van een dergelijke reliekhoudster (afb. 2). Doorgaans werden de reliekbusten gesneden in notenhout en vervolgens verguld en beschilderd. De kop werd uitgehold, zodat daarin een schedel kon worden bewaard. Soms vond men bij de beenderen een opschrift met de naam van degene, die op die plaats begraven was. Een nieuwe heilige was geboren. Dergelij-

2. Reliekbuste, Keulen omstreeks 1340, Utrecht Rijksmuseum Het Catharijne-convent.

ke vondsten waren belangrijk en werden vaak schriftelijk opgetekend, waardoor we weten wanneer bepaalde, met naam bekende 'heiligen' gevonden zijn. Als tevens de bijbehorende reliekbuste bewaard gebleven is, kan deze aan de hand van dergelijke aantekeningen gedateerd worden. Dit geeft daarbij de mogelijkheid om een chronologische lijst van reliekbusten op te stellen en aan de hand daarvan door vergelijking niet alleen de overige reliekhouders maar ook andere Keulse sculpturen te dateren. Zo is veel bekend geworden over de stilistische ontwikkeling van de Keulse beeldhouwkunst in de eerste helft van de 14de eeuw. Van de grote produktie uit die tijd is relatief veel bewaard gebleven; we kennen ongeveer 200 busten, 75 tronende Madonna's, 12 staande Maria's, 11 tronende bisschoppen, 12 staande heiligen en daarnaast nogal wat kruisbeelden. Na 1360 worden er weinig busten meer gemaakt. Wellicht liep de vraag terug. In 1381 volgt bovendien een verbod van paus Bonifatius IX op de export van Ursularelieken en dan komt er nagenoeg een eind aan deze lucratieve tak van industriële activiteit.

De Keulse beeldhouwers ontwikkelden een eigen stijl, die gekenmerkt werd door een zekere schematisering geïnspireerd op Franse voorbeelden. Dit geldt zowel de draperieën als de gezichtsopbouw. De reliekbusten en heiligenfiguren hebben vaak nogal brede gezichten met koket glimlachende mondjes. De ogen zijn klein en boogvormig, waarbij de onderste oogleden benadrukt worden. Het schematisch golvend haar wijkt bij de vrouwen ter hoogte van de oren vaak iets uit, waarbij dan een soort pijpenkrul zichtbaar wordt.³

De meeste tronende Madonna's zijn relatief groot van formaat. Zij waren bedoeld om vereerd te worden in een kerk, hetzij als losse figuur, hetzij als onderdeel van een altaaropbouw. Daarnaast kennen we ook kleinere exemplaren voor privédevotie.

Het materiaal is bijna altijd notenhout.

De beelden, die over zijn, bevinden zich nu doorgaans in musea. Daar kan men ze bestuderen en in groepen ordenen. Belangrijk in dit opzicht zijn het Suermondt-Ludwig-Museum te Aken en het Schnütgen-Museum te Keulen. In beide musea zijn voorbeelden te vinden van een zittende Maria met het kind staande op haar linker knie, zoals het Delftse exemplaar.

Zeer dicht bij de Delftse Maria staan een tronende Maria in het Suermondt-Ludwig-Museum te Aken,⁴ een Maria in het Schnütgen-Museum uit omstreeks 1320-1330, een Maria in de Mariahemelvaartkerk te Kleef uit omstreeks 1330 en een Maria in het Liebighaus te Frankfurt uit omstreeks 1335.⁵ Van de reliekbusten zijn vooral inv.nrs. A 175 en A 162 in het Schnütgen-Museum en twee reliekbusten in de Sint Kunibert in Keulen, alle vier omstreeks 1330-1340 te dateren, verwant met het Delftse beeld.⁶ Ditzelfde geldt ook een staande vrouwelijke heilige uit

dezelfde tijd, eveneens in het Schnütgen-Museum.⁷ Vooral met de stukken die tussen 1330 en 1340 ontstaan zijn, is de verwantschap groot. Een datering van de Maria van Jesse in dit decennium lijkt mij derhalve aan te nemen. Bovengenoemde beelden en reliekbusten behoren niet tot de topstukken van de Keulse sculptuur, maar tot de goede middelmaat. Een zekere starheid en stereotypie is hen niet te ontzeggen. De kwaliteit van de Keulse beeldhouwkunst is echter zo hoog, dat ook een sculptuur uit de middenklasse nog een kostbaar bezit is, dat waard is om behalve als object van verering ook als kunstbezit gekoesterd te worden.

NOTEN

1. J.J.M. Timmers, *Symboliek en Iconographie der christelijke kunst*. Roermond-Maaseik 1947, p. 805-806; *Lexikon christlicher Kunst*. Freiburg etc. 1980, p. 27 en 330.
2. Kirschbaum SJ (uitg.), *Lexikon der Christlichen Ikonographie Bd. III*. Rome etc. 1971, kol. 182-183.
3. Voor deze stilistische ontwikkeling, de produktie van reliekbusten en andere gegevens over de Keulse beeldhouwkunst uit de 13de en 14de eeuw, zie: Ulrike Bergmann (Schnütgen-Museum), *Die Holzsulpturen des Mittelalters (1000-1400)*. Köln 1989.
4. E.G. Grimme (*Suermondt-Ludwig-Museum Aachen*), *Europäische Bildwerke vom Mittelalter zum Barock*. Köln 1977, cat.nr. 10.
5. Bergmann, o.c. resp. cat.nr. 56 / afb. 31, p. 38 / afb. 40, p. 41.
6. Bergmann, o.c. resp. cat. nrs. 72 en 74 en afb. 34 en 36, p. 39 en 40.
7. Inv. nr. A 50, Bergmann, o.c. cat. nr. 71.

De boerderij van Van der Burch in Hof van Delft in de 16de eeuw

Ingena Vellekoop en C.F. Kwakkelstein

Uit de 16de eeuw zijn vrij weinig aantekeningen van boeren bekend - niet bewaard of nooit op papier gezet - waardoor men moeilijk wat weten komt over de bedrijfsexploitatie.¹ Maar er zijn andere bronnen.

In het Familiearchief Van der Goes te Haarlem worden een *Reeckeninge van Aem Heynrickzoen, soe van de ontfanck als van den uuytgeef als hij gehandelt heeft van de woeninge van Maritgen de Voecht enz.* en *Dit is mijn ontfanck van de woeninge* bewaard.² De stukken bestaan uit twee katernen en een fragment. Met elkaar beslaan zij de jaren 1535-1545. Deels overlappen de stukken elkaar en het lijkt erop dat een van de delen, de *Reeckeninge*, het nette afschrift moest worden van de andere exemplaren. Op het eerste gezicht lijkt het hier om een boekhouding te gaan. Van 'uuytgeef' (uitgaven) is echter geen sprake, alleen ontvangsten zijn genoteerd. Bovendien wordt vermeld dat het gerecht van Hof van Delft door boelhuis te houden, een groot aandeel heeft gehad in de verkoop van de bedrijfsinventaris en de huisraad van de boerderij. Het gaat dus niet om de boekhouding, maar om de boelhuisadministratie en wat aantekeningen over de verkoop van landbouw- en zuivelprodukten en de verhuur van land, afkomstig van Aem Heynricksz. van der Burch, eigenaar van een boerderij in Hof van Delft.

In dit artikel hebben wij er de voorkeur aan gegeven een beschrijving van de boerderij, haar eigenaars, het boelhuis en het beleid te beschrijven in plaats van een benadering waarbij onder andere de veestapel enerzijds wordt gerelateerd aan het landbezit en anderzijds aan de boter- en kaasproductie. Indien was gekozen voor deze laatste aanpak, dan was hier niet het verhaal van de Delftenaar Aem Heynricksz. verschenen maar dat van Maritgen die Voecht uit Hof van Delft. Per slot van rekening waren het háár bezittingen die werden verkocht en die onder meer een uitvloeisel waren van háár bedrijfsvoering. Haar verhaal zal op een andere plaats worden verteld.

Boerderij

De woning of boerderij van Maritgen de Voecht, later van Aem Heynricksz., stond aan de noordzijde van de Woudseweg in Hof van Delft, ongeveer 300 m ten westen van de Lots- of Harnaschwatering. Thans zou men zeggen tussen Den Hoorn en 't Woudt. De woning is afgebeeld op een kaart van het Twaalfdehalweer, getekend door Maarten Corne-

1. *Woning van Aem Heynricksz. van der Burch omstreeks 1536 (foto: Algemeen Rijksarchief VTH-2342-16).*

2. *Ruïne van de woning van de erfgenamen van Aem Heynricksz. van der Burch en de weduwe van Laurens Pietersz. van Spangen, 1575 (foto: Gemeentearchief Delft, Kaartboek Weeshuis).*

lisz.,³ omstreeks 1536⁴ (zie afb. 1). Volgens de afbeelding stond de woning met de voorgevel naar het westen. Aan de noordzijde waren de hooibergen. De woning was van steen opgetrokken, zoals bij 70% van de boerderijen die op 16de- eeuwse kaarten van Midden-Delfland voorkomen.⁵

Op een kaart van Jan Jansz. Potter van september 1576⁶ staat de woning getekend als 'ruwijne' (ruïne), met achter de steenklomp de staken van een hooiberg. Daarnaast is de 'verbrande woning van Kors Tonisz.' te zien (zie afb. 2). In 1569 was nog sprake van 'huysinge, barch ende ge-

boompte',⁷ zodat de woning tussen 1569 en september 1575 tot ruïne moet zijn vervallen. Zeer waarschijnlijk is het oorlogsgeweld van 1572-1574 haar noodlottig geworden. Zowel Spanjaarden als Geuzen maakten in die jaren het gebied onveilig. In 1574 waren in Den Hoorn en bij Sion schansen opgeworpen en in datzelfde jaar werd de kapel van Den Hoorn verwoest.⁸ Alles op een steenworp afstand van de woning.

Het woord ruïne doet vermoeden dat de woning niet is verbrand, zoals het buurhuis. Dit vermoeden wordt bevestigd door mevrouw Van Londen die, bij het archeologische onderzoek in 1993 op dit terrein - naar aanleiding van de aanleg van Rijksweg A 4 - de woning heeft opgegraven maar daarbij geen brandsporen aantrof. Aan de hand van het baksteen-formaat dateert zij de bouw van de woning in de 14de-eeuw,⁹ hoewel op deze plaats in 1994 ook kogelpotscherven uit het einde van de 12de-eeuw zijn gevonden.¹⁰ Misschien heeft de stenen woning een houten voor-gangster gehad?

In een transportakte uit 1591 betreffende de verkoop van de grond wordt verklaard dat de werf, waarop de woning en de boomgaard hebben gestaan, door de eigenaars tot zaailand is gemaakt 'omme zijn proffijt dairmede te doen'.¹¹

Maritgen die Voecht

Tot haar overlijden (vóór april 1535),¹² was de woning in bezit geweest van Maritgen Claesdr. die Voecht, weduwe van Jan Philipsz. Zij had de woning met een deel van de grond omstreeks 1517 geërfd van haar moeder en een ander deel gekocht van haar broer.¹³ Toen zij overleed, had zij haar kinderen overleefd en liet zij 12 kleinkinderen na: drie zoons van Cornelis Jansz. (Jan, Joost en Cornelis Cornelisz.), drie kinderen van Fytje Jansdr. (Jan Pietersz. en Maritgen en Neeltje Pietersdr.) en zes onmondige kinderen van Simon Jansz.¹⁴ De namen van de onmondige kleinkinderen worden niet genoemd; hun moeder was Fytje Willemsdr. die omtrent 1537 hertrouwde met Heiman Claesz. op 't Woudt.¹⁵

Op 26 januari 1536 verkochten de erfgenamen van Maritgen die Voecht de huizen, schuren, hooibergen, geboomte, vee, alle roerende goederen, behalve de kleding en juwelen die Maritgen had gedragen, alle 'lindelaken' dat niet versneden was, alsmede 13 morgen (1 morgen = 0,8516 ha) land in Hodenpijl, 21 morgen in Twaalfdehalweer, verdeeld over drie percelen (op een van de percelen stonden de opstallen), 11 hond (1 hond = 1/6 morgen) op 't Woudt, 1 morgen in Den Hoorn en 1/3 van 44 morgen leenland op 't Woudt aan Aem Heynricksz.

Aem Heynricksz. kocht de woning met hetgeen erbij hoorde voor 7600 Carolus gulden, te betalen in 6 termijnen waarvan de eerste vervalddag 1 mei 1536 zou zijn. Voorts werd geregeld - waarschijnlijk mondeling - dat Aem alle lasten en renten, die op de boedel rustten, mocht korten op de koopsom, want de boedel van Maritgen was belast met renten en schul-

den. Uiteindelijk bleef een bedrag van 3463 gulden en 12½ stuiver over dat Aem Heynricksz. de erfgenamen moest betalen.¹⁶

Aem Heynricksz. en Laurens Pietersz.

Aem Heynricksz. van der Burch (ca. 1510-1557), afkomstig uit 't Woudt, woonde in Delft waar hij vanaf 1540 verscheidene maatschappelijke functies bekleedde: veertigraad, schepen, buiten-havenmeester, weesmeester en thesaurier.¹⁷ Bovendien werd hij in 1546 benoemd tot deken van het Sint- Michielsgilde,¹⁸ het gilde van de ververs en dekkers, dat zijn altaar had in de Nieuwe Kerk.¹⁹ Van beroep was hij koopman.²⁰ Hoewel Aem Heynricksz. volgens de transportakte de koper was van de woning c.a., blijkt ook zijn schoonvader Laurens Pietersz. van Spangen (ca. 1485-1557), baljuw van Vlaardingen en kaashandelaar te Delft, vrijwel vanaf het begin financiële belangen te hebben gehad (Aem was gehuwd geweest met diens dochter Catharina,²¹ die omstreeks 1534 overleed). Behalve in kaas handelde hij in graan²² en vermoedelijk ook in wijn. Wegens het ontduiken van de stedelijke wijnaccijns hoorde hij in 1538 een zware straf tegen zich eisen: een boete van 3 pond en het maken van een bedevaart naar Nicosia op Cyprus of het betalen van de waarde van 40.000 stenen (1000 stenen voor de prijs van 18 stuivers). Hij verkoos de betaling in stenen boven de bedevaart.²³ Ongetwijfeld zullen de stenen bij de herbouw van de stad zeer goed te pas zijn gekomen.

Een verklaring voor de bemoeienis van Laurens Pietersz. met de woning zou gevonden kunnen worden in de brand van Delft, 3 mei 1536, waarbij ruim 2/3 deel van de bebouwing van de stad in as werd gelegd.²⁴ Het is niet bekend of Aem Heynricksz. hierdoor persoonlijk schade heeft geleden, maar het is voorstelbaar dat er liquiditeitsproblemen ontstaan zijn, bijvoorbeeld doordat anderen met wie hij als koopman zaken deed, hem niet konden betalen.

De betrokkenheid van Laurens Pietersz. komt onder meer tot uiting in juni 1536, toen zij samen 1 morgen land in Den Hoorn verkochten aan Klaas Pietersz. op 't Woudt.²⁵ Een jaar later werd het leenland op 't Woudt voor de ene helft op naam van Laurens Pietersz. gezet en voor de andere helft op die van Aem Heynricksz.²⁶

Verder traden Aem Heynricksz. en Laurens Pietersz. gezamenlijk op in het proces dat de erfgenamen van Maritgen die Voecht omtrent 1541 Aem Heynricksz. aandeden voor het Hof van Holland, omdat hij de betaling van de termijnen had gestaakt. Hij wenste meer zekerheid, zodat het niet onlogisch lijkt dat zich onverwachts nog schuldeisers hadden gemeld. In oktober 1543 werd hij door het Hof in het gelijk gesteld.²⁷ In de kohieren van de 10de Penning van 1544, 1553 en 1555²⁸ komen beiden voor als eigenaar - elk voor de helft - van de grond en de opstallen.

Erfgenamen van Aem Heyricksz. en Laurens Pietersz.

Na het overlijden van Aem Heyricksz. en Laurens Pietersz. in 1558, kwam het beheer van de woning c.a. in handen van hun weduwen, respectievelijk Aryaentje Willemsdr. de Jonge²⁹ (ca. 1515-ca. 1569) en Maritge Christiaensdr. Goudt (ca. 1490-1576).³⁰

In 1567 beschikte Aryaentje Willemsdr. voor de Delftse Weeskamer onder meer dat de helft van de woning c.a. haar vijf jongste kinderen (Aegje, Grietje en Aryaentje Aemsdr., Beuckel en Gerrit Aemsz.) zou toekomen.³¹ Na haar overlijden wordt, in het kader van de 'halve' woning, gesproken over de erfgenamen van Aem Heyricksz.³² Hun helft van het land stond in 1579 op naam van Hendrik Aemsz., zijn zusters en de erfgenamen van Aem Heyricksz.³³

Na het overlijden van Maritge Christiaensdr. vererfden haar bezittingen op de kleinkinderen, omdat zij haar twee dochters had overleefd.³⁴ Voor een deel stond hun land in 1589 op naam van mr. Christiaan van der Goes (1531-1608), schout van Delft, en Andries van der Goes (1537-1591),³⁵ twee van haar kleinzoons.³⁶

De grond waarop de woning had gestaan werd in 1591, na het overlijden van Andries van der Goes, voor 2200 Carolus gulden verkocht aan Willem Aemsz.³⁷ (ca. 1540-1614). Tenslotte kocht hij in 1593 de andere helft van zijn zuster Grietje Aemsdr. die te Keulen woonde.³⁸

Het leenland op 't Woudt was in 1558, voor wat betreft het deel van Laurens Pietersz., overgegaan op mr. Christiaan van der Goes en daarna op diens zoon. Het deel, afkomstig van Aem Heyricksz., kwam in 1558 op naam van Hendrik Aemsz. en later op diens zoon. Het leenland zou in de toekomst niet meer in dezelfde hand zijn³⁹ als het land waarop de woning stond.

Boelhuis

Op het platteland betekent boelhuis houden de openbare verkoping van paarden en vee. Soms behoort daar ook de inboedel bij. De boelhuysadministratie van Aem Heyricksz. gaat over twee boelhuisen. Het eerste werd gehouden in mei 1535 en het tweede op 21 april 1536. In beide gevallen hield het gerecht van Hof van Delft, bestaande uit de schout en gezwoeren, de verkoping. Van Hof van Delft is geen keur bewaard over boelhuisen. Echter in het Delftse keurboek staat er een, uit 1537. Delft is weliswaar geen Hof van Delft, maar de Delftse keur zal hier vermoedelijk ook toepasbaar zijn, zeker aangaande de meer algemene regels.

Alleen de boelhuismeester was het toegestaan boelhuis te houden. In Hof van Delft, te klein voor een eigen boelhuismeester, zal deze taak het gerecht zijn voorbehouden. Behalve de vergoedingen voor de boelhuismeester, wordt de borgstelling van de kopers geregeld. De kopers mochten hun aankopen meenemen na directe betaling of nadat iemand

zich borg had gesteld. Binnen een maand diende men zijn verplichtingen voldaan te hebben.⁴⁰

Het is gebruikelijk dat mensen uit de omgeving of familieleden een boelhuis bezoeken, op zoek naar koopjes. Volgens de notities van Aem Heynricksz. kwamen de kopers uit 't Woudt, Rijswijk, Abtswoude, Maasland, Schipluiden en Hof van Delft zelf. De borg kwam veelal uit dezelfde woonplaats als de koper of behoorde tot zijn of haar familie.

Administratie van Aem Heynricksz.

De administratie van de twee boelhuizen en de notities over de verkoop van granen, zuivelprodukten in de loop van 1535/36 alsmede de goederen, die in 1537 aan de pachter werden overgedaan, geven inzicht in de agrarische bedrijfsvoering van Maritgen die Voecht. Niet die van Aem Heynricksz., want in feite heeft hij alleen orde op zaken gesteld waardoor men echter wel enige kijk krijgt op zijn beleid.

Met name wat betreft het aantal dieren, de hoeveelheden geproduceerde boter en kaas, verbouwde granen, geteelde bonen en gedorst hooi, kan men zien wat er in het bedrijf van Maritgen die Voecht is omgegaan. Ten aanzien van de financiële opbrengsten in 1535 en 1536 zal men rekening moeten houden met de gedwongen verkoop die aan de bedragen ten grondslag ligt.

Aem Heynricksz. noteerde de bedragen in ponden, schellingen en penningen Vlaams, zoals hij aan het begin van de *Reeckeninge* aankondigde. Hij rekende met ponden van 20 schellingen en schellingen van 12 penningen. In de twee andere stukken gebruikte hij zowel de Vlaamse koers als de Hollandse dooreen. In 1535/36 was een pond Vlaams acht pond Hollands waard. Een enkele keer schreef hij erbij dat het Rijns gulden betrof (1 Vlaams pond = 6 Rijns gulden) en eenmaal noemt hij Fries geld, zonder nadere specificatie. Het komt er echter op neer dat een pond Vlaams even groot is als 12½ keer de gebruikte Friese eenheid.

Erfgenamen van Maritgen die Voecht

Het eerste boelhuis werd in mei 1535 gehouden. Nergens is vermeld wie hiertoe het initiatief nam, het gerecht van Hof van Delft, de erfgenamen of de voogden van de zes onmondige kleinkinderen of wellicht de schuldeisers. Dat Maritgen die Voecht een zwaar belaste boedel achterliet, lijkt geen twijfel: het verschil tussen de koopsom en het bedrag dat Aem Heynricksz. uiteindelijk moest betalen bedroeg ruim 4100 gulden.

Dit eerste boelhuis betrof alleen de verkoop van vee en paarden. Het voert misschien te ver om, op basis van enkele gegevens, te veronderstellen dat Jan Cornelisz. die Voecht het plan heeft gehad het bedrijf van zijn grootmoeder voort te zetten. Het leenland op 't Woudt immers kwam enige weken voor het boelhuis nog op zijn naam te staan.⁴¹ Het is moge-

lijk dat hij heeft gemeend met een afgeslankt bedrijf avant la lettre verder te kunnen te gaan. Hoe het ook zij, op 26 januari 1536 verkochten de erfgenamen van Maritgen die Voecht de woning c.a. aan Aem Heynricksz.

Beleid van Aem Heinricksz.

Na de koop van de woning door Aem Heynricksz., werd op 21 april 1536 het tweede boelhuis gehouden. Het ligt voor de hand dat dit in opdracht van Aem Heynricksz. gebeurde. Deze keer kwamen het vee, bijna alle paarden, een deel van de bedrijfsinventaris - waaronder alle gereedschap ten behoeve van de boter- en kaasbereiding - en een deel van de inboedel onder de hamer. Niet alles werd geveild: in januari 1537 deed Aem Heinricksz. twee merries, wat veulens, landbouwwerktuigen alsmede restanten huisraad en veevoeder over aan zijn pachter, Gerrit Gerritsz. Hey. Hij betaalde in 1537 39 pond Vlaams aan huur voor de woning.

Gezien de verkoop van vrijwel al het rundvee in het tweede boelhuis wordt de indruk gewekt dat men zich in de periode tussen het tweede boelhuis en de komst van Gerrit Hey niet intensief met veeteelt en zuivelproductie heeft beziggehouden, maar voornamelijk met akkerbouw. De pachter nam immers landbouwwerktuigen zoals ploeg, eggen, wannen en een paar paarden over, die niet verkocht zullen zijn om de ingezaaide akkers te bewerken.

Het grasland echter werd die zomer en herfst benut voor de vetweiderij, de verkoop van 19 vette beesten door Laurens Pietersz. wijst daarop. Het is niet duidelijk of Aem Heynricksz. zich in de toekomst wilde gaan toelleggen op de vleesproductie, aangezien in de loop van de 16de eeuw de vleesconsumptie begon toe te nemen. Om aan deze vraag te voldoen importeerde men magere koeien en ossen uit Denemarken die in Holland werden vetgeweid.⁴² Natuurlijk zal hij niet zelf deze activiteiten ter hand hebben genomen, maar hij en later ook zijn schoonvader hebben in meerdere of mindere mate de gang van zaken bepaald door het voeren van een soort grondbeleid.

Men zou verwachten dat Laurens Pietersz., als kaashandelaar, er belang bij gehad moet hebben zich te verzekeren van een vaste leverantie van kaas en boter door de pachter van de woning. De drastische afstoting van het vee en alles wat met de boter- en kaasbereiding te maken heeft, doet het tegendeel vermoeden. Of ligt de verklaring alleen maar in het feit dat Laurens Pietersz. op 21 april 1536 nog geen bemoeienis met de woning had? In juni 1536 is dat wel het geval wanneer ze samen land verkopen. Of Aem Heynricksz. zich met de akkerbouw wilde gaan bezighouden, valt evenmin te achterhalen. Door de verkoop van vier volwassen paarden lijkt dat niet waarschijnlijk. Volgens berekening (zie hieronder) zou hij ongeveer 10½ morgen teel- of bouwland hebben gehad waarvoor hij twee merries behield. Vergeleken met het aantal paarden dat de Friese boer Hemmema omstreeks 1570 hield voor de bewerking van zijn bouw-

land waarbij hij veel mest en aarde moest vervoeren, 1 paard voor ruim 2 ha,⁴³ dan zijn twee merries wat weinig voor de ongeveer 9 ha waarover Aem Heynricksz. beschikte. Aangezien over de bewerking van de bouwgrond in dit gebied nog weinig bekend is, kan men niet zeggen dat zijn bedrijf onvoldoende paardekracht bezat.

Het is zeer goed mogelijk dat Aem Heynricksz. de woning c.a. heeft gekocht als beleggingsobject. Hij zou daarmee handelen in overeenstemming met het beleid binnen de familie Van der Burch die in de loop der tijd reeds veel grond had verworven op 't Woudt en omgeving. De niet rendabele onderdelen zouden door Aem Heynricksz. zijn afgestoten. Hoe onrendabel deze waren moet blijken uit het onderzoek naar de bedrijfsvoering door Maritgen die Voecht.

Verder kunnen er voor de aankoop van de woning nog emotionele redenen zijn geweest: Aem Heynricksz. moet de woning als kind hebben gekend en er eventueel nog hebben gespeeld. En misschien heeft hij, toen hij al enige jaren in Delft woonde, weleens heimwee gehad naar het leven op het platteland. We zullen het nooit weten.

Grondgebruik

Maritgen die Voecht verhuurde reeds 11 hond land in Den Hoorn. Dit werd voortgezet tot en met 1540, daarna houden deze gegevens op. Vanaf 1536 waren ook negen van de dertien morgen land in Hodenpijl verpacht aan derden. In 1561 (de eerste keer dat het grondgebruik wordt gespecificeerd in de kohieren van de 10de penning) werden deze 13 morgen omschreven als weiland.⁴⁴ Ook het perceel van 11 hond in Den Hoorn was weiland,⁴⁵ evenals het leenland op 't Woudt van bijna 15 morgen.⁴⁶ Dit laatste stond sinds 1558 op naam van Hendrik Aemsz. en mr. Christaen van der Goes.

Zoals eerder werd opgemerkt, verkochten Aem Heynricksz. en Laurens Pietersz. in 1536 een morgen land in Den Hoorn, vermoedelijk teelland. Tussen 1536 en 1544 moeten zij van de 21 morgen land in Twaalfdehalfweer, waarop de opstallen stonden, de helft hebben verkocht. Vanaf 1544 is nog slechts sprake van 10½ morgen, de grond waarop de woning was gebouwd.⁴⁷ In 1561 wordt deze grond eveneens benut als weiland.⁴⁸

Uiteraard kan het grondgebruik tussen 1536 en 1561 zijn gewijzigd maar gezien het feit dat Maritgen die Voecht minimaal 20 koeien bezat - afgezien van jongvee en paarden - zal zij die ruim 39 morgen weiland hard nodig hebben gehad. Het is niet onwaarschijnlijk, de akkerbouwproducten in aanmerking genomen, dat de verkochte 10½ morgen ten tijde van Maritgen teelland moet zijn geweest.

Uit de 10de penning van 1561⁴⁹ blijkt dat de weduwen van Aem Heynricksz. en Laurens Pietersz. nog uitsluitend weiland (\pm 26 morgen) in hun bezit hebben. Het teelland werd reeds vóór 1544 afgestoten. En toen, nadat de ruïne van de woning en de boomgaard waren geruimd, maakten

de erfgenamen teelland van de grond waarop de opstallen hadden gestaan. Zoals zij verklaarden was deze manier de meest produktieve, hetgeen niet zo vreemd is wanneer men in ogenschouw neemt dat een groot deel van Delfland omstreeks 1578 nog onder water stond ten gevolge van het ontzet van Leiden in 1574.⁵⁰

Conclusie

Aem Heynricksz. van der Burch heeft de woning van Maritgen Claesdr. die Voecht niet gekocht om haar op dezelfde wijze te exploiteren maar waarschijnlijk als beleggingsobject, hiermee handelend in de trant van de familie Van der Burch. Eventueel kunnen hierbij emotionele redenen hebben gespeeld.

In het tweede boelhuis werden vrijwel alle zaken van de hand gedaan die te maken hadden met de veeteelt en de zuivelbereiding. Hieruit valt af te leiden dat hij de woning niet overnam vanwege de vaste leverantie van zuivelprodukten waarin zijn schoonvader Laurens Pietersz. van Spangen als kaashandelaar geïnteresseerd zou kunnen zijn. Of de opbrengst van deze produktie was niet rendabel of Laurens Pietersz. had op dat moment financieel nog geen bemoeienis bij de woning of hij had er geen belangstelling voor.

De financiële betrokkenheid van Laurens Pietersz. dateert van kort na het boelhuis in april 1536 waarbij mogelijk de brand van Delft een rol kan hebben gespeeld.

Wat betreft de bewerking van het bouwland, verkocht Aem Heynricksz. in het boelhuis het merendeel van de paarden: slechts twee merries met wat veulens alsmede de landbouwwerktuigen werden achtergehouden. Vóór 1544 waren alle teellanden afgestoten en bleef uitsluitend grasland over. Voor welke doeleinden deze gronden in de loop der tijd werden gebruikt, vetweiderij of veeteelt ten behoeve van de zuivelproduktie, is niet bekend.

Nadat de boerderij, die in de beginjaren van de Opstand tot een ruïne was vervallen, was gesloopt werd de grond, waarop zij eens stond, bewerkt als bouwland.

NOTEN

AGR	Archives Générales de Royaume, Bruxelles
ARA	Algemeen Rijksarchief, Den Haag
GA	Gemeentearchief
GRRek.	Grafelijkheids Rekenkamer Rekeningen
GvH	Graven van Holland

HvD	Hof van Delft
OA	Oud Archief
ORA	Oud Rechterlijk Archief
RA	Rijksarchief
StvH	Staten van Holland, 1445-1572
StvH1572	Staten van Holland, 1572-1795

1. B.H. Slicher van Bath, Een Fries landbouwbedrijf in de tweede helft van de zestiende eeuw. In: *Agronomisch-Historische Bijdragen* 4 (1958), blz. 69-208, m.n. 72.
2. RA Noord-Holland, Familiearchief Van der Goes nr. 154.
3. ARA, Kaartafdeling VTH 2342/16.
4. Delfland, OA nr 1642, f. 28.
5. C.S.T.J. Huijts, *De ontwikkeling van de Middendelflandse boerderij; een onderzoek in het kader van de Reconstructie van Midden-Delfland*. Maasland, 1984, blz. 6.
6. GA Delft, Weeshuis der gereformeerden binnen Delft nr. 4 (in fotoboek nr. 87).
7. AGR, Papiers de l'état et de l'audience nr 618/32, f. 8- 8v.
8. A. Brouwer en I. Vellekoop, *Spaans benauwd; strijdende Geuzen en Spanjaarden in het Maasmondgebied 1568-1575*. Vlaardingen, 1984, blz. 29, 37, 40, 52-53 en 67.
9. Mevrouw drs. H. van Londen, Universiteit van Amsterdam; wij stellen haar medewerking zeer op prijs waarvoor onze dank.
10. Vondsten van C.F. Kwakkelstein, gedetermineerd door drs. J.P. ter Brugge, stadsarcheoloog te Vlaardingen.
11. GA Delft, ORA HvD nr. IXf, f. 145-145v.
12. ARA. GvH nr. 125, cap. NH., f. 86v.
13. ARA, GRRek. nr. 721a, f. 5 en 6v.
14. RA Noord-Holland, Familiearchief Van der Goes nr. 154.
15. GA Delft, Oude en Nieuwe Gasthuis nr. 296, 1535 f. 4; nr. 297, 1537 f. 5.
16. RA Noord-Holland, Familiearchief Van der Goes nr. 154.
17. P.C.J. van der Krogt en C. Hoek, Stamreeks Van der Burch. In: *Hollandse stam- en naamreeksen*. Rotterdam, 1988, blz. 50.
18. GA Delft, OA nr. 17/1, f. 2.
19. R. Boitet. *Beschrijving der stad Delft*. Delft, 1729, blz. 256.
20. AGR, Audience, 1141/4 nr. 2; microfilm aanwezig op GA Delft.
21. C. Hoek, Het voorgeslacht van heer Cornelis Musius; pater van het Sint Agatha convent te Delft. In: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau* (1989), blz. 45-52, m.n. 47-48.
22. GA Delft, ORA nr. 160, 177v.
23. GA Delft, ORA nr. 46, f. 3; OA nr. 404, f. 87.
24. Boitet, *Beschrijvinge*, blz. 55.
25. ARA, GRRek nr. 371, f. 34.
26. ARA, GvH nr. 126, cap. NH, f. 6v-7v.
27. RA Noord-Holland, Familiearchief Van der Goes nr. 154.
28. ARA, StvH nr. 244, f. 1v; nr. 418, f. 1v; nr. 533, f. 7v; nr. 644, f. 3; nr. 646, f. 1v.
29. Van der Krogt en Hoek, Stamreeks, blz. 50.

30. RA Noord-Holland, Familiearchief Van der Goes nr. 154.
31. GA Delft, Weeskamer nr. 74, f. 59 e.v.
32. C.F. Kwakkelstein en I. Vellekoop, Het verzweerboek van Hof van Delft 1569/79 f. 3 en 4v, zal verschijnen in *Ons voorgeslacht*; AGR, Audience nr. 618/32, f. 8-8v.
33. A. van der Tuijn, *Kohier van de 100e penning ... in het Hof van Delft, 1579* (ongepubliceerde transcriptie), f. 39 en 41; ARA, AtvH1572, nr. 1290 PP, f. 3-4.
34. RA Noord-Holland, Familiearchief Van der Goes nr. 154.
35. H.P. Fölting, De landsadvocaten en raadpensionarissen der Staten van Holland en West-Friesland I. In: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie en het Iconografisch Bureau* (1973), blz. 294-343, m.n. 320-321.
36. ARA, Verzameling Handschriften nr. 1371, f. 3v en 5.
37. GA Delft, ORA HvD nr. IXf, f. 145-145v.
38. GA Delft, ORA HvD nr. IXd, f. 143v
39. ARA, GvH nr. 128, cap. NH, f. 54-54v.
40. GA Delft, OA nr. 1/2, f. 17v-18.
41. ARA, GvH nr. 125, cap. NH, f. 86v.
42. J. Bieleman, *Geschiedenis van de landbouw in Nederland 1500-1950; veranderingen en verscheidenheid*. Meppel-Amsterdam, 1992, blz. 62-63.
43. Slicher van Bath, *Fries landbouwbedrijf*, blz. 100.
44. ARA, StvH nr. 1289, f. 8v-9.
45. ARA, StvH nr. 1291, f. 24.
46. ARA, StvH nr. 1491, f. 14-14v.
47. ARA, StvH nr. 245, f. 42.
48. ARA, StvH nr. 1291, f. 28v-29.
49. ARA, StvH nr. 1291, f. 28v-29; nr. 1289, f. 8v-9.
50. Brouwer en Vellekoop, Spaans benauwd, blz. 71-73.

Zoekt u een mooi relatiegeschenk?

*Dan vindt u bij ons o.a. vele Delftse stadsgezichten
in ets, litho, koper- en staalgravure e.d.*

Ook olieverfschilderijen van vele bekende kunstschilders.
Een grote collectie van klassiek tot modern paletmes, en dat
voor betaalbare prijzen.

Zo vindt u bij ons o.a.

Handgekleurde litho's

in lijst v.a. **29.95**

Etsen

in een lijst v.a. **89.50**

Moderne repro's

in lijst v.a. **120.00**

Blaeu-plattegrond van Delft

Reproductie, los **22.50**

Delft in vogelvlucht

in lijst v.a. **95.00**

*Alsmede een pracht collectie oude prenten in staal en
kopergravure, steendruk, aquatint en nog meer. Voor
betaalbare prijzen.*

Overtuig uzelf bij:

kunsthandel lijstenmakerij

Bestman-Moleveld

Vrouw Juttenland 24-26 - Delft - Tel. 015-124351

Enkele wiskundigen uit de kring rond Jan Hugo Cornets de Groot

Dr H.L. Houtzager

Inleiding

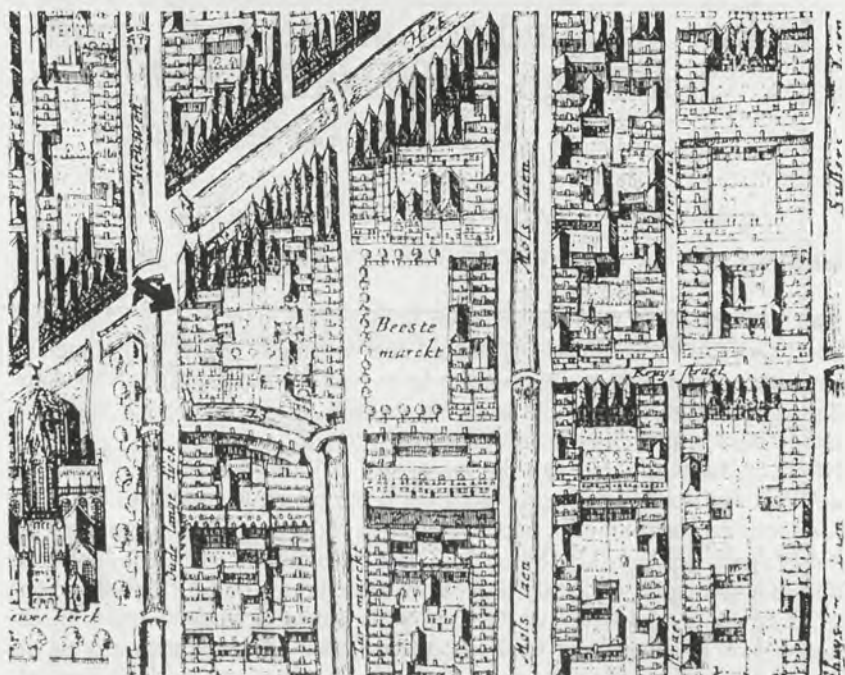
Aan het einde van de 16de eeuw en in de eerste helft van de 17de eeuw heeft Delft in verschillende opzichten een voorname plaats ingenomen in het culturele en wetenschappelijke leven van de Noordelijke Nederlanden. In economisch opzicht ging het de stad, ondanks de zich voortslepende oorlog met Spanje, redelijk voor de wind.

Naast de aanwezigheid van de kamer van de Oost-Indische- en één van de West-Indische Compagnie werd het economisch leven in Delft in deze tijdsperiode voornamelijk bepaald door de industrie. Hierbij maakten de bierbrouwerijen een kentering door ten gevolge van het wegvallen van hun afzetgebied in de Zuidelijke Nederlanden door het oorlogsgebeuren. In plaats hiervan deden de Delftse bestuurders pogingen om tapijtindustrie aan te trekken; in 1592 sloot de stad een overeenkomst met de uit Antwerpen afkomstige François Spierings (1549-1630), waarbij hem als werkplaats het Agnesklooster werd aangewezen. Andere tapijtwevers, zoals Karel van Mander jr. en Maximiliaan van den Gucht volgden. Tot omstreeks 1675 heeft deze vorm van kunstnijverheid in Delft een bloeiend bestaan gehad.

Vanaf het einde van de 16de eeuw heeft in toenemende mate de plateelindustrie het economisch leven van onze stad bepaald. In tegenstelling tot de bierbrouwerijen - waarvan een aantal werd omgebouwd voor de plateelindustrie - was deze laatste een arbeidsintensief bedrijf, waarin rond de zeventiger jaren van de 17de eeuw een kwart van de stadsbevolking een boterham verdiende.

In 1670, toen er 30 bakkerijen waren, was er hierin voor ca. 1200 arbeiders werk, hetgeen betekent dat 5400 inwoners, oftewel een kwart van de Delftse bevolking rechtstreeks van de plateelindustrie afhankelijk was. Wanneer men er rekening mee houdt dat in 1670 de bierbrouwerijen niet geheel zijn verdwenen, dan zal het duidelijk zijn dat Delft, samen met de hierbovengenoemde tapijtindustrie in het midden van de 17de eeuw een uitgesproken 'industriebevolking' binnen zijn muren had.

Voor de in de geschiedenis van Delft geïnteresseerden heeft onze stad naast zijn historisch verleden als plaats waarin 'Delfts aardewerk' werd gefabriceerd en waarin de laken- en tapijtindustrie floreerden, wereldbekendheid wegens de kunstschilders die in de 17de eeuw hier hun ateliers

1. Detail van de plattegrond van Delft uit de Stedenatlas van Joan Blaeu (1649). De familie Cornets de Groot woonde op de Oude Langendijk ter hoogte van de Nieuwe Kerk. De woning is met een pijl aangegeven.

hadden. Namen als Carel Fabritius, Pieter de Hoogh, Jan Vermeer en vader en zoon Van Mierevelt zijn nauw met de Delftse geschiedenis verbonden, terwijl Hugo de Groot, Antoni van Leeuwenhoek en Reinier de Graaf personen zijn die óf in Delft geboren, óf er woonachtig zijn geweest, sterk tot de verbeelding spreken wegens hun wetenschappelijk onderzoek en hun publikaties.

Daar Delft in de 17de eeuw nog geen instelling voor hoger onderwijs bezat, is het niet zo vreemd te moeten constateren dat onze stad toen weinig natuurwetenschappers van formaat heeft voortgebracht.

Dit houdt echter niet in dat er in deze periode in Delft een aantal personen heeft geleefd, die bijdragen hebben geleverd aan de ontwikkeling van de exacte wetenschappen. Met name dienen hier genoemd te worden de wiskundigen uit de kring van geleerden, waarmee Jan Hugo Cornets de Groot zich in zijn huis aan de Oude Langendijk heeft omringd.

Deze Delftse patriciërszoon (1554-1640), geboren op het buiten Kraayenburg, gelegen tussen Delft en Den Haag, studeerde rechten aan de universiteiten van Leiden en Douai en was in Delft raad en schepen in 1589 en burgemeester van 1591 tot 1595. Vanaf 1594 was hij bovendien curator van de Leidse universiteit waar omstreeks diezelfde tijd zijn zoon Hugo als student was ingeschreven. Deze ambtelijke bezigheden lieten hem voldoende vrije tijd om zich te wijden aan studies in de wis- en natuurkunde, wijsbegeerte en muziektheorie.

Zijn woonhuis was een centrum voor geleerden en vooraanstaande tijdgenoten, onder wie de Leidse filologen Lipsius (1547-1606) en Scaliger (1540-1609), de remonstrantse theoloog Johannes Uytendogaert (1557-1644) en de humanist en historicus Janus Douza (1545-1604).

Maar ook, wat wij thans zouden noemen, de β -faculteit was met deze Delftenaar goed bevriend in de personen van de Zuid-Nederlander Simon Stevin (1548-1620) en de uit het Duitse Hildesheim afkomstige Ludolph van Ceulen (1540-1610).

Stevin droeg zijn in 1545 verschenen boek *L'Arythmétique* aan De Groot op en voor Van Ceulen, die geen Grieks en Latijn kende, vertaalde De Groot Archimedes' geschrift over de maat van de cirkel uit het Grieks in het Nederlands.

Samen met 'H. Ian Cornets de Groot vlietichste ondersoucker der Naturens verborgentheden' deed Stevin in 1586 valproeven vanaf de Nieuwe Kerk. Hierbij toonden zij aan dat twee loden bollen van verschillend gewicht, die zij van dezelfde hoogte gelijktijdig naar beneden lieten vallen, op hetzelfde moment de grond bereikten; een valproef die altijd aan Galilei wordt toegeschreven, toen deze aan het einde van de 16de eeuw in Pisa hoogleraar was, doch die deze proef waarschijnlijk nimmer heeft uitgevoerd.

Naast het doen van zuiver wetenschappelijk onderzoek, waren De Groot en Stevin samen ook werkzaam op praktisch technisch gebied in Delft; het betrof hier een verbetering van de waterverplaatsingscapaciteit van windmolens, voor welke uitvinding de Staten-Generaal Stevin in 1584 octrooi had verleend.

De watervoorziening van Delft aan het einde van de 16de eeuw; de Duyvelsgatmolen

Om de toevoer van water naar Delft te bevorderen en de doorstroming in de grachten te stimuleren, had Graaf Philips de Goede reeds op 13 juli 1450 aan de stad toestemming verleend om een watermolen te bouwen aan het einde van de huidige Geerweg. Door de sterke zuiging van het water, veroorzaakt door deze watermolen, gelegen tegenover de Tweemolentjesvaart, en de problemen die dit met zich meebracht voor de schippers, moet de naam Duyvelsgat verklaard worden.

2. Reconstructie-tekening van het Duyvelsgat, de watermolen en het Clarissenklooster. (Tekening: H.L. Houtzager).

Een soortgelijke watermolen stond ook aan het einde van de Nieuwe Langendijk.

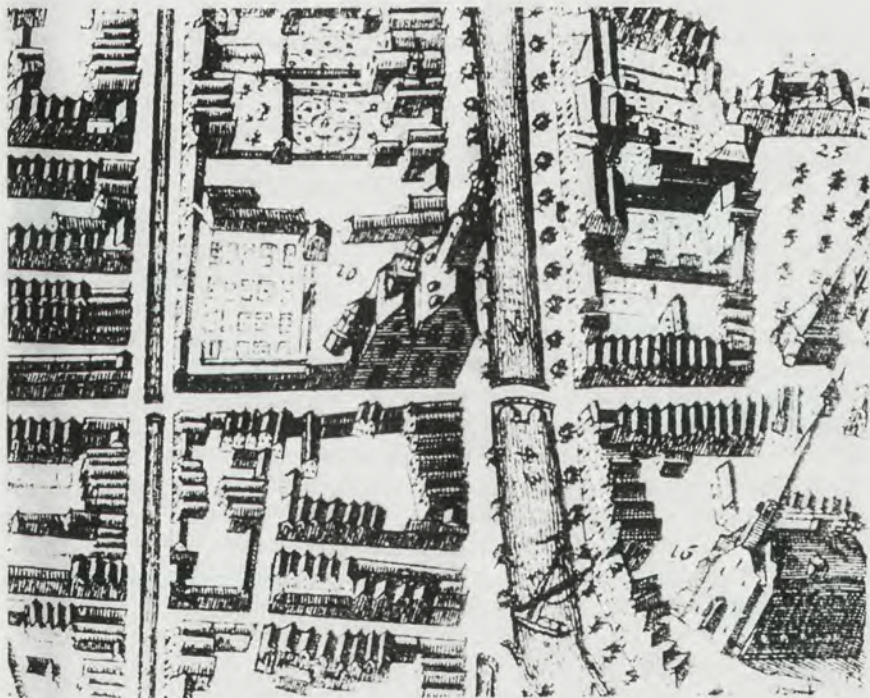
Stevin en De Groot hebben in 1588 de watermolen aan het Duyvelsgat voorzien van een verbeterde vorm van het zgn. drijfwerk in de molen en het aantal schoepen van het scheprad verminderd. Door leren stroken aan het uiteinde van deze schoepen aan te brengen, werd de ruimte tussen de schoepen en de zgn. krimpuren verkleind, waardoor de waterverplaatsing toenam en het nuttig rendement van de molen verbeterde. Eenzelfde constructie werd door hen aangebracht aan de watermolen: 'staande 't eynde den Langen Dijck'.

Ook in Stolwijk en in Kralingen hebben Stevin en De Groot soortgelijke verbeteringen aangebracht aan de daar aanwezige watermolens.

In Delft was de toevoer van zuiver water afkomstig uit de Nootdorpse vaart (= Tweemolentjesvaart) een noodzakelijk iets voor het in stand houden van de bierbrouwerijen, die voor hun produkt sterk afhankelijk waren van schoon en voldoende water.

Simon Stevin

Na reizen die hem tot in Oost-Pruisen en Krakau voerden, was Stevin vanaf 1581 woonachtig in Leiden, waar hij zich op 16 februari 1583 als student had ingeschreven. In de jaren tussen 1586 en 1590 is Stevin regelmatig in Delft geweest en heeft hij wellicht langere of kortere tijd bij De Groot gelogeed toen beiden het toezicht hielden op het verbouwen van de hierboven genoemde Delftse watermolens.

3. Detail van de kaart van Leiden door Christiaan Hagen.

Bij no. 10 is het academiegebouw weergegeven, sinds 1581 de hoofdzetel van de universiteit. Achter dit gebouw ligt de hortus botanicus, welke in 1594 werd aangelegd.

No. 16 is de Faliede Bagijnhofkerk. Van 1577 tot 1581 fungeerde deze kerk als academiegebouw. Daarna bleef zij voor speciale doeleinden in gebruik. Na een grondige verbouwing tussen 1591 en 1595 werden er de bibliotheek en het theatrium anatomicum in ondergebracht.

Op de begane grond werden vanaf 1594 schermlessen gegeven door Ludolph van Ceulen en na de opening van de ingenieursschool in 1600 werden in die ruimte de colleges in de wiskunde gegeven.

Stevin heeft voor de wetenschap meer betekend dan men uit zijn werkzaamheden in Delft verricht zou mogen concluderen. Zonder hier uitvoerig op in te gaan moge volstaan worden slechts te memoreren zijn verdiensten voor de invoering van het decimale stelsel, zijn vernuftig bewijs van de wet van het hellende vlak, het zgn. 'Cloodtrans-bewijs' en de wet van het parallellogram van krachten.

In het begin van de negentiger jaren van de 16de eeuw is Stevin in dienst gekomen van Prins Maurits; vanaf 1603 tot aan zijn dood in 1620 had hij de functie van kwartiermaker. In deze functie heeft hij het onderwijsprogramma opgesteld voor de in 1600 op instigatie van Maurits opgerichte ingenieursschool te Leiden. Deze vroege vorm van integratie van universitair onderwijs en hoger beroepsonderwijs had tot doel om zowel in theoretische als praktische zin ambachtslieden een opleiding te geven in de vestingbouwkunde. Gezien de intellectuele status van de studenten, die aanvankelijk ook niet ingeschreven waren als lidmaat van de universiteit, werd het onderwijs in de Nederlandse taal gegeven.

In de tijd dat Frans van Schooten jr. (hoogleraar 1646-1660) aan deze school college gaf, heeft J. de Parival ons in beeldende taal verslag gedaan over de wijze waarop er college werd gegeven aan deze toekomstige ingenieurs. 'En in die Kercke, waer de Engelsche nu predicken, in dit Bagijne-Hoff, worden alle dagen, (behalven 's Woensdaeghs en Saeterdaeghs) van elf tot twaelf uren, openbare Lessen gedaen in de Neerlandische Tael, in de Mathematische Konsten, tot gerief van alle ongeletterden, als Metselaers, Timmer-luyden, en diergelijcke meer; die haer dan met hoopen in die tijdt hier vinden; sonder mantels, maer met hare stocken, en schootsvellen, etc. versien; dat dan seer kluchtigh om sien is. Den professor, die duytsche lessen voor haer doet, evenwel in sijnen gewoonlijcken aensienlijcken Professors-Tabbaert, ofte Rock, (soo wel als alle de andere Latijnsche Professoren de hare doen)'.

Tot de docenten van deze ingenieursopleiding, die bekend stond als de 'Duytssche Mathematique', behoorde ook Ludolph van Ceulen.

Ludolph van Ceulen

Stevin was niet de enige die bevriend was met De Groot. Beiden stonden op zeer goede voet met Ludolph van Ceulen. Deze was in 1540 in het Duitse Hildesheim geboren en zou eigenlijk Ackermann heten, welke naam verlatiniseerd werd tot Colonus. Verkeerd terugvertaald werd dit verbasterd tot Collen of Colen en Van Ceulen.

Overigens verbleef Ludolph in 1569 in de gelijknamige stad Keulen, om vervolgens rond het jaar 1575 naar Antwerpen af te reizen, waar zijn broer woonde. Vermoedelijk heeft Van Ceulen zijn wiskundige opleiding gekregen in Middelburg van Jan Pauwels, die daar toen landmeter was. Van Ceulen vestigde zich gedurende enige jaren in Delft, waar hij huwde met Maria Jansdr. Zijn tweede vrouw, met wie hij in 1590 in het huwelijk

4. Titelpagina van het boek *Van den Cirkel*, ontworpen door Jacobus de Gheyn voorzien van het portret van de schrijver, Ludolph van Ceulen.

trad was eveneens een Delftse, te weten de weduwe van Bartholomeus Cloot, Adriana Symonsdr. Uit beide huwelijken had Ludolph in totaal twaalf kinderen.

In zijn Delftse periode van 1578 tot 1594 heeft hij als 'vrij vechtmeester' een scherm school gehad, welke gevestigd was in de voormalige kapel van het Prinsenhof alhier, waar hij ook privé onderwijs gaf in de wiskunde. Vanaf 1580 kreeg hij door de stad een salaris uitgekeerd.

Na 1594 continueerde hij het onderricht in de vecht- en schermkunst, maar thans in Leiden. Het Leidse gemeentebestuur had hem hiertoe toestemming gegeven toen hij bij het bestuurscollege hiertoe een verzoek had ingediend.

Aanvankelijk fungeerde zijn school als concurrent van een reeds bestaande, in het voormalige Barbaraklooster gevestigd instituut, dat onder leiding stond van Pieter Bailly. In 1602 werd deze scherm school opgeheven, mede op verzoek van Van Ceulen. Vanaf dat moment kreeg hij toestemming om de scherm sport te beoefenen in de Faliede Bagijnhofkerk, welke voor een deel werd ingenomen door de universiteitsbibliotheek.

Een opleiding aan een dergelijke scherm sportschool werd in die tijd gezien als een onmisbaar onderdeel voor de opvoeding voor studenten en deze tijdpassering werd dan ook sterk door het universiteitsbestuur gestimuleerd. Van Ceulen stond hierdoor in nauwe relatie tot de universiteit. De prent van Willem Swanenburg naar een tekening van Jan Cornelisz. Woudanus uit 1610, voorstellende de scherm school van Ludolph van Ceulen, laat onder meer de wiskundige figuren zien, die op de grond zijn aangebracht t.b.v. deze schermkunst.

Schermen werd als een edel spel beoefend, waarvan men zich de spelregels goed eigen moest maken. Deze waren gebaseerd op geometrische figuren, opgebouwd in de magische cirkel met zijn middellijn, raaklijnen en koorden. De omgang met het rapier had alles te maken met de kennis van wiskunde, maar weinig meer met aanvallen en verdedigen. Op het eerste gezicht lijken schermen en rekenkunde geen overeenkomst met elkaar te hebben, doch het feit dat aan de schermkunst veel wiskunde ten grondslag ligt, verklaart deze gecombineerde functies van Van Ceulen, te weten schermleer en wiskundige.

Aanvankelijk gaf Van Ceulen ook in Leiden privé onderricht in de wiskunde; in 1600 werd hij aan de pas opgerichte hierboven reeds vermelde ingenieursschool als hoogleeraar verbonden om in rekenkunde, landmeetkunde en sterktebouw colleges te geven op dezelfde lokatie waar hij zijn schermlessen gaf.

Het geval π

Van Ceulen heeft vooral bekendheid gekregen door zijn berekening van het getal π ; de verhouding tussen de omtrek en de diameter van een cirkel. In 1596 publiceerde hij zijn boek: *Van den Cirkel*, opgedragen aan

de Delftse magistraat, waarin hij het getal π op 20 decimalen nauwkeurig berekende. *Van den Cirkel* bestaat uit twee delen. Het eerste bevat een lofdicht en een verhandeling over het getal π , terwijl er een aantal hoofdstukken zijn opgenomen met goniometrische tafels en een verhandeling over de landmeetkunde, voorzien van een verzameling vraagstukken. Het tweede deel van het boek bevat een verhandeling over de 'interestrekeninghe'.

De titelpagina van het boek werd ontworpen door Jacobus de Gheyn en voorzien van het portret van de schrijver. Onder dit portret een voorstelling, waarin de waarde van π gegeven wordt tussen twee grenzen, die in de 20ste decimaal een eenheid verschillen. De schermkunst wordt gesymboliseerd weergegeven door wapens.

Enige tijd later zette Van Ceulen zijn berekeningen van het getal π nog voort en kwam hij in zijn postuum verschenen boek *De arithmetische en geometrische fundamenten* (1615) tot 33 decimalen. Uiteindelijk publiceerde Willebrord Snellius (1597-1626) in 1621 in zijn boek *Cyclometricus*, Van Ceulens laatste triomf; de berekening van het getal π in 35 decimalen. Een wel zeer bijzondere prestatie gezien de toenmaals bestaande rekentechnieken.

Deze waarde van π in 35 decimalen werd op Van Ceulens grafsteen in de Pieterskerk te Leiden uitgebeiteld.

Van Ceulen was niet alleen met de degen, maar ook met de pen een zeer strijdbaar man. Zijn oudste publikaties zijn alle wiskundige strijdschriften geweest. In de jaren 1581 en 1583 had de Haarlemse rekenmeester Willem Goudaen aan de kerkdeur van de St. Bavo, vraagstukken aangeplakt met de belofte een beloning te geven aan diegene die de juiste oplossing kon bedenken. Een door Van Ceulen voorgestelde oplossing voor deze wiskundige problemen werd echter door Goudaen niet als juist aanvaard, hetgeen voor beiden aanleiding was over en weer aanvallen op elkaars oplossingen voor deze vraagstukken op papier te zetten.

Simon van der Eycke

Korte tijd later begon Van Ceulen een pennestrijd met Simon van der Eycke over de juiste berekening van het getal π . Deze laatste, geboren in Dôles, was als refugé naar de Nederlanden gevluucht en was evenals Van Ceulen in Delft als rekenmeester woonachtig. In 1584 verscheen van zijn hand, opgedragen aan de Prins van Oranje, een boekje getiteld *Quadrature du cercle, où manière de trouver un quarré égal au cercle donné*, waarin hij voor π de waarde van $3\ 69/484$ berekende. Het pamflet, dat Van Ceulen hiertegen teweer stelde, draagt geen jaartal, maar zou omstreeks 1585 verschenen zijn en luidt: *Kort Claar Bewijs, Dat die nieuwe ghevonden proportie eens Cirkels iegens zijn diameter te groot is ende over zulcx de quadratura Circuli deszelven vindens onrecht zij. Door Lu-*

dolph van Ceulen, gheboren in Hildesheim, woonachtigh tot Delff. Gheprent tot Aemstelredam, by myn Harmen Janszoon Muller, figuersnyder, woonende inde Warmoesstraet inden vergulden Passer.

Ook Adriaan Anthonisz. (ca. 1543-1620) rekenmeester in Alkmaar, wierp zich in de strijd en publiceerde nog in hetzelfde jaar 1584 als Van der Eycke zijn *Quadrature* uitgaf op verzoek van de Prins van Oranje een verhandeling *Tegens de Quadrature des cirkels van Mr. Symon van Eycke*, waarin hij voor π de waarde 355/113 berekende.

Dat Van der Eycke het hier niet bij liet zitten, zal duidelijk zijn. In 1586 verscheen van zijn hand: *Claerder bewys opde quadrature des Cirkels*, thans opgedragen aan de stadsregering van Delft; de Prins was immers op 10 juli 1584 door Balthasar Gerards vermoord.

Nog in hetzelfde jaar verscheen van de hand van Van Ceulen, gesteund door o.a. Stevin en Cornets de Groot zijn *Proefsteen en claerder wederlegginghe*, waarmee voorlopig de strijd beslecht schijnt te zijn geweest. Tien jaar later zou Van Ceulen dan zijn hierboven reeds vermelde boek *Van de cirkel* aan de Delftse magistraat opdragen, waarin hij het getal π op 20 decimalen nauwkeurig berekende.

Tenslotte moge niet onvermeld blijven dat de Staten van Holland, op 12 september 1595 aan Simon van der Eycke een octrooi verleenden voor een instrument om lengte- en breedtebepalingen op zee te beproeven. Deze proefnemingen hadden kennelijk een goed resultaat, want op 3 augustus 1602 werd hem door de Staten een 'verering' in geld gegeven voor zijn *Oost- en Westvindinge*.

Evenals Stevin en Cornets de Groot heeft Van der Eycke zich beziggehouden met het verbeteren van molens. Een octrooi om 'door sonderlinge praktycke eenige molens te doen gaan' werd hem op 19 juni 1603 door de Staten van Holland verleend.

Uit het bovenstaande moge duidelijk geworden zijn dat aan het einde van de 16de en het begin van de 17de eeuw er in Delft ook belangstelling bestond voor de exacte wetenschappen. Niet alleen door contacten die Jan Hugo Cornets de Groot in woord en geschrift onderhield met mannen van wetenschap, maar ook door zelfwerkzaamheid in praktische zin, neemt deze patriciër een bijzondere plaats in in het wetenschappelijk leven van Delft in deze tijdsperiode.

Literatuur

Berkel, K. van, Delft als industriestad in de 17de eeuw. In: *De stad Delft, cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667* (Delft, 1981), blz. 79-90.

Idem, *In het voetspoor van Stevin: Geschiedenis van de natuurwetenschappen in Nederland 1580-1940* (Amsterdam, 1985).

Catalogus tentoonstelling *Leidse Universiteit 400*. Rijksmuseum Amsterdam (Amsterdam, 1975), blz. 94-96.

- Haaften, M. van, Ludolph van Ceulen en zijn geschriften over intrestrekening.
In: *De Verzekeringsbode* 55 (1936), blz. 85-90, 97-102 en 121-125.
- Houtzager, H.L. en B. Raymakers, Molens moesten de stad nat houden. In: *De Delftische Courant*, 16-2-1994.
- Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek*. Deel I, kol. 156 en kol. 842.
- Snelders, H.A.M., De natuurwetenschappen. In: *De stad Delft, cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667* (Delft, 1981), blz. 121-124.
- Idem, Simon Stevin: de leermeester van Prins Maurits. In: *Kruit en Krijg* (Amsterdam, 1988; Serie-uitgave van het Genootschap Delfia Batavorum, nr. 15), blz. 3-30.
- Westra, F., *Nederlandse ingenieurs en de fortificatiewerken in het eerste tijdvak van de Tachtigjarige Oorlog, 1573-1604* (Alphen aan den Rijn, 1992), blz. 72-74 en 82-89.

Een van de onderdelen van het Genootschap Delfia Batavorum is de geschiedenis. Belangrijk is dan ook het leven, wonen en werken van de voorgaande eeuwen in en rondom Delft. Nu het erfgoed van de voorvaderen en niet te vergeten de moeders.

Ook het geslacht 'Hellebrekers' heeft er al enige eeuwen opzitten. Als eerste wordt vermeld Henricus Hellebreeckers - omstreeks 1666 geboren, maar plaats en datum zijn onbekend. Hij is in 1730 begraven te Susteren.

Vanaf 1839 - dus 156 jaar - zit 'Hellebrekers' in het z.g. 'natte' vak. Dat houdt in handel in wijnen en spiritualiën. Ook nog een zeer lange periode van fabricage van distillaten.

Onze wijnkoperij - onder de naam van Evert Hellebrekers - is gevestigd aan de Voorstraat 39 te Delft. Het is een grachtenpand met een kelder uit de 16de eeuw. In deze kelder is een expositie van gebruiksvoorwerpen rondom wijn en distillaten.

U, als leden van het Genootschap worden ook van harte uitgenodigd om ons eens een bezoek te brengen. Historie met een mooie collectie wijnen van Wijn Verlinden uit 's-Hertogenbosch. Van dit gerenommeerde huis zijn wij concessionaire.

Wij zijn geopend op woensdag, vrijdag en zaterdag. De andere dagen op afspraak. Er zijn mogelijkheden van wijnproeverijen en bedrijfsontvangsten. Ook de relatiegeschenken zijn een specialisatie van ons.

Met een vriendelijke groet

Hoogachtend

Evert Hellebrekers

telefoon 015-131140

Knegtsbussen

Drie eeuwen sparen voor sociale zekerheid

K. van der Wiel

'Uyt naem van de gemeene werckgasten' werd de tapijtwever Carel Vermander op vrijdag 28 oktober 1622 ter verantwoording geroepen. Zijn werkgasten Balthazar van der Zee, Pouwels Romboutsz., Jacques Tacq en Pieter Stommans wilden van hem weten waar de 318 gulden waren gebleven uit de 'sykenbosse' die hij voor de tapijtwevers beheerde. Het liep uit op een forse woordenwisseling. Vermander was bankroet en de kas was verdwenen.¹ Zeventien knechts begonnen daarop een gerechtelijke procedure tegen hun baas.² Dat liep uiteindelijk op niets uit omdat Vermander kort daarop overleed en zijn weduwe de stad ontvluchtte.³

Wekelijks deden de werkgasten van de 'winkel' van Vermander een stuiver in de bus 'tot onderhoudinge van de arme tapytzyers (zijdewevers) zyecken'. Van zijn kant had Vermander beloofd per knecht elke week een stuiver bij te leggen en de kas te beheren. Toen het tot uitkeren moest komen voor zijdeverwer Maerten van Bochoult bleek de kas verdwenen.

In de 17de eeuw hebben in Delft meer dan twintig van zulke bussen bestaan. De laatste daarvan, de Linnenweversbus, werd pas in 1962 opgeheven. Ze was 1 maart 1622 opgericht door 'enige gecommiteerden uyt het Lindewevers, Tyckwerkers ende Servetwerckersgilde'.

Het was niet de enige bus die het lang heeft uitgehouden in Delft. De Vlaamsche of Saaiwerkersbus, begon in 1646 en werd pas in 1956 opgeheven. De Schoenmakersbus Sint Crispijn, gesticht in 1663, hield het vol tot 1948 en de gecombineerde Sint-Michielsbus, ook wel Bezemmakersbus geheten, bestond van 1662 tot 1937.

Deze knechtsbussen zijn niet uniek voor Delft. Ook andere steden en zelfs kleinere plaatsen als Haastrecht en Muiden kenden dergelijke bussen. In Haarlem heetten ze 'bossen' en in Leiden 'beurzen'.⁴ Vele daarvan gingen al voor of in de Franse tijd ter ziele. In Delft wisten een aantal echter in de 19de eeuw tot een nieuwe bloei te komen. Daardoor hebben zij het langer kunnen volhouden dan in veel andere plaatsen.

Voor een contributie van aanvankelijk twee, later drie, stuivers in de week bood de bus gratis geneeskundige hulp en medicijnen, een uitkering bij ziekte ter hoogte van ongeveer de helft van de normale verdiensten, een geheel verzorgde begrafenis door collega's en een eenmalige uitkering voor de achterblijvende weduwe om de eerste nood te lenigen. In plaats van een uitkering bij overlijden beoogden de bussen in het begin ook een ouderdomspensioen te bieden voor oudelieden die niet meer tot werken in staat waren, maar dat bleek al snel te hoog gegrepen.

In moderne termen ging het dus om een gecombineerde ziektekosten-, begrafenis- en levensverzekering en een verzekering van inkomstendering in geval van ziekte. Het bestuur van de bussen lag, anders dan in het voorbeeld van de tapijtweverij van Vermander, doorgaans in handen van de verzekerden zelf en het meebetalen van de baas aan de premie was niet de gangbare gewoonte.

Vragen

Wie was er lid van die bussen, en hoe konden ze zo lang blijven bestaan? Wat hadden ze oorspronkelijk te maken met de gilden? Hielden ze zich alleen bezig met verzekeren, of deden ze ook aan andere belangenbehartiging van de knechts tegenover de bazen? Zijn ze in dat opzicht te zien als voorlopers van latere vakbonden? Deze vragen zijn al eerder gesteld, onder andere door E.M.A. Timmer in haar proefschrift over knechtsgilden en knechtsbossen in Nederland, en recent door Jan Lucassen in zijn oratie als bijzonder hoogleraar aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.⁵ Ze zijn echter nog steeds niet geheel opgehelderd. Timmer constateerde dat de bussen eigen organisaties van de knechts waren binnen de gildenstructuur. Van andere belangenbehartiging dan verzekeren kon zij weinig voorbeelden vinden. Lucassen twijfelt daaraan. Nederland kende al in de 17de eeuw op ruime schaal loonarbeid, en daarbij behorende arbeidsconflicten, al is daarvan nog maar weinig onderzocht. De vakbeweging kwam in Nederland echter pas laat in de 19de eeuw van de grond, vooral door import van ideeën uit Duitsland en Engeland. Is dat geen ontkenning van een eigen Hollandse traditie van arbeidersbeweging, zo vraagt Lucassen zich af. Hij wijst daarbij op vroege organisatievormen van knechts in Duitsland (wanderburschen), Engeland (friendly society's) en Frankrijk (compagnons) en vermoedt op die gronden dat de Hollandse knechtsbussen wellicht een vergelijkbare rol speelden.

I De nabloei in de 19de eeuw

De geschiedenis van de Delftse bussen in de 19de eeuw geeft voor die veronderstellingen geen grond. Bij een onderzoek ten behoeve van de Franse autoriteiten in 1812 bleken er van de twintig oorspronkelijke bussen in Delft nog elf over met samen 1308 leden,⁶ in 1830 nog tien met 1754 deelnemers⁷ en in 1893 nog vier, die van de linnenwevers, de saaiwerkers, de bezemmakers en de schoenmakers, met samen 2580 leden.⁸ Het aantal bussen nam af door opheffing of samenvoeging bij anderen. Het gezamenlijk ledental nam in de 19de eeuw daarentegen nog toe. De omvang van het ledental was aanzienlijk. 1754 leden in 1830 op een stadje van 14.000 inwoners betekende dat meer dan de helft van de gezinnen bij zo'n bus verzekerd was. In de loop van de eeuw nam hun relatieve betekenis niettemin af: 2580 leden op 30.000 inwoners in 1893 wilde zeg-

gen dat nog maar één op de drie gezinnen bij zo'n bus verzekerd was. Na 1893 ging het ook met de overgebleven vier bussen langzaam bergafwaarts. Na de Eerste Wereldoorlog namen ze vrijwel geen nieuwe leden meer aan. Zo bloedden ze dood. Van enige band of flirt met nieuwe arbeidersorganisaties is niets te vinden.

Groei en verval

De grootste en succesvolste bus van de 19de eeuw, de Linnenweversbus, telde in 1812 160 leden, in 1830 reeds 320 en in 1893 1200. Haar maximum bereikte ze omstreeks 1900. De bus had toen 1300 leden. In de periode 1874-1913 schreef de bus nog 2981 nieuwe leden in, gemiddeld 75 per jaar. De gewoonte was dat Delftse mannen zich bij hun huwelijk bij een bus aanmeldden en er pas uitstapten met hun dood. Aan het eind van de 19de eeuw nam het aantal opzeggingen en wanbetalingen echter toe. Het snelle verloop werd een probleem. Van de 471 nieuwe leden die zich in de jaren 1890 tot en met 1894 inschreven, waren er in 1895 nog maar 189 over. De bus moest het steeds meer hebben van de oude getrouwen en dat werd een zware last voor de kas. Het aantal uitgekeerde ziektedagen per lid bij de Linnenweversbus nam tussen 1885 en 1895 duidelijk toe (van gemiddeld drie per jaar in de periode 1860-1885 tot vijf in 1895, een aantal waarvan we tegenwoordig niet meer opkijken).⁹

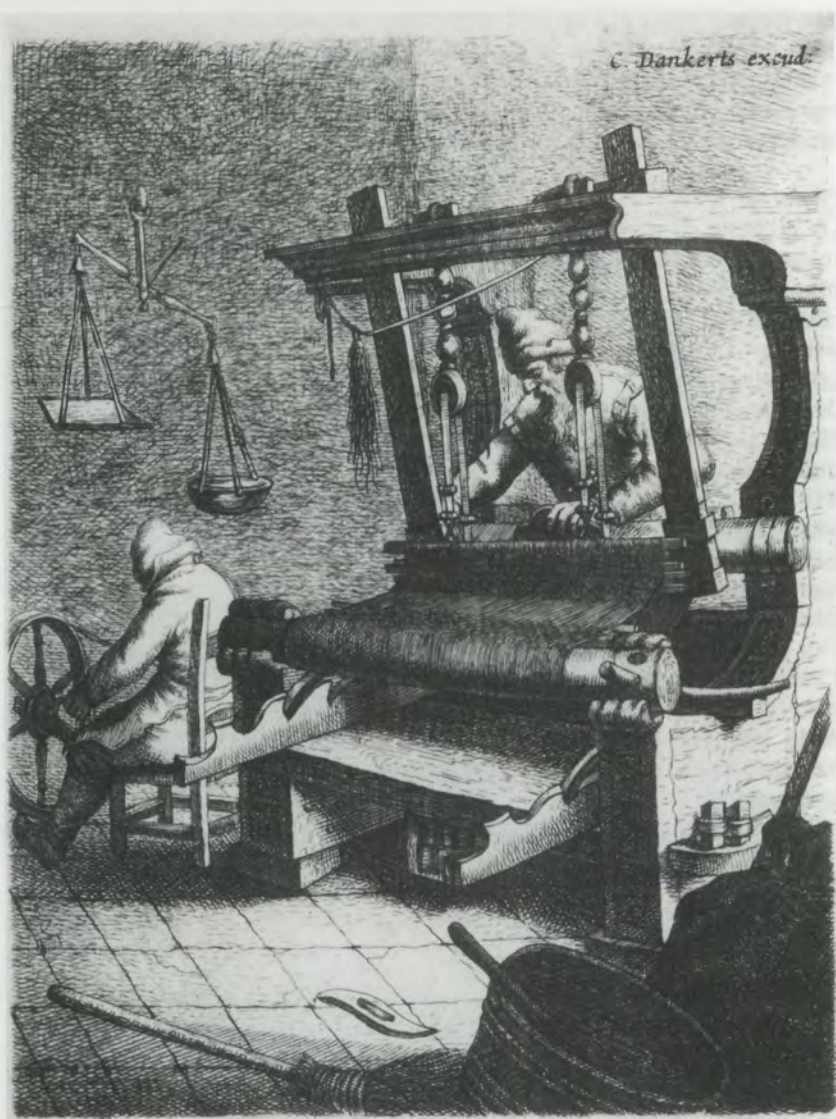
Ook het ledental van de Sint-Michiels- of Bezemmakersbus kende de hele 19de eeuw een stijgende lijn, met name door een actieve overnamepolitiek van andere, kleinere, bussen: in 1812 telde zij 146 leden, in 1830 200 en in 1893 800.

Van de derde grote bus, de Saaywerkersbus was het succesverhaal minder overtuigend. De bus was in 1812 nog de grootste met 230 leden, in 1830 telde zij 310 leden. Daarna ging het een tijd heel goed. In de sombere periode 1844-1853, met veel cholera, hongersnood en werkeloosheid in de stad, boekte ze een opmerkelijke ledenwinst. De bus schreef in die jaren 351 nieuwe leden in. Na 1860 werd de groei minder en in 1876 bereikte zij al haar top met 545 leden. In 1893 had zij 450 leden, in 1900 nog maar 372.¹⁰

Andere bussen verging het minder goed: de Kaarders- en Schrobbelaarsbus had in 1805 nog 227 leden, in 1812 nog maar 160, en in 1830 180. In 1836 werd ze door de Bezemmakersbus overgenomen. Ze telde toen nog 160 leden.

Met de Brouwers- en Brandersknechtsbus, die in 1796 geheel nieuw was opgezet, ging het aanvankelijk goed. In 1812 had zij 150 leden, in 1830 waren dat er al 285, maar omstreeks 1850 verdween ook zij in de Bezemmakersbus, evenals de Lakenwerkersbus die het tot ca. 1870 uithield, zonder veel ledenwinst (140 in 1812, 156 in 1830). Ook de Timmermansbus toonde geen groei (zowel in 1812 als in 1830 130 leden). Zij werd in 1845 opgeheven.

De bussen van de smeden, de kleermakers, en de turfdragers telden

De linnenwever.

slechts enkele tientallen leden en overleden allen in de loop van de eeuw. De Turfdragersbus (in 1812 60 leden) had bij haar opheffing nog achttien bejaarde leden over die de resterende kas verdeelden.¹¹ De enige kleinere bus die het volhield was de Sint-Crispijn- of Schoenmakersbus. Ze wist nog gestaag te groeien: van 43 in 1812 tot 77 in 1830 naar 130 leden in 1893.

Ledenbestand

De omvang van het ledental is al een aanwijzing dat deze bussen een veel grotere aanhang hadden dan alleen de gevestigde ambachtsman met een eigen zaak. Bovendien telden zij veel leden die een heel ander beroep hadden dan linnenwever, saaiwerker of bezemmaker, want zoveel waren er daarvan niet meer in de stad. Doordat van de bussen die het langst zijn blijven voortleven nog het nodige archiefmateriaal is overgebleven, vooral over hun 19de-eeuwse periode, is het mogelijk een beeld te krijgen wie er in die bussen verzekerd waren.¹²

Zo blijken van de 413 volwassen mannen die tussen 1810 en 1914 meer dan 15 jaar in de Pieterstraat en zijstegen woonden er 160 in de incomplete administraties van vijf bussen terug te vinden. Dat is veertig procent.¹³

In deze buurt woonden veel sjouwers, mensen met ongeregeld werk en armenzorgrelaties. Zeker de helft van hen bleek in staat om elke week drie stuivers op zij te leggen. Ze kregen daarvoor in geval van ziekte een uitkering van drie gulden in de week. Dat was ongeveer de helft van wat ze tot circa 1870 konden verdienen, als ze elke dag werk hadden. Daarnaast ontving hun weduwe f 80,- bij hun overlijden.

Bij de tachtig leden van de Linnenweversbus uit de Pieterstraat zat niet één linnenwever. Ook in de Bezemmakersbus en de Saaywerkersbus waren geen bezemmakers en saaiwerkers te vinden.

Hoe divers het ledenbestand van die bussen was, blijkt ook uit de 454 deelnemers die zich tussen 11 juli 1830 en 7 juli 1850 in de Saaiwerkersbus inschreven. Daaronder waren: 50 timmerlieden, 44 smeden, 20 zadelmakers, 15 wagenmakers, 5 geweermakers, 6 koperslagers, 14 ijzergieters, kogelgieters, ijzervormers of ijzerhakkers en 13 verwers. Dat waren allemaal beroepen die vooral voorkwamen onder de werklieden bij de militaire werkplaatsen in de stad. Dat gold waarschijnlijk ook voor een deel van de 20 sjouwers onder de nieuwe busleden. De Rijks Stapel en Constructiemagazijnen waren destijds de grootste werkgever in Delft, er werkten in die tijd zo'n 400 mensen. Velen daarvan waren dus lid van de Saaywerkersbus.

Daarnaast schreven zich vier winkeliers in, acht bakkers, vier schippers, een tapper en een slijter, maar ook de knechts van deze middenstanders. Verder vind men een verdwaalde boekhouder, een kantoorbediende, twee onderwijzers, een agent van politie, drie bouwlieden (boeren) en zestien tuinders/tuinmannen, een lantaarnopsteker, vier huisknechts, een apo-

thekersbediende, een oud ijzer handelaar en drie arbeiders (= boerenknechts). Kortom, het was een echte volksverzekering. Een saaiwerker zat er niet bij, wel drie lakenwerkers, een wolwerker en een tapijtwerker. Gezien de meer dan honderd werknemers in de textielbranche in Delft was dat overigens weinig.

Nog opvallender was dat zich bij deze bus zestien schoenmakers, achttien kleermakers, acht bezem- en borstelmakers en zeven branders- en brouwersknechts aanmeldden, hoewel voor deze beroepen in die jaren eigen bussen bestonden.

De bussen, althans de grotere, in Delft waren in de 19de eeuw pure verzekeringsinstituten, geen vakorganisaties. Ze hadden een brede aanhang, tot in de armste lagen van de bevolking. Hun gemêleerde ledenbestand sloot elke ontwikkeling tot vakbond uit.

Relatie met artsen

in zijn *Fabrieksbode* van 21 september 1889 gaf J.C. van Marken een beeld van de gebreken die aan de toenmalige bussen kleefden. Het artikel is een samenvatting van een pleidooi uit 1880 bij het plan tot oprichting van een eigen ziekenfonds voor het personeel van zijn Gistfabriek. Van Marken klaagt in dat verhaal over 'de oppermacht van (bus)bestuurders die handelen zonder controle van de leden'. Hij verweet de besturen elkaar bij coöptatie te benoemen zonder de leden daarin te kennen. Een ander bezwaar tegen de bussen vond hij het gebrek aan vrije artsenkeuze en de 'onvoldoende bezoldiging der geneeskundigen'. De busartsen werden niet per verrichting betaald maar moesten op basis van een jaarcontract voor alle leden beschikbaar staan. Dat leidde volgens Van Marken tot een 'weinig zorgvuldige en humane behandeling der buspatiënten'. Het systeem werkte volgens hem ook in de hand om voor elk wisselwagentje de dokter te roepen. Vooral de apothekers bleken een steen des aanstoots voor veel busleden. Van Marken hoorde veel klachten dat zij busleden 'onheusch bejegenden' en zelfs, 'zo werd beweerd', 'min kostbare geneesmiddelen in plaats van de voorgeschreven recepten afleverden'.¹⁴

De geschiedenis van de bussen zit vol met conflicten en conflictjes tussen hoofdlieden en leden, maar de zienswijze van Van Marken dat de leden niets in te brengen hadden lijkt niet conform de theorie van de reglementen. De hoofdlieden werden in principe gekozen uit en door de leden, en zij konden geen enkele verandering van premie of uitkering doorvoeren zonder instemming van een meerderheid van de leden. De praktijk toont daarvan ook diverse moeizame besluitprocedures, die de bus soms aan de rand van de afgrond brachten.¹⁵ Slechts de beslissingen over individuele uitkeringen of vergoedingen aan geneeskundigen waren geheel ter competentie van de hoofdlieden. Deze bestuurders waren niet geschoold in de verzekeringswiskunde, maar arbeiders en kleine middenstanders die redelijk konden schrijven en rekenen. Op basis van eeuwenlange ervaring beheerden zij over het algemeen nauwgezet de kas. De Linnenweversbus

had bijvoorbeeld jarenlang bakker Dominicus van Steenbeek uit de Pieterstraat als één van de hoofdlieden, hij nam die taak in 1840 over van zijn vader. De meeste bussen wisten het zo meer dan twee eeuwen vol te houden.

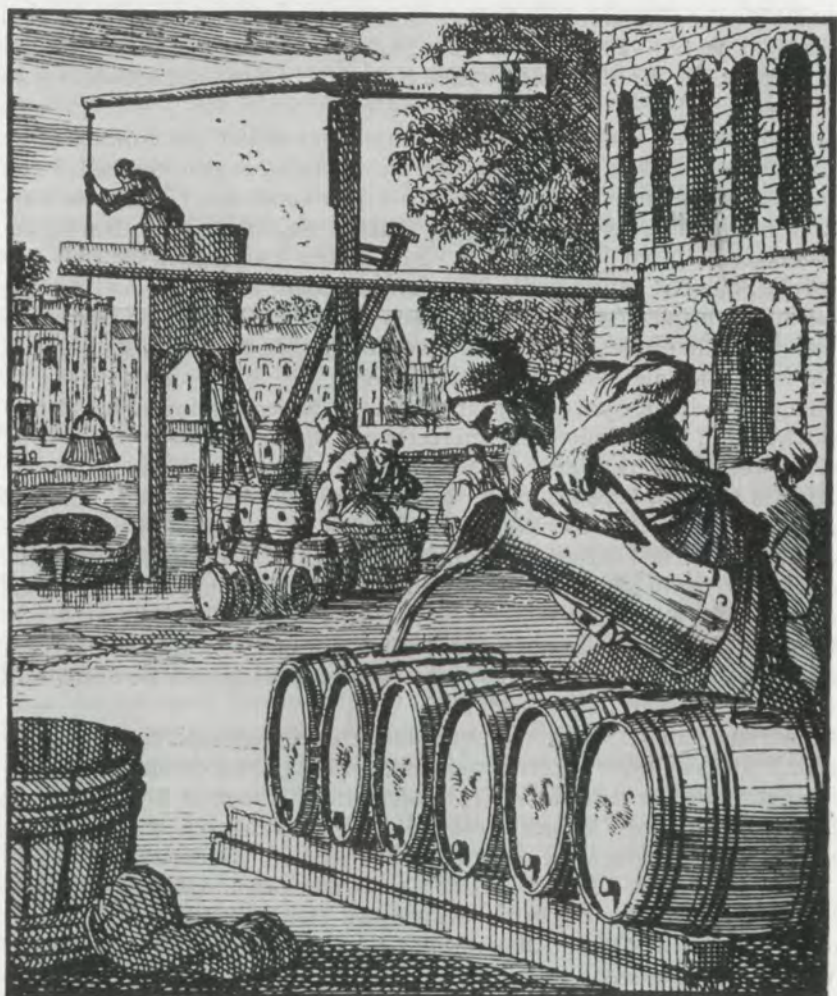
De achtergrond van Van Markens kritiek was echter een conflict in de Linnenweversbus in 1874, waarin hij stevig zijn neus gestoten had. In de bus waren meningsverschillen gerezen bij de keuze van een nieuwe busarts. Een oudere arts die deze taak tijdelijk waarnam, werd daarbij gepasseerd voor een jongere arts. Van Marken had zich in de zaak gemengd, namens enkele van zijn personeelsleden. Hij wilde zich daarbij als lid inschrijven om de vergaderingen van de bus te kunnen bijwonen. Dat weigerde het bestuur omdat, zo stelde het, de bus als 'instelling van weldadigheid' niet voor hem bedoeld was.

Het geschil draaide om de vrije artsenkeuze. De verhoudingen met de medische stand waren inderdaad een teer punt. In de eerste helft van de 19de eeuw was er een overdaad aan artsen, chirurgijns en apothekers. Met de hoed in de hand liepen ze de busbesturen af om voor een paar honderd gulden per jaar hun diensten aan te bieden. In de tweede helft van de eeuw kwamen de kaarten echter anders te liggen. De medici slaagden erin de eigen kring in te perken, de opleidingseisen op te schroeven, en de honorering van de geneeskunst te bevorderen. Bovendien nam in de tweede helft van de eeuw het aantal mensen dat een doktersrekening kon betalen toe, en de verzekeringsmogelijkheden eveneens, mede door de oprichting van eigen fondsen door artsen zelf.

De notulen van de Saaywerkersbus illustreren die veranderde verhoudingen. Tijdens de grote cholera-epidemie van 1866 kreeg de bus een denderend conflict met zijn busarts J. Soutendam, die toen al 37 jaar aan de bus verbonden was. Volgens buslid Willem van Pomeran weigerde hij te komen bij zijn vrouw die aan de cholera leed en Willem stapte daarop direct naar de hoofdlieden. Als de dokter niet onmiddellijk kwam, zou hij op kosten van de bus een ander roepen. Het busbestuur riep Soutendam ter verantwoording. Deze ontplofte daarop en eiste opgewonden dat Van Pomeran terstond geroeyeerd zou worden. Hij weigerde hem verder elke behandeling. Vervolgens liep hij kwaad weg en riep daarbij de 'ongepaste woorden': 'ik verdoem het langer', waarmee hij de bus opzei, aldus de notulen van het bestuur.¹⁶

Het was niet de eerste keer dat Soutendam in aanvaring kwam met de bus omdat hij weigerde patiënten te bezoeken. De bus had hem daarom in 1861 al eens willen afdanken, maar Soutendam had toen nog de hoofdlieden vriendelijk een avondje bij hem thuis uitgenodigd om de zaak uit te praten en beterschap beloofd. Daarop was hij weer in genade aangenomen.

Soutendam had een grote armenpraktijk. Hij was een van de vier stadsarmendokters en bediende in 1842 liefst zeven bussen en drie andere gezondheidssociëteiten'.¹⁷

De brouwer.

De opvolger van Soutendam, H.M. Molenbroek, eiste een jaarvergoeding van een gulden per lid. Op zo'n tarievenstelsel wenste het busbestuur in principe niet in te gaan. Het bood f 500,- per jaar, wat bij 515 leden ongeveer op hetzelfde neerkwam.

Chirurgijn Küller was er als de kippen bij, toen hij dit hoorde. Hij wilde ook f 500,-, maar kreeg slechts f 400,-. Zes jaar eerder had hij al eens om opslag gevraagd, maar dat had ondanks zijn aanhoudendheid weinig opgeleverd. Küller was ooit, in 1853, bij loting uit meerdere gegadigden benoemd tegen een traktement van f 250,- per jaar. In 1860 vroeg hij om een verhoging tot f 400 per jaar. De hoofdlieden besloten daar niet op in te gaan. Het was al moeilijk genoeg om de uitgaven te dekken. Hij kreeg dat jaar uiteindelijk een speciale gratificatie van f 50,-. Een jaar later stuurde hij een rekening ten bedrage van f 30,- voor bloedzuigers en breukbanden. De hoofdlieden betaalden daarvan de helft en besloten uiteindelijk toch maar na veel vijven en zessen zijn honorarium te verhogen tot f 300,-.¹⁸

Problemen

Medische rampen, als de cholera, zorgden wel voor rimpelingen, maar waren voor een gezonde bus niet desastreus. In de cholerajaren 1866/67 overleden dertig leden van de Saaywerkersbus. Dat was ongeveer tweemaal zoveel als normaal, zes procent van het ledenbestand.

In 1849 toen de cholera in Delft harder aankwam, moest de bus vanwege het grote aantal zieken besluiten de ziekingelduitkering tijdelijk van f3,- tot f 2,50 te verlagen. De Linnenweversbus zocht het in een kortstondige verhoging van de contributie van 15 naar 17 cent per week. Op lange termijn werd noch het ledental, noch de vermogenspositie er wezenlijk door aangetast. De veronderstelling van P.C. Visser dat de Spaanse griep van 1918 de Linnenweversbus tenslotte de das heeft om gedaan, lijkt dan ook overdreven.¹⁹ De bus was toen al op een dood punt gekomen.

De grootste bedreiging voor het voortbestaan van de bus lag in stagnatie van het ledenbestand. Om gezond te blijven had een bus geregelde aanwas van jonge leden nodig. Daarom kenden vrijwel alle bussen een maximumleeftijd, veelal 30 of 35 jaar, of, zoals in geval van de Saaywerkersbus, een entreegeld dat opliep met de leeftijd. Verouderde het ledenbestand dan ontstonden er problemen.

Ook migratie was een probleem. Bussen waren strikt lokale organisaties. De Linnenweversbus en de Saaywerkersbus kenden zelfs uitdrukkelijk de bepaling dat iemand die de stad verliet, zijn uitkeringsrechten verspeelde. Het al of niet frauderen met ziektegeld viel elders niet te controleren, en de medische hulp was gebonden aan de vaste busarts. Voor mensen die de stad verlieten bleef dus alleen de levensverzekering nog over. Met name in de jaren 1890-1900 is de emigratie in Delft groot geweest, onder meer door overplaatsing van de militaire werkplaatsen naar Zaandam. Dat heeft zijn weerslag op de bussen gehad.

Omstreeks 1900 kondigde zich het einde aan. Met hun alles-in-één-pakket kregen ze steeds minder aantrekkingskracht bij de ruime keus aan gespecialiseerde ziektekosten- en levensverzekeringen die inmiddels op de markt waren. Deze concurrentie kon een meer op maat gesneden dekking bieden.

Ook de financiële risico's werden voor een klein fonds als de bus steeds moeilijker te overzien sinds de medische branche zich ontwikkelde met allerlei specialismen. Ook ziekenhuisopname werd na 1900 een serieuze kostenpost. Voor die tijd kwam dat zelden voor en viel bovendien nog voor rekening van de stad.

Ook eigen bedrijfsfondsen van bedrijven als de Gistfabriek, Calvé en de Porceleyne Fles zaagden de poten onder de stoel van de bussen weg. Toch betekende de oprichting van het bedrijfsziekenfonds van Van Markens Gistfabriek niet dat het hele personeel massaal de bussen de rug toekeerde. Veel personeelsleden bleven de oude bussen aanvankelijk trouw, vooral vanwege de 'doodschuld' (uitkering bij overlijden).²⁰ Na drie jaar was het bedrijfsfonds nog zo'n matig succes dat het genoodzaakt werd het lidmaatschap verplicht te stellen voor het hele personeel om voldoende basis te krijgen. Ook moest het de artsenvergoedingen met twintig procent verlagen om de kas kloppend te krijgen.

De ziektewet van 1913 maakte de formule van de gecombineerde polis echter voor goed achterhaald, al duurde het nog tot 1930 voor de wet uiteindelijk overal was ingevoerd. Vanaf 1920 hebben de bussen de strijd opgegeven. In de jaren dertig brengen zij hun resterende ledenbestand onder bij andere verzekeringsmaatschappijen en is het verdere voortbestaan nog slechts folklore. In 1962 nam de 86-jarige hoofdman C.G. Kunz het besluit de laatste bus in Delft op te heffen.

II Het begin van de bussen in de 17de eeuw

De bus van de tapijtwevers van Carel Vermander uit het begin, waarover in 1622 conflicten rezen, is de oudste in Delft waarover iets bekend is. Het was ook een bijzonder geval: de tapijtweverij was een luxe bedrijf dat werkte in opdracht van adellijke hoven en paleizen. Het was een bedrijf dat kosten nog moeite spaarde om geschoolde knechts weg te kopen bij concurrenten. Uit de processtukken in verband met zijn faillissement blijkt dat Vermander forse voorschotten bood aan knechts die uit den vreemde naar Delft wilden komen, en dat hij met premies en rondjes bier de arbeidsinzet trachtte te stimuleren. Hij moest ook wel want hij vestigde zich in 1615 vlak bij de tapijtweverij van François Spiering dat deze gespecialiseerde arbeidsmarkt beheerste. De bus behoorde vermoedelijk ook tot de lokkende arbeidsvoorwaarden van zijn bedrijf.²¹

Hausse in bussen

Of dit in die tijd in Delft de enige bus was, valt niet met zekerheid te zeg-

gen. De Linnenweversbus is ook in 1622 opgericht. In andere steden als Leiden en Haarlem bestonden bussen al sinds het begin van de 17de eeuw, evenals in plaatsen als Kampen en Groningen.

Mogelijk hebben immigranten bij de verspreiding van het idee een rol gespeeld. In Haarlem behoorde de Westphaalse Bus tot de eersten. Leiden kende een Beurs van immigranten uit het Lant van de Vorst van Nieuburg en het stift Ceulen en later diverse Hugonotenbeursen. Dat is ook niet onlogisch, omdat immigranten in geval van problemen veel minder konden terugvallen op buurt- en familiesolidariteit, en ook bij de deuren van de armenzorg doorgaans gesloten vonden. Het is dus niet zo verwonderlijk dat in Delft een 'Gemeene busse tot onderhoud van de armen van de Vlaemsche neringe' (de Saaywerkersbus) vooraan stond. De eerste reglementen werden daarvan 29 mei 1646 goedgekeurd²² (ook bij Vermander werkten veel Vlamingen).

Tussen 1646 en 1663 was er in Delft een hausse aan busstichtingen. In totaal zeventien bussen spoedden zich in die periode naar het stadhuis om hun reglementen te laten goedkeuren door het stadsbestuur.²³ Dat was in de meest gouden periode van de Gouden Eeuw. Het inwonertal van Delft en de werkgelegenheid stond op zijn top. De lonen in veel bedrijfstakken gingen omhoog, voorzover daarover althans iets bekend is. Zo wisten bijvoorbeeld de lakenbereiders in Delft in 1642 hun loon van 15 tot 18 stuivers per dag omhoog te krijgen.²⁴

De officiële goedkeuring van de reglementen door het stadsbestuur via een ordonnantie of keur hoeft niet hetzelfde te zijn als de feitelijke oprichtingsdatum. Van de Linnenweversbus die op 1 maart 1622 werd opgericht is pas in 1662 een ordonnantie te vinden in de keurboeken. Hetzelfde geldt voor de brouwersknechtsbus die mogelijk dateerde van 1633, maar pas in 1659 formeel in de keurboeken staat. Bovendien hadden verschillende bussen meerdere oprichtingspogingen nodig voor de organisatie echt goed liep. Zo wordt de Saaywerkersbus in 1654 voor de tweede maal officieel bevestigd. Ook de Timmermansbus wordt na 1649 in 1659 nogmaals opgericht. Hetzelfde geldt voor de Plateelschildersbus die in 1647 begon en in 1662 vernieuwd wordt omdat 'verscheidene differenten' onder de leden over de interpretatie van de reglementen 'een totale ruïne van de busse' dreigden te veroorzaken.²⁵

Een goedkeuring door het stadsbestuur was geen absolute noodzaak - de bus van Vermander had het niet -, maar het bood wel meer zekerheid. Het gaf de hoofdlieden machtsmiddelen in handen om naleving van de onderlinge afspraken, zoals contributiebetaling, af te dwingen. De Heeren van de Weth waren in dat geval ook de beroepsinstantie voor geschillen, die dan ook met grote regelmaat hun tafel passeerden. Het gaf hen een behoorlijke vinger in de pap van de organisaties. Liep het echt fout en bleek het bestuur te incompetent, dan konden de burgemeesters een 'deken' uit de regentenkringen benoemen die orde op zaken stelde. Zo ver kwam het meestal niet. In beginsel was het stadsbestuur de bussen

niet onwelgezind. Het juichte dit onderling hulpbetoon toe: dat zorgde immers voor een behoorlijke verlichting van de armenkassen.

Bij de meeste bussen moesten de leden elke zondagochtend tussen 11 en 12 uur hun contributie komen brengen ten huize van één van de hoofdlieden van de bus. Een tweede hoofdman zag daarbij toe dat het geld netjes in de kas en de boeken kwam. Als bewijs van lidmaatschap kregen de busleden soms een koperen penning, waarvan nog een aantal bewaard zijn.²⁶ Naast de materiële kanten van de verzekering hadden de busleden de verplichting om de begrafenis van een overleden lid of diens echtgenote bij te wonen. Wie daarbij verstek liet gaan moest een flinke boete betalen. In de praktijk betekende dat - evenals het vervallen van het recht op ziektegeld bij verblijf buiten de stad - een rem op het zoeken van werk in een andere stad.²⁷

Ook kende de reglementen hun kleine lettertjes: zo mochten de lakenwerkers die een uitkering trokken geen herbergen bezoeken of dobbelen. Ook bij ziekten of ongelukken door eigen schuld kon de uitkering worden geweigerd. Zo schrapte in 1769 de bus van de bierbrouwersknechts een lid dat aan de vuyle ziekte (syfilis) leed. Toen de Linnenweversbus in 1716 echter een lid ziektegeld onthield omdat hij zijn verwondingen bij een vechtpartij had opgelopen, ging deze in beroep bij het stadsbestuur, zoals de gebruikelijke procedure was. De Heeren van de Weth vonden echter dat de man recht had op een uitkering tot de rechter de schuldige in de vechtpartij had aangewezen.²⁸

Relatie met de gilden

Opmerkelijk is dat het gilde in de bestuurlijke bemoeienissen met de bussen nauwelijks of geen rol speelden. De bussen waren dan ook geen onderorganisaties van de gilden, zoals wel verondersteld is. In de middeleeuwen waren gilden oorspronkelijk eerder sociale en religieuze verbanden dan economische belangengroepen. Veel gilden kenden daarom van oudsher de plicht om gildebroeders in kommervolle omstandigheden te ondersteunen, evenals hun weduwen en wezen. Het Sint-Lucasgilde (schilders-plateelbakkers-boekdruckers-glazeniers) bijvoorbeeld bestemde daarvoor reglementair een derde van haar inkomsten. Soortgelijke regelingen golden bij andere gilden, al is niet altijd duidelijk in hoeverre ook knechts daarvan formeel meeprofiteerden.

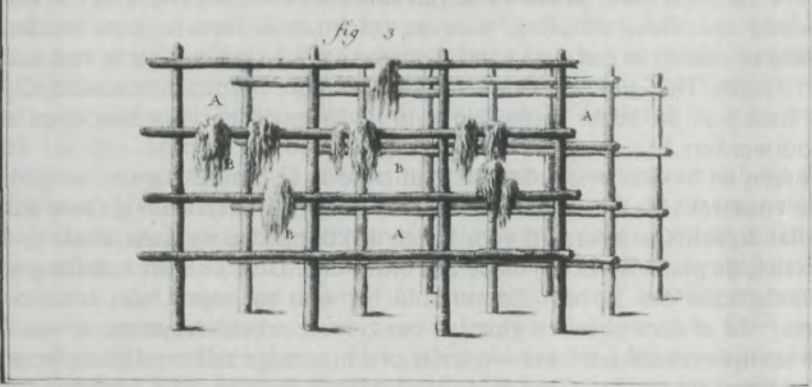
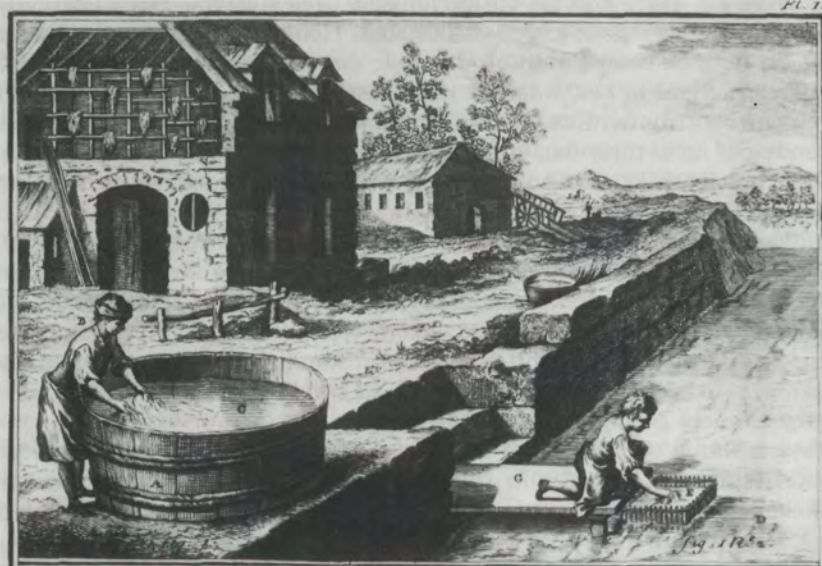
Een bus was echter geen formalisering van deze sociale paragraaf uit de gildebrief. Het was wezenlijk iets anders. Dat blijkt ook uit de financiële kant van de zaak: de inkomsten van het gilde waren daarvoor veel te laag. Bovendien waren die inkomsten voor een belangrijk deel onregelmatig van aard. Ze bestonden vooral uit entreegelden en betalingen voor meesterproeven en boetes op het overtreden van de gilderegels. De vaste contributielasten waren gering. Het gildegeld voor het Linnenweversgilde Sint Erasmus bedroeg drie stuivers per jaar, voor spinsters twee-en-eenhalve stuiver. Bij het Sint-Lucasgilde betaalden de meesters slechts zes

stuivers per jaar, knechts en leerjongens twee stuivers. Het Lucasgilde was één van de rijkste gilden van de stad. Het hield er een fraai pand op na. In de 18de eeuw kwam bij dat gilde niet meer dan een paar honderd gulden per jaar in kas, waarvan maar tussen de f 50 en f 75 per jaar aan gewone contributie. Een buscontributie van twee stuivers per week, betekende per lid al meer dan vijf gulden per jaar. Bij de hoofdlieden van de bus ging jaarlijks dan ook een veelvoud door de handen van wat het bestuur van het gilde over tafel zag gaan.²⁹

Initiatiefnemers van de bussen waren, blijkens de oprichtingskeuren ook niet de hoofdlieden van het gilde, maar 'de gemeene timmergasten van het gilde', 'de gemeene plateeldraayers onder het gilde resorterende' of 'eenige gecommiteerden uijt de lakenwerckers alhier'. Het waren de knechts die de bussen stichtten toen de omstandigheden daarvoor gunstig waren. Afhankelijk van de situatie van de bedrijfstak hebben ze zich vervolgens meer of minder in de bestaande gildestructuur genesteld.

Bussen waren overigens niet de oudste knechtsorganisaties. In sommige bedrijfstakken bestonden in de 16de eeuw, en mogelijk al eerder, aparte knechtsgilden. Zo had het brouwersknechtsgilde een eigen altaar, gewijd aan Sint Steven, in de Nieuwe Kerk. De reglementen van dat gilde werden in 1551 goedgekeurd.³⁰ Ook de turfdragers en bierkruiers hadden oude gilden, al zijn daar weinig schriftelijke stukken van te vinden. Sociale steun was bij deze knechtsgilden een belangrijke doelstelling, zo blijkt uit de keur beroerende het brouwersknechtsgilde van 1590.³¹ Maar ook in dit geval was het knechtsgilde iets anders dan een bus gezien de jaarlijkse contributie van zes stuivers. Het bierbrouwersknechtsgilde heeft na het ontstaan van de bus niet erg lang meer bestaan. In 1681 werd het opgeheven. Het had waarschijnlijk weinig functie meer. Bij de turfdragers en de bierkruiers bleef het gilde naast de bus nog wel lang bestaan, zij het vaak onder gezamenlijk bestuur. Bus en gilde liepen hier sterk in elkaar over. Dat had alles te maken met de aard van het beroep, dat niet in loondienst werd verricht, maar in een vorm van collectieve aannemerij. Het vak eiste weinig specifieke scholing, daarom trachtten de beoefenaren bescherming te zoeken in een sterke sociale organisatie en het cultiveren van oude privileges. Het gildewezen was daarom in deze beroepen waarschijnlijk al heel oud en hecht (hetzelfde gold in havensteden voor beroepen als bootwerkers.)

Tussen de bussen bestonden verschillen, ook in hun relatie tot het gilde. De voortrekkers waren de bussen in de bedrijfstakken waar grotere aantallen knechts in opdracht voor bazen of kooplieden werkten, zoals in de textiel, de plateelbakkerij en de bierbrouwerij. Deze knechts hadden geen enkele kans om in het gildeverband het ooit tot eigen baas te schoppen.³² In al deze gevallen ging het om zuivere arbeidersbussen, al was in de textiel veel aangenomen werk dat in schijn enige zelfstandigheid bood. Een band tussen het gilde en de bus ontbrak feitelijk. Het lidmaatschap van de bus was een zaak van vrijwilligheid. Er ontstond ook geen Sint-

Het verven van het laken.

Lucasbus, maar een aparte bus van de plateelschildersgasten en één van de plateeldraaiersknechts. De andere vakken in het Lucasgilde, de schilders, de boekdrukkers en de glazenmakers en hun knechts, vielen daarbuiten. In de textiel hadden de gilden nauwelijks nog betekenis. Die sector werd geheel gedomineerd door de Laken- en Saaihallen. Saaiwerkers en kaarders- en schrobbelaars hebben nooit een gilde gekend.

In andere beroepen, waar het onderscheid tussen baas en knecht gering was en het aantal knechten per bedrijf klein, zoals bij timmerlieden, metselaars, smeden, schoenmakers, kleermakers en knopenmakers, lag de situatie anders. Al deze bussen ontstonden in een opmerkelijk korte tijd na elkaar, in de jaren 1659-1663. Alleen de timmerlieden hadden in 1649 al een poging ondernomen, enkele jaren later gevolgd door de schrijnwerkers uit hetzelfde gilde. In veel van deze bussen deden waarschijnlijk ook de bazen mee. Zij konden zelf zo'n sociaal vangnet goed gebruiken. Het gilde trad dan al gauw op als hoeder van de bus. Het lidmaatschap van de bus werd op den duur verplicht. Als knechts hun contributie niet betaalden, kon de baas gevraagd worden dit op het loon in te houden.

Een bijzondere variant was de Sint-Michielsbus uit 1662 (later Bezemakersbus genoemd). Die bus was, als een van de latere, duidelijk wel op initiatief van het Sint-Michielsgilde in het leven geroepen, voor 'hetzij meester ofte knecht'. Dit gilde bestond uit een samenraapsel van diverse kleine neringen zoals verwers, hoedenmakers, pottenbakkers, ballenmakers en bezemmakers die ieder voor zich te weinig achterban hadden voor een eigen gilde of bus.

Opvallend is verder dat veel gilden helemaal geen bussen voor hun vakgenoten kenden: in de eerste plaats niet de chiquere, en vaak meer bekende, gilden, zoals die van medici, apothekers, zilversmeden of kunstschilders. Maar ook niet de vele gilden waarvan de leden zich met allerlei vormen van handel bezighielden, zoals marktkooplieden, vleeshouwers, wijnkopers, appelverkoopsters, en zelfs niet de bakkers, die toch ook knechts in dienst hadden.

III 'representerende het geheele corps der knechts'

Lijkt de 19de-eeuwse periode van de bussen weinig aanknopingspunten te bieden voor de ontwikkeling tot een actieve vakorganisatie, de geschiedenis van de plateelbakkersknechtsbussen wijst wel degelijk anders uit; 16 september 1647 krijgen de 'schildersgasten den plateelbakkers aangaande' goedkeuring van hun busreglement.³³ De 'plateeldraaiersknechts' twee maanden later.³⁴ De tekst van de draaiersbus is geheel naar 'exempel' van die van de schildersgasten, toch kon het niet samen. Tussen beide groepen knechts was te veel animositeit. De schilders hadden een lossere band met het bedrijf dan de draaiers. Beiden werden volgens ex-plateelschilder Gerrit Paape op stukwerk betaald: de eersten per dozijn, de tweeden per honderd, al waren er onder de laatste groep ook

knechts, met name de vloerwerkers en de stoker, die hun loon per dag of per oven (= per week) kregen.³⁵ Het sektarisme ging nog niet zo ver als in Leiden waar talloze clubjes van 20 of 30 knechts hun eigen beurs stichtten voor iedere afzonderlijke bewerking in de textiel, of nog erger, zoals de 29 Frans gereformeerde droogscheerders die zich in 1706 afsplitsten.³⁶

Per plateelbakkerij werkte aan het eind van de 17de en in de eerste helft van de 18de eeuw zo'n twintig tot dertig knechts (de schattingen daarover lopen overigens uiteen). Een redelijke indicatie van de personeelssamenstelling geeft waarschijnlijk de gedetailleerde beschrijving van de 18de-eeuwse deskundige R. Bakker van een grotere winkel met twee ovens. Voor zo'n bedrijf waren volgens hem nodig: 17 knechts (elf draaiers, drie vloerwerkers, twee stokers en een vormer) en nog zeven of acht jongens. Daarnaast kwamen nog de schilders. Hun aantal liet hij in het midden, kennelijk was dat aantal variabel en afhankelijk van het produkt.³⁷

De bussen van de plateelschilders en draaiers ontstonden op het moment dat de markt voor de plateelbakkerij min of meer explodeerde. In 1640 waren er nog maar tien plateelbakkerijen in Delft, in 1660 21. Met name de problemen van de VOC om aan voldoende Chinees porselein te komen in het eind van de jaren '40 schijnen de Delftse aardewerkindustrie gouden jaren bezorgd te hebben. Sinds 1648 werden de plateelbakkersbazen ook in het Lucasgilde voor vol aangezien: ze kregen twee vaste plaatsen in het bestuur.

Baas op de vingers kijken

De ordonnanties van de bussen van de plateelschilders en draaiers weken op enkele punten opmerkelijk af van de andere busreglementen. Om te beginnen had op elk bedrijf bij toerbeurt een lid de verantwoordelijkheid de contributie op het werkvloer te innen. Dat was een regeling die de baas waarschijnlijk liever anders had gezien. De contributie was overigens opvallend laag: een stuiver per week (andere bussen rekenden twee stuivers), terwijl de uitkering bij ziekte hoog was (drie gulden en twaalf stuivers per week, elders vaak drie gulden). De bus garandeerde ook een uitkering bij blijvende invaliditeit. Dat wekt het vermoeden dat deze bussen, net als die bij Vermander, mede door de baas gesponsord werden. Bewijs daarvoor heb ik echter niet kunnen vinden.

De meest opmerkelijke bepaling in de reglementen was dat de vertegenwoordigers van de schilders en de draaiers namens het gilde in het bedrijf toezicht moesten houden dat de baas niet meer leerjongens aannam dan toegestaan. Zowel het vak van plateelschilder als draaiers kende een lange leertijd, van minimaal zes jaar. De gildebepalingen stonden de meesterplateelbakkers slechts toe om het jaar een nieuwe leerjongen aan te nemen. Dit beruchte artikel 42 was in 1620, vermoedelijk op aandrang van de knechts en de kleinere plateelbakkers in de gildebrief opgenomen en

in 1641 nog eens verscherpt. Het hield de arbeidsmarkt krap en was, zeker in tijden van expansie, een bron van conflicten.

Alle begin is moeilijk. In de beginjaren kenden de bussen veel organisatorische problemen en meningsverschillen. Daarop werd hiervoor al gewezen. Zo bracht het systeem van bedrijfsgebonden contributie-inning de vlekkeloze werking van de organisatie in gevaar. Dat valt af te leiden uit de uitvoerigheid waarmee de procedures en strafbepalingen op dit punt in de nieuwe ordonnantie van 1662 geregeld werden. Niettemin bleef de bus eraan vasthouden.

De plateeldraaiersbus kreeg in 1659 concurrentie van 'enkele plateeldraayersknechts en vloerwerkers' die een eigen 'separate en tweede busse' oprichtten omdat hen de toegang tot de reeds bestaande bus 'telckens geweigerd en afgeslagen is'. Vermoedelijk ging het om knechts die niet in het knechtenregister van het gilde stonden ingeschreven, zoals de vloerwerkers. Het is in dat verband ook opvallend dat deze bus dezelfde uitkeringen beloofde tegen een 'gewone' contributie van twee stuivers per week.³⁸ In 1672 wordt een periode van 'onlusten en oneenigheden' afgesloten met een nieuwe ordonnantie die waarschijnlijk de beide voorgaande draaiersbussen verenigde.³⁹

De knechts stonden er in die jaren op de arbeidsmarkt sterk voor. Het aantal plateelbakkerijen in Delft groeide nog tot dertig aan het eind van de eeuw en vermoedelijk nam hun omvang eveneens toe. Bovendien werden elders in Europa overal aardewerkfabrieken opgezet die geschoolde knechts uit Delft trachten weg te kopen, onder meer in Brussel, Parijs, Hanau, Potsdam, Londen en Frankfurt. Zo beloofde een bedrijf in Parijs in 1667 in eenonselcontract Delftse plateelschilders die bereid waren om in Parijs te gaan werken voor een loon dat een derde hoger was dan in Delft gebruikelijk.⁴⁰ Ook binnen de stad kochten de meester-plateelbakkers de knechts bij elkaar weg. Zo stapten in 1669 veertien knechts van plateelbakkerij De Roos per notariële akte over naar een andere werkgever omdat die wel het gehele jaar door werk kon garanderen.⁴¹ Het gilde, als belangenorgaan van de 'winkelhouders', trachtte zulke praktijken waar mogelijk te voorkomen. Knechts, die hun leerjaren hadden doorlopen, moesten zich met hun baas bij het gilde komen inschrijven in een knechtsregister met vermelding van de duur van hun contract. Na afloop van de contractperiode moesten ze weer bij het gilde verschijnen om een 'akte van voldoeninge' op te laten maken. Wie zonder zo'n bewijs van goed gedrag bij een andere baas ging werken hing een boete van dertig stuivers per dag boven het hoofd. Dezelfde boete riskeerde de nieuwe baas die knechts wekocht.⁴²

In 1673 lagen de verhoudingen zo, dat de plateelbakkersknechts bijna voor elkaar hadden dat ze zelf als volwaardig gildelid erkend werden. Dat zou hen onder meer de bevoegdheid geven om leerjongens op te leiden in kleinere pottenbakkerswinkeltjes. Het bestuur van het gilde en de Hee-

ren van de Weth waren al akkoord, maar de meester-plateelbakkers reageerden furieus dat ze in dat besluit niet gekend waren. Daarop besloten de Heeren van de Weth de keur schielijk te herroepen.⁴³

Looneisen en stakingskas

De lonen moeten in deze jaren van krappe arbeidsmarkt flink zijn gestegen. Daarover is echter, door het stukloon, weinig van te vinden. Een aantal arbeidscontracten van stokers, die per week betaald werden, geeft wel een indicatie. De stoker had een strategische functie in het bedrijf. Het regelen van de temperatuur in de oven was een gevoelige zaak, een slechte stoker kon de hele weekproductie bederven. Tussen 1663 en 1697 bedongen enkele stokers tussen de *f* 7,50 en *f* 8,- per week. Een vloerwerker, die vooral sjouw- en stapelwerk deed, kreeg in 1700 *f* 6,- per week. In 1685 contracteerde plateelbakkerij De Boot al een stoker 'voor het leven' tegen een loon van *f* 10,30 per week.⁴⁴

De kroon spande De Metalen Pot die in 1697 een stoker een contract aanbod voor 25 jaar, onder het beding dat hij nooit voor een ander zal werken. Voor het stoken van één oven betaalde het bedrijf *f* 10,- per week, bij twee ovens *f* 12,- per week en bij drie ovens tegelijk (hetgeen niet veel zal zijn voorgekomen) *f* 18,- per week. Bij stilliggen betaalde het bedrijf *f* 6,- per week door, evenals bij de eerste twee maanden ziekte van de stoker.⁴⁵

De knechts hanteerden ook het stakingsmiddel om hogere lonen af te dwingen. Zo hadden de gezamenlijke plateelschilders in mei 1702 'onder malkanderen voorgenomen de meesters plateelbackers nopende het schildersloon de wet te stellen; ten dien eynde met den anderen een verdrag hebbende gemaackt dat sij op geen winkels sullen werken, tensij het arbeidsloon na haar confrontasie en goeddenken door de meesters plateelbackers sij gereguleert, en dat diegene die ter oorsaack van 't voorn. geschil niet en comt wercken weeckelyk uyt een beurs, die sy daartoe met den anderen hebben opgesteld, drie gulden genieten sal; waardoor sij malkander stijvende meesters de hand uyt te kouwen en te dwingen om haar sin te doen', zo verklaarden de draaiers, vloerwerkers, kookermakers en aardetreeders op de winkel van Gijsbert van Veen in 't Hooge Huys. Zij waren niet solidair met de schildersknechts, omdat zij door de staking zonder inkomsten kwamen te zitten en beklaagden zich in een rekwesst aan het stadsbestuur over dit 'complot der gesamentlijke plateelschilders en haar tot uitvoering gemaakte beurs'.

De Heeren van de Weth stelden zich in deze kwestie terughoudend op. Ze lieten een maand lang alle partijen langskomen, waaronder de 'hoofdlieden' (onduidelijk is of dit de hoofdlieden van het Lucasgilde of van de bussen waren).⁴⁶ Deze verklaarden 'niet oncundig' te zijn van zo'n stakingskas om 'de baesen te dwingen de knechts haar sin te moeten opvolgen'. Deze wisten echter te vertellen dat deze kas inmiddels, na een maand, leeg was. De laatste zaterdag kon er geen uitkering meer worden

gedaan, zodat 'alle gemaecte swarigheden soude comen te vervallen'. Het stadsbestuur besloot daarom, opgelucht, 'geen verdere beweging te macken'.⁴⁷

Of de plateelschildersbus in dit conflict een organiserende rol hebben gespeeld blijft mistig. Misschien was dat ook wel de bedoeling. In de serie conflicten die zich een halve eeuw later voordeden toen het minder ging in de plateelindustrie, leidt dat echter geen twijfel.

Meer loonstrijd

Bij hun pogingen de stukloontarieven terug te schroeven stuitten de fabrikanten op veel weerstand van de knechts. De hoofdlieden van de plateeldraaiers-, c.q. plateelschildersbus, traden in deze conflicten in de jaren 1749-1759 consequent op 'als gecommiteerden van het geheele corps der knechts'. De geschillen kwamen bij het stadsbestuur ter tafel als het gilde er intern kennelijk niet uitkwam.

Zo stapten de plateeldraaiersbus in 1749 naar de heren burgemeesters uit onvrede dat het loon 'sooals het selve althans op de resp. winkels door de baesen werd betaelt, (...) van tijd tot tijd werd vermindert'. Bovendien voelden de knechts zich benadeeld door het uitbesteden van werk aan thuiswerkers. Om te voorkomen dat 'ongenoegeen tussen baesen en knechts soude ontstaan' wierpen de burgemeesters zich op als bemiddelaar. In de onderhandelingen, die onder hun toezicht plaatsvonden, spraken de hoofdlieden van de bus en de 'directeurs van het plateelbakergilde' af de lonen bij het oude te laten. Ze mochten eventueel verhoogd, maar niet verlaagd worden. Het thuiswerk zou tot zes, met name genoemde personen, beperkt blijven.

De hoofdlieden van de bus kregen bovendien de bevoegdheid 'om yder weeck eens te mogen gaan examineren of er buyten de voorn. zes persoonen nog andere thuiswerkers sijn', met name tijdens de zes weken dat de fabrieken 's winters bij onderlinge afspraak stil stonden.

Om misverstanden te voorkomen vermeldde het Memoriael van de Burgemeesters tot slot met klem dat de directeurs hier optraden 'in naem van het gemelde gilde', en 'de Hoofdluyden en gecommiteerden in naem van het gehele corps van draayersknechts'.⁴⁸

Een jaar later, in 1750, moesten de heren burgemeesters zich opnieuw over een conflict buigen. Het conflict was al enige tijd gaande. Vermoedelijk was het begonnen met een staking van de plateelschilders, die mislukte, waarop een uitsluiting volgde door de bazen. De burgemeesters kwamen uiteindelijk tussenbeide, op verzoek van 'de hooftlieden van de plateelschilders alhier'. De burgemeesters drongen er bij de fabrikanten op aan hun knechts maandagmorgen 20 april weer aan het werk te laten gaan op de voorwaarden zoals met 'de directeuren uyt naem van de resp. winkels' afgesproken.

De meesters plateelbakkers voelden daar niet voor. Zij maakten tegen deze afspraken 'eenige swarigheeden'. Een week later drongen de burge-

meesters nogmaals aan op een minder halsstarrige houding van de fabrikanten en wezen daarbij op de toezegging van de hoofdlieden van plateelbakkersknechts die op 25 april 'uit naam van hare medebroeders' afzagen 'alle hare pretenties op den 12 dezes aan de winkelhouders'.⁴⁹

In 1758 was er een probleem op de plateelbakkerij van mr Jan van der Hagen over het schildersloon van zogenaamde 'stelletjes met spiegeltjes'. De hoofdlieden van de plateelschildersbus traden bij dit bedrijfsconflict op namens de schildersknechts. De zaak was eerst binnen het gilde aan de orde gesteld maar de plateelschilders namen met die uitspraak geen genoegen en stapten naar de Heeren van de Weth.

Eén van de burgemeesters kreeg de opdracht alle partijen te horen en advies in te winnen bij de deken van het gilde. Het lukte hem niet de partijen naar elkaar toe te praten, dus ontkwamen de Heeren van de Weth er niet aan een Salomons oordeel te vellen. Ze stelden een tarief vast en eisten dat er op elke winkel in het vervolg zichtbaar een tarievenlijst met schilderslonen kwam te hangen om 'menigvuldige moeilijkheden over de schilderslonen' verder te voorkomen.⁵⁰

Dat was te veel gevraagd. Vijf maanden later was er weer gedonder. Nu op plateelbakkerij De Griekse A over de tarieven voor het beschilderen van 'thuyn of autoerpotjes'. Weer kwam de zaak bij de Heeren van de Weth. Die stelden voor de tarieven over te nemen van 'De Drie Astonen'. De schilders gingen hiermee niet akkoord en besloten tot een staking waarbij ze uit solidariteit alle winkels plat legden. Dat ging de Heeren van de Weth te ver. Zij constateerden verontwaardigd dat de zaak daardoor 'geen dispuut meer tusschen de meester plateelbakker en de knechts, maar tusschen haar Ed. Gr. Achtb. en laatst genoemden' was geworden. Zij eisten van de knechts dat ze onmiddellijk aan het werk gingen. Een stakingsvergadering van de knechts koos twee dagen later in meerderheid inderdaad eieren voor haar geld, maar toen gingen enkele bazen moeilijk doen. Een aantal weigerde zijn knechts terug te nemen, tenzij het eerst tot nieuwe afspraken over de schilderslonen zou komen. Vier fabrikanten hielden na drie dagen nog de poot stijf. Toen brachten de Heeren van de Weth ook naar hen alles in stelling om ze in het gareel te dwingen.⁵¹

Twee maanden later kwamen er problemen over 'zoogenaamde booterkoppen' ofwel 'Kloek Karel en Secier Koppen' op de plateelbakkerij 'De Metalen Pot'. Weer stapten de hoofdlieden van de plateelschildersbus naar de Heeren van de Weth. De schilders eisten zes stuivers per dozijn, de fabrikant wilde maar drie stuivers geven. De Heeren stelden de 'hell blauwe' op zes stuivers, en de 'half blauwe' op drie stuivers, conform afspraken van de gezamenlijke plateelbakkers uit 1724. Volgens de schildersknechts waren die tarieven echter in 1731 verhoogd. Zij slaagden er evenwel niet in dat met 'valabele bewijzen' aan te tonen en moesten zich erbij neerleggen.⁵²

Het waren vooral de bussen die het stadsbestuur te hulp riepen. Het is

verrassend hoe de regenten zich bij al deze conflicten op een afstand hielden en de knechts en hun bussen als volwaardige gesprekspartners erkennen. Zij deelden zeker niet ongezien de standpunten van de fabrikanten. De maatschappelijke afstand tot de winkelhouders was voor de regenten te groot om hen als één van de hunnen te zien.

Dwangbusse

In 1715 had de plateeldraaiersbus zich inmiddels weten op te werken tot 'dwangbusse', dat wilde zeggen dat alle plateeldraayers voortaan 'geobligeert' waren zich in de bus te begeven. De ordonnantie van het stadsbestuur die dit vastlegde, verplichtte de bazen om knechts die hun busgeld niet betaalden de toegang tot het werk te ontzeggen. Dat gebeurde ook prompt, omdat een aantal knechts weigerde zich bij dit verplichte lidmaatschap neer te leggen. Ook later in de eeuw werden herhaaldelijk plateeldraayers per stadsbode gesommeerd hun contributie te betalen.⁵³ In 1781 zelfs alle knechts van De Porceleyne Lampetkan, hetgeen riekt naar een intern conflict in de bus dat met uiterste middelen werd uitgevochten.⁵⁴ Bij de plateelschilders duurde het tot 1762 voor de bus een dwangbus werd.⁵⁵

Migratierecht

Een ander conflictpunt tussen de knechts en de bazen dat herhaaldelijk terugkeerde, waren de bepalingen van het gilde die de knechts beperkten in hun mogelijkheden om buiten de stad te gaan werken. In 1677 wisten de knechts kwijschelding van deze 'peene' te krijgen, mits ze netjes toestemming vroegen bij het gilde. In 1705 kregen de fabrikanten deze ordonnantie onder protest van de knechts weer ingetrokken.⁵⁶

Een jaar later al stond een groep van boze plateelbakkersvrouwen op de stoep van het stadhuis om een algemeen pardon van deze regeling te krijgen voor elf knechts die in Brabant werk hadden gezocht. De actie had succes. De fabrikanten wilden ze wel terugnemen, mits ze hun fout erkennen, want ze konden ze goed gebruiken.⁵⁷

Toen de werkgelegenheid in de tweede helft van de 18de eeuw terugliep, namen de conflicten ook op dit vlak toe. In 1755 kregen de fabrikanten een expliciete keur die plateelbakkersknechts verbood buiten de stad te gaan werken. Volgens de keur mochten zulke knechts ook geen lid meer blijven van de bus. De fabrikanten trachtten zo concurrenten elders know-how te onthouden.⁵⁸

Het migratievraagstuk bracht de bus in een lastig parket. Vanouds stond het leden toe in de bus te blijven als ze elders in Holland gingen werken, mits ze hun contributie maar betaalden. De concurrentie van nieuwe bedrijven elders bracht echter ook de werkgelegenheid in Delft in gevaar. In 1761 meldde de deken van het Lucasgilde aan het stadsbestuur dat drie knechts naar Arnhem waren vertrokken om 'het porceleyn bakken te gaan excerceren'. Twee van hen waren lid van de bus. De hooftliden van

de bus moesten beloven deze leden te schrappen.

Een van de knechts, Abraham Biesemayer, kwam een jaar later in Arnhem te overlijden. Zijn weduwe en kinderen, die in Delft waren achtergebleven, klopten nu aan bij de armenzorg. De Heeren van de Weth speelden de zaak hard: ze besloten de vrouw en kinderen per beurtschip naar Arnhem te zenden met een brief voor de magistraat ter plaatse.⁵⁹

Ook op deze anti-migratie keur werd echter verschillende keren dispensatie verleend.⁶⁰ In 1784 wisten de knechts met een rekwest bij het stadsbestuur de gehate keur van 1755 ingetrokken te krijgen, gezien de grote werkloosheid die toen heerste. Knechts die van alle toen nog zeventien winkelhouders een verklaring konden overleggen dat ze hen niet konden gebruiken, mochten vertrekken.⁶¹

Verval

In het laatste kwart van de 18de eeuw ging het zeer slecht met de plateelbakkerij. In 1770 telde de stad nog 22 bedrijven, in 1795 nog maar tien. Daarmee raakten ook de bussen in verval. Het kapitaal van de plateelschildersbus, in 1770 nog f 4906,-, was in 1777 al tot f 2200,- geslonken. Ooit was dat f 9000,- geweest.⁶² De inkomsten namen sterk af door de werkloosheid. Bovendien stegen de lasten van de uitkeringen door gebrek aan jong bloed in het vak. In 1777 moest de bus daarom besluiten het ziektegeld te verlagen tot drie gulden en het oudedagspensioen tot twee gulden per week. De contributie was waarschijnlijk al eerder, net als bij de plateeldraaiersbus, omhoog gegaan naar twee stuivers. Dat valt af te leiden uit de regeling dat leden die, bij gebrek aan werk, de bus tijdelijk verlieten en later weer terugkwamen voor elk jaar dat zij het lidmaatschap hadden onderbroken vijf gulden moesten bijstorten.

Ergens tussen 1790 en 1812 zijn de eens zo machtige plateelschilders-, en plateeldraaiersbus geheel ingestort. De kas was leeg en bij de opgave van bussen aan het Franse bestuur in 1812 bestonden geen van beide meer, het plateelbakkersvak zelf overigens ook nauwelijks meer.

IV De lotgevallen van de andere bussen in de 18de eeuw

In 1770 bestonden in Delft nog zestien bussen met een gezamenlijk kapitaal van 42.000 gulden.⁶³ Na een begin van vallen en opstaan en een korte succesperiode, kregen de meeste bussen al tegen het einde van de 17de eeuw met tegenwind te kampen. In de periode 1680-1740 ging het duidelijk minder met de lokale economie van de stad en die van het omringende platteland. Veel knechts en ambachtslieden moesten elders werk zoeken en de traditionele aanwas van nieuwkomers in de stad stagneerde. In een generatie tijd verloor Delft meer dan een derde van haar inwoners. Vooral in de jaren 1680-1720 was de terugloop sterk. De bevolking van Delft daalde van 24.000 inwoners naar ongeveer 14.000.⁶⁴

Toontje lager

Vooral voor de ambachten die voor de lokale markt werkten kromp de werkgelegenheid en dus ook het aantal jongeren dat in het vak kwam. Dat betekende voor de bussen: toenemende lasten en afnemende inkomsten. Veel bussen konden hun mooie beloftes uit de oprichtingsakten niet waarmaken. Vooral de invaliditeitspensioenen voor hen die niet meer tot werken in staat waren bleken al snel te hoog gegrepen. De bus van de bierbrouwersknechts stelde voor zo'n uitkering aanvankelijk tien jaar trouwe contributie als voorwaarde. Toen de bus in 1669 tien jaar bestond verlengde ze echter de termijn met zes jaar. Dat herhaalde zich nog tweemaal, om de zes jaar. In 1682 moest men 28 jaar lid zijn om van dit recht gebruik te kunnen maken, en in 1710 schafte de bus de uitkering geheel af.⁶⁵

Bij de Timmerliedenbus deed zich tussen 1669 en 1705 hetzelfde voor. Ook daar werd in dat laatste jaar de hele regeling afgeschaft. De bus van de lakenwerkers schrapte de uitkering al in 1683 en de linnenwevers in 1691.⁶⁶ De Turfdragersbus hield er de hele 18de eeuw aan vast, maar verlaagde de uitkering keer op keer tot ze in 1713 nog maar *f* 1,20 bedroeg in plaats van de oorspronkelijke drie gulden.⁶⁷ De Vlaamse bus kocht ouderen uit met een bedrag ineens. Aanvankelijk was dat een tiende penning van de ingelegde contributie, na 1719 nog alleen maar na meer dan 20 jaar trouw lidmaatschap een twintigste deel van de inleg.⁶⁸

Met de financiële problemen doken bekende geluiden op: het bestuur van de Vlaamse bus beklaagde zich in 1699 bij het stadsbestuur over leden die 'op de bus luieren' en niet willen werken.⁶⁹ Ook herkenbaar is de oplossing om de eerste ziekteweek voor eigen risico te laten of slechts half geld uit te keren, zoals verschillende bussen besloten.

Vrijwel alle bussen gingen een maximumleeftijd stellen voor inschrijving van nieuwe leden. In 1673 hanteerde de Linnenweversbus nog de soepele grens van 50 jaar, evenals de Sint-Michielsbus, in de 18de eeuw werd dat bij vrijwel alle bussen 30 of 35 jaar. Andere bussen rekenden in de leeftijd tussen de 20 en de 40 jaar een olopend inleggeld, dat het verlies aan contributiewinst moest compenseren.

Het ziektegeld dat bij de oprichting als norm *f* 3,60 per week was, werd in de 18de overall op den duur *f* 3,- en bij bussen in grote moeilijkheden *f* 2,50 of minder. De Turfdragersbus kon bijvoorbeeld in 1713 nog maar *f* 2,10 beloven. De contributie die in het begin doorgaans twee stuivers per week bedroeg, ging in de 18de eeuw naar drie stuivers.

De Bierkruiersbus zat tussen 1714-1717 zo in de problemen dat zij een aantal jaren alle uitkeringen moest stoppen. Toch legde tot eind 18de eeuw vrijwel geen enkele bus het loodje.⁷⁰ Hoezeer de opgebouwde rechten werden aangetast, de leden bleven de bus trouw.

De bussen vernieuwden zich ook. Nieuw element in de 18de eeuw werd de levensverzekering, of doodschuld. Aanvankelijk deden de bussen daar helemaal niet aan. De leden deelden hooguit samen de begrafeniskosten.

Aan het eind van de 17de eeuw begonnen enkele bussen met een uitkering van *f* 10,- bij overlijden. Met de loop der jaren werd dit element in de verzekering steeds belangrijker. Als het even beter ging met de kas, was dit de eerste uitkering die verhoogd werd. Omstreeks 1775 keerden de meeste bussen *f* 25 tot *f* 30 uit, zowel bij het overlijden van de man als van de vrouw of weduwe; in 1812 was het gangbare bedrag *f* 50,- en kort daarop werd het bij de meeste bussen *f* 75 of *f* 80.

Overlevingsstrategieën

De strategieën die de bussen zochten om de problemen het hoofd te bieden waren op het eerste gezicht tegenstrijdig. Veel bussen zochten het in een nauwere band met het gilde, en probeerden het lidmaatschap voor gildeleden en hun knechts verplicht te krijgen, zoals we al zagen. Bij de schoenmakers gebeurde dat in 1694, bij de kleermakers in 1714. Ook bij de bierbrouwersknechts was dat het geval, want in 1718 werd een noodhulp in de bierbrouwerij voor de keus gesteld lid van de bus te worden of zijn (losse) baantje op te geven. In 1749 werd een scheepsmakersknecht gedwongen busgeld in de Timmerliedenbus te betalen. In hetzelfde jaar kreeg smid Jan Baas in de Choorstraat het verzoek van de Heeren van de Weth om het busgeld van zijn knecht van zijn weekloon af te houden.⁷¹

Tot de dezelfde categorie behoorde ook de samenvoeging onder een bestuur van het Turfdragersgilde en bus in 1717. Hetzelfde deden de kleermakers in 1764, al leidde dat wel tot twee jaar onenigheid in de geleerden.⁷²

De Timmerliedenbus haalde zelfs in 1797 de banden nog eens stevig aan, een half jaar voordat de afschaffing van de gilden, na veel discussie, een feit zouden worden. Een nieuw reglement verplichte ook alle gildebazen contributie te betalen voor de bus en verbood niet-busleden te werk te stellen. Voor tijdelijke krachten in deze tijd van veel werkloosheid creëerde de bus een half lidmaatschap (met halve uitkeringen).⁷³

Tegelijkertijd was er een trend om busleden die bij gebrek aan werk van vak veranderden voor de bus te behouden en zelfs leden te werven in andere beroepen. Zo werd de Sint-Eloy- of smidsbus in 1700 expliciet opengesteld voor lieden die niet tot het gilde behoren. In 1695 kreeg de Vlaamse of saaiwerkersbus nog van het stadsbestuur te verstaan dat ze alleen personen in de bus mocht 'recipieren' die van de Vlaamse neringe waren. Dat beginsel ondergroef zij sinds 1698 handig met de uitvinding van een kinderfonds. Daarin konden de leden hun kinderen alvast meeverzekeren. Later konden ze dan zonder entreegeld automatisch overgaan naar de volwassen bus. Deze wervingsformule bracht op termijn alle mogelijke beroepen binnen.⁷⁴

Formeel moesten de bussen in de 18de eeuw het beroep trouw blijven waarvoor ze waren opgericht. Pas met de afschaffing van de gilden in 1798 kon dit principe openlijk worden verlaten. In de praktijk waren er

in de 18de eeuw al verschillende bussen die dit beginsel soepel hanteerden om de bus in leven te houden. Dat blijkt ook uit het zeer gemêleerde ledenbestand van diverse bussen omstreeks 1830.

Met name de bussen in de textielsector, de Linnenweversbus, de Saaiwerkersbus, de Kaarders- en Schrobbelaarsbus en de Lakenwerkersbus, gingen daarin het verst. Aan het eind van de 18de eeuw bleken dat de grote bussen te zijn, terwijl de toestand van textielnijverheid in de voorafgaande eeuw daarvoor weinig aanleiding gaf.

Economisch was de textielindustrie van weinig betekenis. De bedrijfstak kende weinig Delftse ondernemers. Het gilde had bovendien in Delft nauwelijks enige invloed. Sociaal was de bedrijfstak echter belangrijk, vooral in perioden van grote werkloosheid. Al eeuwenlang voerde het stadsbestuur op zulke momenten een actieve open deur politiek naar vreemde ondernemers om in de stad werk uit te besteden, teneinde de armen van de straat te houden. Zij bood daarvoor vaak subsidie of andere gunstige voorwaarden. Dat begon al met de ineensstorting van de bierbrouwerij aan het begin van de 17de eeuw. De hele geschiedenis van de textielindustrie in de stad was verweven met die van armenzorg, weeshuizen, tuchthuis en latere armenfabrieken.⁷⁵ Zo haalde in 1760 het stadsbestuur de Leidse lakenfabrikant Pieter Maas binnen om in het tuchthuis een textiel-fabriek te exploiteren. Hij pakte dat grootschalig aan. In de jaren voor 1810 had hij, naar eigen zeggen, zo'n duizend mensen aan het werk.⁷⁶ Dat waren vooral thuiswerkers, met name vrouwen en kinderen die voor een aanvullend gezinsinkomen konden zorgen, naast mannen die tijdelijk een periode van armoede of werkloosheid trachtten te overbruggen. Het waren veelal tijdelijke arbeidsverbanden. Dat was althans de basis van de latere 19de-eeuwse armenfabrieken, zo blijkt uit de loonboeken, die daarvan bewaard zijn gebleven. Weven, spinnen of kaarden was voor velen niet het hoofdberoep. Daarvoor was het loonniveau waarschijnlijk te zeer ondergraven. Het was een aanvulling op ongeregelde verdiensten elders. Dat verklaart ook dat juist bij deze bussen de beroepsbinding zo verwaterde. Het werden de bussen van de armen met ongeregelde verdiensten.

Voor 1798 kenden Linnenweversbus reglementair een maximum ledental (van 200), evenals de Kaarders- en Schrobbelaarsbus. Dat duidt er ook op dat de grenzen van het beroep te vaag waren om voldoende inperking van de achterban te bieden ten opzichte van andere bussen. Met de afschaffing van de gildeprivileges, werden ook deze beperkingen losgelaten.⁷⁷

Nieuwe varianten

Tegen bussen die niet aan een beroep gebonden waren, heeft het stadsbestuur zich steeds verzet. In 1695 kreeg het reeds van enkele initiatiefnemers het verzoek om zo'n 'gemene burgerbus' op te mogen richten. Dat verzoek werd in 1698 herhaald.⁷⁸ Het voorstel werd afgewezen, want de

Het Lucas-Gildehuis aan de Voldersgracht.

reglementen zijn nooit goedgekeurd. Hetzelfde lot trof in 1749 een plan voor een algemene bus onder de zinspreuk 'Groot nut uyt kleine zorg'. Dat werd afgewezen met de motivatie dat het de bestaande bussen te veel schade zou bezorgen.⁷⁹ In Delfshaven mocht zo'n Burgerbus in 1742 wel. Kennelijk deed het daar minder schade aan het sociale bouwwerk van bestaande belangen.⁸⁰

Wat wel mocht, waren algemene 'beurzen' of sociëteiten met een beperkter doel. Zo werd in 1739 een Officianten en Burgerenweduwenbeurs opgericht. Het was een begrafenisverzekering, en bovendien speciaal voor burgers van de protestantse religie en de iets betere stand, want de uitkering van de levensverzekering was hoger dan van gewone bussen (al naar gelang het aantal jaren contributie tussen de f 100 en f 150). De contributie ook, deze werd per jaar geheven: f 18,80. De bus was in de eerste plaats bedoeld voor mensen met een stadsbediening (maar niet alleen). Ook de omvang van deze bus was aan een maximum van honderd deelnemers gebonden. Het initiatief was echter zo'n succes dat in 1748 na enige aandrang nog zo'n bus werd opgericht onder de naam Tweede Officianten en Burgerenweduwenbeurs.⁸¹ In 1765 veranderden die beurzen hun naam in 'Sociëteiten van Overleving'.

In 1779 verscheen de sociëteit 'Nut in Nood', die zich alleen richtte op medische hulp. In 1810 gevolgd door een 'Sociëteit tot herstel van de Gezondheid'. Deze bood tegen een relatief lage contributie van twee stuivers per week medische hulp en een kleine begrafenisuitkering, maar geen ziektegeld.⁸²

Onderlinge concurrentie

De afschaffing van de gilden in 1798 bracht wel enige verwarring, maar geen opheffing van de bussen. Toch vormde de Franse tijd een dieptepunt in hun bestaan. De armoede en werkloosheid was in veel bedrijfstakken tot ongekende hoogte gestegen. Dat was tevens de reden dat het stadsbestuur trachtte de bussen zo veel mogelijk overeind te houden. De tiërcering van de staatsschuld bracht een gevoelige klap in de rente-inkomsten van de bussen, want zij hadden hun vermogen naar gewoonte geheel belegd in staats- en stadsleningen. De enquête van 1812 over de toestand van de bussen door het Franse bestuur is een grote klaagzang over dalende ledentallen en dalende rente-inkomsten.

De meeste bussen hadden hun contributie inmiddels nog eens een halve stuiver verhoogd, of vroegen jaarlijks of driemaandelijks een extra bijdrage voor de dokter. Het ziektegeld was overal een hele of een halve gulden lager (f 2,- of f 2,50) dan de drie gulden die voor- en nadien gebruikelijk was. De Turfdragersbus keerde zelfs niet meer dan f 1,50 per week uit.

Tussen 1770 en 1812 waren zes bussen ingestort. De smidsbus stond op de rand. Haar toestand was 'deplorabel'. Ze telde nog 38 leden die vier stuivers per week moesten betalen, zonder enig recht op ziektegeld, want

daarvoor was de kas te leeg.

De overgebleven bussen maakten zich echter op voor een harde concurrentiestrijd, nu de formele beperkingen van het beroep waren opgeheven. De vernieuwde gecombineerde Brouwers- en Brandersknechtsbus stelde zich direct in 1796 al open voor 'alle andere manslieden die genegen mochten zijn'. De Linnenwevers en de Kaarders en Schrobbelaars, en vermoedelijk ook de Saaiwerkers schrapten eveneens radicaal elke verwijzing naar een beroep uit de reglementen, zo gauw dat kon. Andere bussen reageerden trager. De Kleermakersbus deed het in 1816, met de zuinige uitleg in het reglement dat ze het deed 'om de bus in stand te houden'. De Timmerliedenbus kwam in 1818 met een nieuw reglement, maar reserveerde daarin de bestuursfuncties in de bus nog steeds voor 'lieden uit het handwerk van het St Josephgilde' (dat juridisch niet meer bestond).

Het was toen al duidelijk dat de bussen die al langer gewend waren niet op de beroepsbeoefening te letten, de beste papieren hadden. Dat gold naast de textielbussen, ook voor de Sint-Michiels- of Bezemmakersbus, dat reeds vanouds een ratjetoe aan vaklieden verzamelde. Van deze bussen stond de Linnenweversbus in 1812 het sterkste: zij was de enige die nog een ziektegeld van *f* 3,- overeind had weten te houden tegen een scherpe contributie van drie en een kwart stuiver per week.

Tabel ledental en vermogen van Delftse bussen 1770-1893

bus	vermogen in guldens			ledental		opgeheven
	1770	1812	1812	1830	1893	
Linnenweversbus	3500	2324	160	320	1200	1962
Saaiwerkersbus	4500	1949	230	310	450	1956
Schoenmakersbus	1312	2400	43	77	130	1948
Bezemmakersbus	2200	2958	146	200	800	1937
Turfdragersgilde&bus	2800	3200	60	55		1880
Kleermakersbus	2300	5600	50	33		± 1875
Lakenwerkersbus	5370	4570	140	156		± 1870
Brouwersknechtsbus	600	700	150	285		± 1850
Timmerliedenbus	1800	1150	131	130		1845
Kaarders- en Schrobbelaarsbus	4700	1800	160	180		1836
St Eloy- of Smidsbus	'deplorabel'		38			± 1820
Waag-/kraanliedenbus	opgericht 1819			8		?
Plateelschildersbus	4906					± 1800
Plateeldraaiersbus	2500					± 1800
Grootschippersbus	3138					± 1800
Kuipersbus	1360					± 1800
Bierkruiersgilde&bus	1200					± 1800
Knopenmakersgilde&bus	469					1803
samen	42.655	26.650	1308	1754	2580	

Bronnen: zie noot 6,7,8,23,29 en 63

V Conclusie

De geschiedenis van de Delftse bussen toont aan dat arbeiders zich eeuwenlang georganiseerd hebben om sociale zekerheid te zoeken. Ook als de omstandigheden zeer moeilijk waren en geregeld werk ontbrak, zagen zij kans daarvoor enkele stuivers per week van hun magere inkomsten opzij te leggen. De bussen hadden een opmerkelijk taai leven. Het verzekeringsbelang maakte het op den duur noodzakelijk om de band met het beroep los te laten om te overleven. Aanvankelijk kon dit slechts tersluiks, na 1795 openlijk. Waarschijnlijk duidelijker dan in andere steden hebben enkele bussen hiervan geprofiteerd, en daardoor langer dan elders stand gehouden.

Een ontwikkeling naar een vakbondsachtige organisatie werd daarmee afgesneden. Die ontwikkeling was in de 18de eeuw bij de plateelbakkers-knechtsbussen evenwel duidelijk aanwezig. Deze bussen zijn daaraan echter tevens met het vak ter ziele gegaan.

De bussen vormen geen continuïteit naar beginnende vakbeweging uit het einde van de 19de eeuw. Integendeel, het is zelfs de vraag of de elementaire sociale voorzieningen die de bussen aan een groot deel van de arbeidersbevolking boden het ontstaan van de vakbeweging in Delft niet heeft vertraagd. Voor het alom geroemde sociale beleid van Van Markens Gistfabriek blijken ze daarentegen eerder een stimulans dan een rem geweest.

Noten

GAD = Gemeentearchief Delft

- 1 Notariële verklaring van zes knechts; GAD Not. Rijshouck nr. 1814, 1-11-1622.
- 2 Not. H.J. van der Ceel nr. 1638, 11-2-1623.
- 3 Not. H.J. van der Ceel nr. 1638 (15-7-1623) en (27-1-1624). Zij brachten de eis later terug tot 255 Carolus guldens.
- 4 Zie Timmer, E.M.A., *Knechtsgilden en knechtsbossen in Nederland, Arbeidsverzekering in vroeger tijden*. Haarlem 1913. Zie ook Schuddebeurs, H.G., *Onderlinge verzekeringsinstellingen in Nederland*. In: *De Verzekeringsbode* 1947/48.
- 5 Lucassen, J., *Jan, Jan Salie en diens kinderen, Vergelijkend onderzoek naar continuïteit en discontinuïteit in de ontwikkeling van arbeidsverhoudingen*. Amsterdam 1991.
- 6 GAD II-9⁴, Renseignements sur les sociétés instituées pour donner des secours aux pauvres communs sous les noms de caisses en secours ou de prévoyance, 4-12-1812.
- 7 GAD secretarieearchief voorl.nr. 909, Stukken betreffende de bevolking, Op-gave aan de Gouverneur van de provincie betreffende de toestand der ziektebussen per 1-1-1830.

- 8 Verslag van de Gemeente Delft over het jaar 1893, p. 129/130.
- 9 Archief Linnenweversbus, registers van verzekerden en kasboeken.
- 10 Archief Saaiwerkersbus, Jaarverslagen in de Notulen.
- 11 Ieder kreeg f 106,80. GAD I-1995 Stukken betreffende de liquidatie van de Turfdragersbus.
- 12 Van de Linnenweversbus is in het GAD de administratie en bestuursnotulen te vinden vanaf 1826, van de Saaiwerkersbus vanaf 1830, waaronder de registers van ingeschreven deelnemers. Van de Bezemmakersbus is de overgeleverde administratie incompleter. Het bevat onder andere een weduwenregister vanaf 1892. Van de Kaarders- en Schrobbelaarsbus, die in de Bezemmakersbus is opgegaan, is nog een kasboek aanwezig over de periode 1795-1835 waarin de uitkeringen aan zieken vermeld staan. Ook van de Schoenmakersbus is nog het een en ander bewaard.
- 13 Wiel, K. van der, *Leven, wonen, werken in de Pieterstraat 1795-1914*. (ongepubliceerde scriptie, Utrecht 1986. 80 Van deze vaste buurtbewoners waren na 1833 deelnemer in de Linnenweversbus, 39 in de Saaiwerkersbus (sinds 1830), 19 zieken uit de Kaarders- en Schrobbelaarsbus in de periode 1795-1835 en 20 weduwen van voormalige leden van de Bezemmakersbus, die nog leefden na 1892, en vijf behoorden tot de laatste achttien leden die in 1880 de Turfdragersbus ophieven. Van deze 160 busleden waren er vijf tegelijk, of achtereenvolgens lid van verschillende bussen.
- 14 Marken, J.C. van, 'Ons Ziekenfonds'. In: *Uit het fabrieksleven*, deel II, Delft z.j., p 253-260.
- 15 Zo vonden onder meer in de Turfdragersbus in 1782 hevige debatten plaats op welke wijze de contributie moest worden verhoogd nu het vermogen zo pijnlijk was geslonken (in 1759 bedroeg dat nog f 3880,-, in 1781 nog maar f 1700,-). Een eerste voorstel de contributie van drie naar vier stuivers per week te verhogen werd door de 66 leden afgestemd. Een vergadering later werd een ander voorstel met een minderheid van de leden voor en veel onthoudingen ter nauwernood aangenomen. GAD I-1148. Ook de keuze van een arts of chirurgijn gaf regelmatig discussies: bijvoorbeeld in de Bierbrouwersknechtsbus in 1765, in de Linnenweversbus in 1770 en in de Saaiwerkersbus in 1780.
- 16 Archief Saaiwerkersbus, notulen 4-6-1866.
- 17 Jaarboekje van Delft 1842.
- 18 Archief Saaiwerkersbus, notulen 8-2-1860, 4-7-1860, 10-7- 1861.
- 19 Visser, P.C., Linnenweversbus leefde bijna drie en een halve eeuw. In: *Delftsche Courant*, 20-10-1962.
- 20 Marken, J.C. van, *Uit het fabrieksleven*, deel I, Delft z.j., p.169- 172, 'Onbillijke dwang?'
- 21 Bredius, A., De tapijtfabriek van Karel van Mander de Jonge te Delft, 1616-1623. In: *Oud Holland* 3 (1885), blz.1-22.
- 22 Keurboek 7, f. 257, voor vernieuwing zie keurboek 7, f. 350.
- 23 GAD, Keurboek 7, f. 257: De Vlaamse bus (29-5-1646); f. 280, Plateelschildersbus (16-9-1647); f. 284 Plateeldraayersbus (25-11-1647); f. 303 Timmerliedenbus (20-12-1649); Keurboek 8, f. 30, Lakenwerkersbus (20-3- 1656); f. 63, Kuipersbus (1658); f. 87 Kaarders- en Schrobbelaarsbus (26-5-1659); f. 92 Bierbrouwersknechtbus (26-5-1659); f. 100 Kleermakersbus (15-9-1659); f. 104 Schrijnwerkersbus (1660); f. 125 Metselaars- of Sint-Laurensbus(25-3-

- 1661); f. 139 Smits- of Sint-Eloybus ((17-10-1661); f. 148 Sint-Michielsbus (30-1-1662); f. 165 Linnenweversbus (11-12-1662); f. 167 Knopenmakersbus (11-12-1662); f. 183 Schoolmeestersbus (23-5-1663); f. 300 Schoenmakers- of Sint-Crispijnbus (24-9-1663); f. 359 Turfdragerbus (27-11-1673). Verder noemt D.P.Oosterbaan in zijn *Zeven eeuwen, geschiedenis van het Oude en Nieuwe Gasthuis te Delft* (1954), blz. 288 nog een Kraankinderenbus (14-8-1656) en een bus van Schippers van het Haagse Veer (21-6-1683). In de 18de eeuw werden nog opgericht: een Grootschipperbus (21-7-1750) en een Brandersknechtsbus (10-7-1760). Daarnaast bestond er nog een Bierkruyersgilde met een bierkruyersbus.
- 24 Keurboek VIII, p. 199.
- 25 Keurboek 7 f. 350, nieuwe ordonnantie op de Vlaamse bus; Keurboek 8 f. 194 vernieuwde Timmerlieden- en schrijnwerkersbus; Vernieuwde plateelschildersbus, f. 156 (1-5-1662).
- 26 Zie over de penningen van de Sint-Crispijns- of Schoenmakersbus en van de Sint-Erasmus of Linnenweversbus artikelen van E. Polak in *Jaarboek voor munt- en penningkunde* 1927.
- 27 De Kaarders- en Schrobelaarsbus bedacht in 1705 een afkoopregeling van het begrafenisbezoek om leden die buiten de stad gingen werken voor de bus te behouden.
- 28 Resoluties van de Heeren van de Weth (Res.HvdW), 23-11- 1769 en 11-11-1737.
- 29 Bij een onderzoek naar de financiële positie van de gilden en de bussen in 1770, die toen tot zorgen aanleiding gaf, bezaten de 16 bussen in Delft samen 42.000,-; de 28 gilden samen f 10.200,-. Elf van deze gilden bezaten geen enkel kapitaal. Slechts drie gilden hadden een groter bezit dan de armste bussen, waaronder het Lucasgilde dat duizend gulden aan effecten bezat. GAD I-1145.
- 30 Memoriaal van Burgemeesters, deel 1, f. 50.
- 31 Keurboek 4, f. 186.
- 32 Linnenweversbus 1622, Bierbrouwersknechts 1633 of 1659, Saaywerkers 1646, Plateelschilders 1647, Plateeldraaiers 1647, Lakenwerkers 1656.
- 33 Keurboek 7, f. 280.
- 34 Keurboek 7, f. 284.
- 35 Paape, G., *De plateelbakker of Delftsch aardewerkmaker*. Dordrecht, 1794, blz. 29.
- 36 Zie Posthumus, n.w., *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidse Lakennijverheid*. Rijks Geschiedkundige Publicatieën 22, 39 en 49, Den Haag 1910-1922, met name in het laatste document no. 194.
- 37 Bakker, R., Bloei en verval der plateelbakkerije. In: *Vaderlandsch Kabinet van Koophandel, Zeevaart, Landbouw, Fabrieken* enz., derde stuk, 1790, blz. 194. Velen wijzen in dit verband ook op de mededeling van de expateelschilder Gerrit Paape in zijn *De Plateelbakker of Delftsch Aardewerkmaker*. Daarin vertelt hij dat een plateelbakkerij in de goede tijd wel veertig knechts of meer telde. Zo kwam de gezaghebbende Havard in 1909 in zijn *La Céramique Hollandaise* tot een schatting van 1300 tot 1500 werklieden in de Delftse plateelindustrie. Velen namen dit over. Ook Th. Wijsenbeek-Olthuis vaart daarop in haar *Achter de gevels van Delft*, al komt zij op p.71 tot een iets voorzichtiger schatting van ca. 1200 mensen in deze bedrijfstak.

Die aantallen moeten te hoog zijn. Op basis van secuur telwerk op naam in diverse bronnen kwam Montias in zijn *Arts en artisans* (blz. 297) op hooguit 450-480 plateelbakkersknechts in de periode 1650-1670. Ook J. Bijkerk (*De omvang en samenstelling van de huishoudens in Delft anno 1749*. Wageningen 1972) kon in de belastingregisters voor de Impost van 1749 maar 355 gezinshoofden in de aardewerkindustrie vinden. Rekening houdend met het ontbrekende zevende deel van deze registers en een schatting van het aantal ongehuwde jongere knechts kan men hiervan toch ook niet veel meer dan vijfhonderd knechts maken. Dat sluit ook aan bij de opbrengst aan gildегeld over de jaren 1724-1805 in het Rekeningboek van het Lucasgilde (GAD-I-1994). In het topjaar 1728 ontving het gilde f 76,- gildегeld. Stel dat daarvan f 15,- werd betaald door de circa vijftig meesters van het gilde, dan werd het overige opgebracht door ruim zeshonderd knechts en leerjongens, waarvan vermoedelijk 550 in de plateelbakkerij. Volgens dezelfde berekeningsformule zou het aantal knechts in de plateelindustrie tussen 1730 en 1795 tussen de 300 en de 500 gefluctueerd hebben. Dat aantal kon soms van jaar tot jaar sterk wisselen.

- 38 Keurboek 8, f. 156
- 39 Keurboek 8, f. 197.
- 40 Not. Adr. van der Block no 2161 (13 sept 1667), cit. Montias blz. 296.
- 41 Not. Adr van der Velde no. 2161 (23 juli 1669), cit. Montias, blz. 305.
- 42 GAD I-1994b, Gildebrief van het Sint-Lucasgilde van 1611, art. 13-18. Zie ook Montias, Appendix B.
- 43 Res. HvdW, 3-7-1673 en 23-11-1673. Zie ook Montias blz. 366/367
- 44 Notariële akten collectie Van der Burgh no. 848, no. 921 en no. 1061.
- 45 GAD, collectie Van der Burch, akte 1054.
- 46 De bestuursleden van zowel het gilde als de bussen werden hoofdlieden genoemd. In de 18de eeuw gaat men de twee gildebestuurders namens de plateelbakkers in het Lucasgilde met de term 'directeuren' aanduiden.
- 47 Res. HvdW, 25-5-1702, 26-6-1702.
- 48 GAD I-17, Memoriael van Burgemeesters, deel 6, f. 162/163
- 49 GAD I-17, Memoriael van Burgemeesters, deel 6, f. 187/188.
- 50 Res. HvdW, 30-10-1758 en 18-12-1758.
- 51 Res. HvdW, 16-3-1759, 26-3-1759, 31-3-1759.
- 52 Res. HvdW, 21-5-1759, 2-6-1759, 11-2-1760.
- 53 Res. HvdW, 21-10-1715, 25-5-1716, 30-1-1730, 27-7-1731, 23-6-1749, 22-10-1781.
- 54 Res. HvdW, 21 okt 1781.
- 55 Res. HvdW, 26-4-1762.
- 56 Res. HvdW, 19-10-1705 en 9-11-1705.
- 57 Res. HvdW, 26-7-1706.
- 58 Res. HvdW, 26-1-1755.
- 59 Res. HvdW, 16-2-1761, 9-3-1761 en 25-1-1762.
- 60 Zie Res. HvdW, 24-3-1760, 21-4-1760, 28-10-1760 en 9-7- 1781.
- 61 Res. HvdW, 23-1-1784 en 3-2-1784.
- 62 Res. HvdW, 27-10-1777, 24-11-1777.
- 63 GAD I-1145, Inventarisatie van de bezittingen van de ziektebussen ten behoeve van de Heeren van de Weth. Dit stuk werd opgesteld om hun toezicht houdende rol te verscherpen. Het stadsbestuur wilde voorkomen dat de bus-

- sen te lichtvaardig op hun vermogen inteerden.
- 64 Zie voor de demografische ontwikkeling: hoofdstuk 1 in Th. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft*.
- 65 Res. HvdW, 15-4-1669, 25-11-1675, 28-12-1682, 20-12-1688 en 23-6-1710.
- 66 Res. HvdW, 13-5-1669, 26-7-1675, 14-12-1705, 8-12-1683 en 24-12-1691.
- 67 Res. HvdW, 6-3-1713, 3-9-1759.
- 68 Res. HvdW, 5-9-1712, 27-3-1719 en 31-3-1760.
- 69 Res. HvdW, 25-5-1699.
- 70 Van drie bussen valt al vrij kort na de oprichting niet veel meer te vernemen: de Kraankinderenbus uit 1656, de Schoolmeestersbus uit 1663 en de Metse-laarsbus uit 1661 (die in 1669 nog bestond).
- 71 Res. HvdW, 15-3-1694, 17-3-1714, 18-10-1718, 30-6-1749, 21-7-1749.
- 72 Res. HvdW, 22-2-1717, 10-12-1764, 31-12-1764, 21-1-1765, 9-9-1765, 7-10-1765.
- 73 GAD II-31, publikatie no. 48.
- 74 Res. HvdW, 13-9-1700, 20-5-1695 en 20-5-1697.
- 75 Zie hiervoor: Wiel, K. van der, Delftse textiel in de 19de eeuw, De dilemma's van een commerciële armenzorg. In: *Textiel Historische Bijdragen* 32 (1992), p.53-70.
- 76 Colenbrander, H.T., *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland 1795-1840* (Rijks Geschiedkundige Publicatieën 16, Den Haag 1912), no. 1376, Rapport aan baron D'Alphonse 11 maart 1812.
- 77 Dubbel-lidmaatschappen van meerdere bussen kwam voor, maar vermoedelijk toch niet zo vaak als Th. Wijsenbeek-Olthuis (blz. 314) suggereert (zie ook noot 11. Het dubbel-lidmaatschap was vaak wel verklaarbaar: de Heeren van de Weth verklaarden zich bijvoorbeeld 24 april 1730 akkoord dat een plateeldraaier die turfdrager is geworden van beide bussen trekt. In beide vakken was het buslidmaatschap verplicht. Ook de bierkruiers mochten toen hun bus tijdelijk failliet was, lid worden van een andere bus. In veel gevallen ging het ook om weduwen die hertrouwden. Zo weigerde de Linnenweversbus in 1769 een overlijdensuitkering aan de nabestaanden van een weduwe die tevens bij de Smidsbus stond ingeschreven. De Linnenweversbus behoefde in dit geval haar verplichtingen niet na te komen. Res. HvdW, 23-11-1769.
- 78 Res. HvdW, 7-3-1695 en 7-3-1698.
- 79 Res. HvdW, 4-10-1749.
- 80 Res. HvdW, 29-10-1742. Deze bus was een groot succes. Het vermogen van die bus bedroeg in 1770 f 7680,-. Zij was daarmee rijker dan elke Delftse bus.
- 81 Res. HvdW, 20-10-1739 en 4-11-1748 en de Ordonnantie van de Officianten en Burgerenweduwenbeurs uit 1739 (gedrukt).
- 82 Reglement van 'Inrichting tot herstel van de Gezondheid', Delft 1810.

bo
eck
an
del

HUYSER

Choorstraat 12 2611 JG Delft

Telefoon 015 - 123 820

Dé algemene boekhandel
in Delft

Archeologische Kroniek van Delft juni 1993-juni 1994

Epko J. Bult

Theater Drie Ackers, Verwersdijk

(post-)middeleeuwse bebouwing

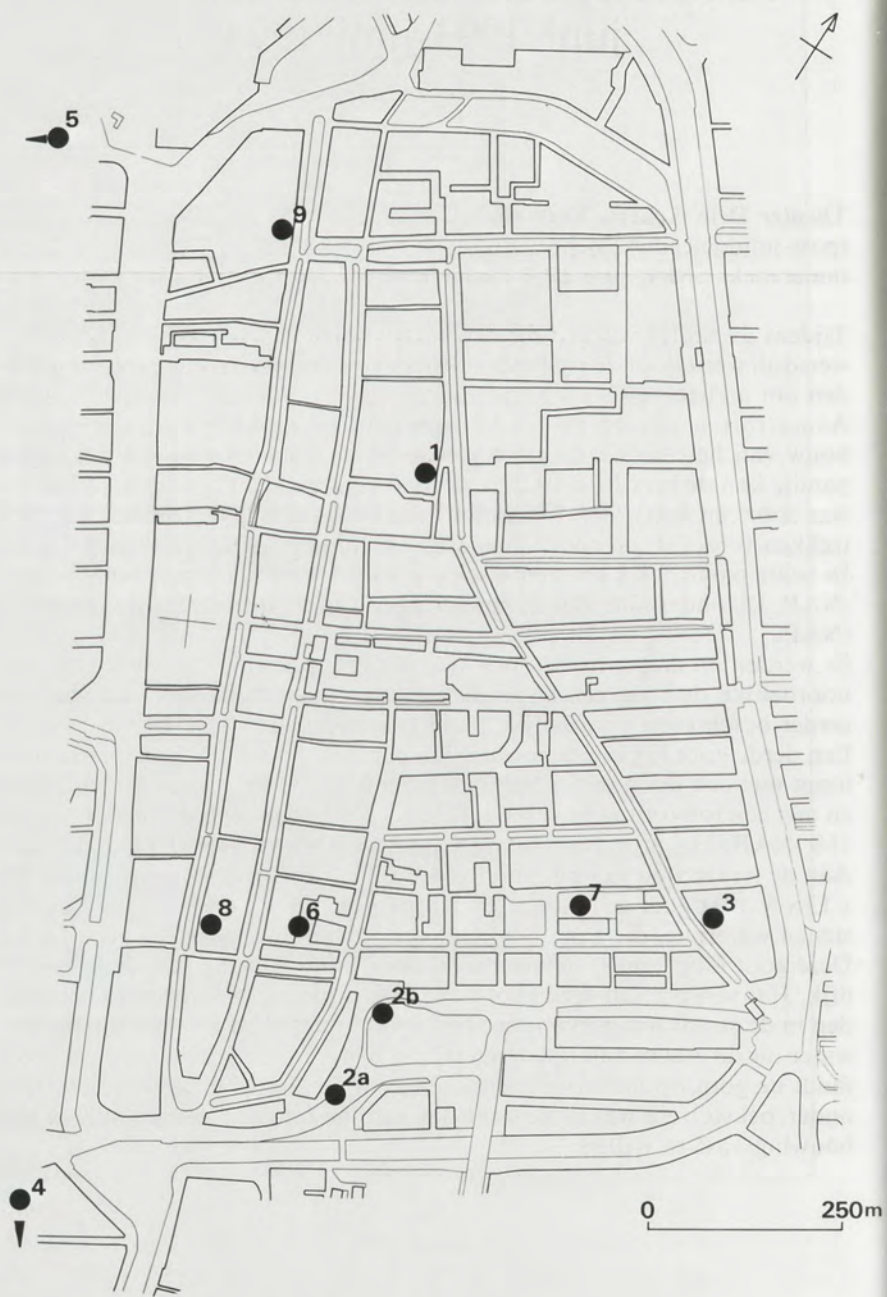
onderzoek: SMA, juni 1993, juni 1994

Tijdens de aanleg van een nieuwe kelder in het Flora-theater aan de Verwersdijk werd door de eigenaar, de heer van Doeveren, gelegenheid geboden om archeologische waarnemingen te verrichten.

Aangetroffen werden de funderingen van twee pandjes die tot aan de bouw van het theater op deze plek hebben gestaan. Van het zuidelijke pandje kon de breedte op 4,2 m worden bepaald. Het noordelijke pandje was door een halfsteens dikke muur van ijsselsteen in tenminste twee vertrekken verdeeld: de voorkamer was 2,8 m diep, de achterkamer 2,1 m. In beide pandjes lag een gemetselde goot met een plavuizen bodem op 0 ±NAP. De onderzijde van de funderingen van de beide pandjes lag op 26 ±NAP.

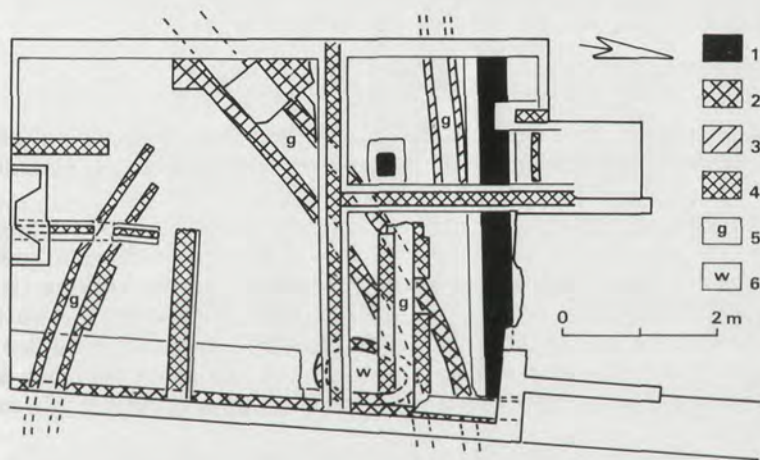
Er werden op dieper niveau ook nog oudere sporen aangetroffen. In het noordelijke deel lag een zwaardere muur onder de tussenmuur van het eerder beschreven noordelijke pand (steenformaat: 23 x 10 x 5 cm).

Een derde goot lag in het noordelijke pand op 60 ±NAP. Een vierde goot loopt met een boog onder beide panden door. Deze goot is 80 cm breed en met een tonvormig gewelf overkluisd. De bodem van deze goot ligt op 118 ±NAP. Het steenformaat varieert van 23/20 x 11,5/10 x 5/4,5 cm. Aan de straatzijde van het pand is een oude fundering (steenformaat: 25 x 13 x 5 cm) onder de huidige gevel afgebroken voor de plaatsing van een stenen waterput, die aan de zijkant een verbinding met deze goot heeft. Deze goot loopt onder de voorgevel door in de richting van de Verwersdijk. Het vervolg van deze goot werd later tijdens rioleringswerkzaamheden in de straat teruggevonden. Het is onduidelijk of de goot diende om water uit de gracht aan te voeren of om water op de gracht te lozen. Wel duidt de goot op industriële activiteiten in de late 15 en 16de eeuw. Het onderzoeksterrein was te beperkt om aard en omvang van de oudere bebouwing vast te stellen.

Opgravings- en waarnemingslocaties in de periode 1993 juni 1994 vermeld in de tekst. Voor locaties buiten de binnenstad is de richting van de locatie met een pijl aangegeven.

Legenda: 1. Theater de Drie Ackers, Verwersdijk; 2. Stadstheater Zuiderstraat-Asvest; 3. Oosteinde 108-128; 4. Midden-Delfland, Rotterdamse weg; 5. Hoornse kwadrant; 6. Gasthuisplaats; 7. Parkeerdek Yperstraat; 8. Oude Delft 16; 9. Noordeinde 15.

Overzicht van gevonden funderingen en goten in de Drie Ackers.

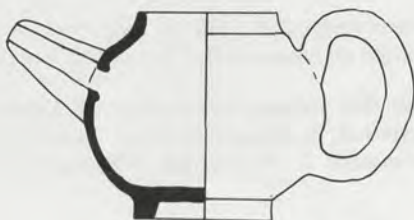
Legenda: 1. muurwerk/goot 15de eeuw; 2. muurwerk/goot late 15de eeuw; 3. muurwerk/goot 16de eeuw; 4. muurwerk/goot 18de eeuw, 5. goot; 6. waterput. Tekening: H. Robbers, SMA.

Stadstheater Zuiderstraat-Asvest

stadswal, laat-Middeleeuwse afvalkuilen, pottenbakkersafval
 onderzoek: SMA, juni 1993-maart 1994

Tijdens de ingrijpende bodemsanering die werd uitgevoerd op het terrein van de voormalige gasfabriek, kon dankzij de bereidwillige medewerking van de firma Van Eijk die het grondverzet verrichtte en de Grontmij die de sanering begeleidde, incidenteel archeologische waarnemingen worden verricht.

Het saneringsterrein strekte zich uit over een gebied buiten de voormalige stadssingel, over de gedempte singel en een strook grond juist erbinnen,

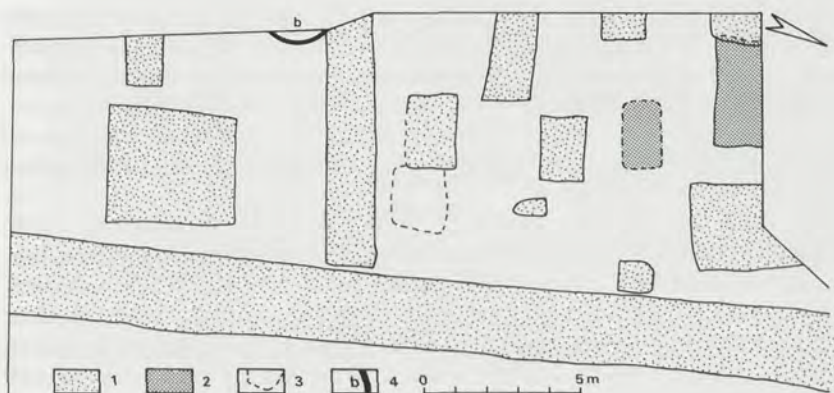
Theepot gevonden bij de Asvest. Schaal 1:2.

op de plaats van de vroegere stadswal. Met name in de met puin, afval en aarde gedempte singel was de bodemverontreiniging groot, waardoor de gehele grachtvulling werd verwijderd.

De onderste grachtvulling dateert uit de 18de en 19de eeuw. De vondsten uit die vulling werden niet geborgen, omdat er geen directe verbinding kan worden gelegd met de huishoudens waarvan het afval afkomstig is. Eén uitzondering is gemaakt voor een concentratie aardewerk, waarvan verscheidene produkten misvormd zijn. Dergelijke misbaksels duiden op stortafval van een pottenbakker. Helaas bleek een groot deel van deze concentratie al te zijn afgevoerd of door clandestiene gravers te zijn meegenomen.¹

De pottenbakker had zich gespecialiseerd in het vervaardigen van theepotten, voorzien van deksel, schenktuit en oor. Ze zijn wat betreft baksel en uiterlijk vrij karakteristiek en worden regelmatig gevonden in 18de-eeuwse vondstcomplexen in Delft en daarbuiten. Niettemin was niet eerder bekend dat het om in Delft vervaardigde produkten ging. Het baksel bestaat uit een vrij hard gebakken ijzerhoudende klei, die in kleur varieert van oranje tot licht grijs en is voorzien van een laag transparante loodglazuur waardoor het vaatwerk een donkerrode of donkerbruine kleur heeft gekregen. Soms is er een versiering op de wand aangebracht die een tak met blaadjes voorstelt. Overige vondsten uit de laag van het pottenbakkersafval en een scherf Delftse faience met daarop het jaartal 1753 dateren de theepotten uit het derde kwart van de 18de eeuw.

In de zuidwesthoek van het saneringsterrein ter plaatse van de Asvest bleef op ca 200 ±NAP een vlak over waarin zich diverse grondsporen uit de late middeleeuwen aftekenden. Dit vlak is in het westen en noorden begrensd door een stalen damwand, in het zuiden door de putwand parallel aan de Zuidwal en in het oosten door de insteek van de voormalige singel. Langs de binnenrand van de singel lag oorspronkelijk het aardse lichaam van de stadswal, die aan de basis ca 8 m breed was. Onder de stadswal ontbreken grondsporen. Dit wijst erop dat de stadswal op nog maagdelijke grond werd opgeworpen langs de binnenrand van het stede-

Plattegrond van kuilen en greppels aan de Asvest.

Legenda: 1. mestkuilen en -greppels; 2. kuilen met pottenbakkersafval; 3. kuilen, vergraven; 4. beerput. Tekening: F. Semplonius, SMA.

lijk gebied zoals dat in 1355 juridisch werd bepaald. Langs de binnenzijde van de wal liep een 2,5 m brede noord-zuid lopende 14de-eeuwse greppel (bodem op circa 280 ±NAP). In deze greppel werd het regenwater opgevangen dat van de westelijke flank van de wal stroomde. Een vergelijkbare situatie wordt nog aangetroffen in de directe omgeving van de St. Hubertustoren op het Oostplantsoen, waar deze sloot nog steeds aan de binnenzijde van de stadswal aanwezig is.

Ten westen van deze sloot werden een 1,5 m brede oost-west georiënteerde verkavelingsgreppel en verschillende rechthoekige afvalkuilen uit de tweede helft van de 14de eeuw aangetroffen. Het formaat van de kuilen varieert van 1,5 x 2 m tot 4 x 4 m en de vulling bestaat uit overwegend mest. De kuilen oversnijden elkaar niet en dateren uit de tweede helft van de 14de eeuw.

Eén afvalkuil van 1,5 x 3,5 m die slechts voor een deel binnen de damwand lag, was gevuld met scherven van misbaksels van een pottenbakker die zich mogelijk had gevestigd aan het Achterom. Het aardewerk is sterk gefragmenteerd en bestaat uit gesinterde scherven, misvormde profielen en stukken daktegels met afdrucken van potranden. Het vormenspectrum bestaat uit platte pannen, grappen op teentjes, deksels met knop, honingpotjes en kannen op uitgeknepen teentjes met een geprofileerde manchet. Het aardewerk kan op grond van typologische kenmerken voorlopig worden gedateerd op het midden van de 14de eeuw. De producten vertonen veel overeenkomsten met het afval dat in 1983 aan de Nieuwe Langendijk is gevonden. De ligging van de pottenbakkerij aan de oostelijke randzone

van de stad is goed verklaarbaar als het brandgevaar dat deze industrie met zich meebrengt in ogenschouw wordt genomen. Bij de in Delft overwegend westenwinden wordt de kans op een omvangrijke brand het beste beperkt door de vestiging van brandgevaarlijke industrieën in het oostelijke deel van de stad, of zelfs daarbuiten. Het is vooralsnog onbekend of deze pottenbakker zich hier vlak voor of vlak na de stadsuitbreiding van 1355 heeft gevestigd.

In de binnenhoek van de stadssingel, nabij de hoek van de Asvest en de Zuiderstraat, werd in het talud een zware bakstenen poer aangetroffen. Op grond van het gebruikte steenformaat (23,5/22 x 10,5 x 5,5/5 cm) dateert de fundering uit het tweede kwart van de 15de eeuw. De locatie doet vermoeden dat de poer heeft behoord tot de in 1447 vermelde stenen windkorenmolen die daar heeft gestaan. Deze molen werd door de stad in 1450 gekocht en de zware onderbouw van de molen werd opgenomen in de te maken ommuring van de stad.

Van de stadsmuur werd over een lengte van tenminste 15 m een restant langs de Asvest teruggevonden. De rest van deze muur is in een vroeger stadium reeds vergraven. De muur was 1 m breed en tot 300 ±NAP gefundeerd. Het gebruikte steenformaat, 21 x 10,5 x 5 cm, dateert de muur in het derde kwart van de 15de eeuw. In de muur waren ook grote blokken natuursteen ingemetseld.

bronnen: A. Bicker Caarten, 1967; E.J. Bult, 1993

Noot

1. Met dank aan R. Schapers voor de inzage in een deel van het daar gevonden materiaal.

Oosteinde 108-128

Postmiddeleeuwse bewoning

onderzoek: SMA 15-19 juli 1993

Gedurende een bodemsanering werden twee afvalputten onderzocht. Uit een vroeg-18de-eeuwse tonput kwamen verscheidene voorwerpen, waaronder enkele Nederrijnse borden. In een 17de-eeuwse stenen put werd o.a. Hessisch aardewerk geborgen. Op de bodem van de put lag het skelet van een kat. Dit dier is waarschijnlijk als kadaver in de put gegooid om het fermentatieproces van het afval te bevorderen.

Elders op het terrein probeerden clandestiene gravers in de avonduren een beerput uit te graven. Dankzij oplettende buurtbewoners werd de SMA gewaarschuwd en kon in samenwerking met de Delftse gemeentepolitie de graverij worden gestopt. Nadat proces verbaal was opgemaakt heeft de SMA de put verder geleegd. Daarbij bleek dat de put reeds eerder door gravers was leeggehaald.

Abtswoudse polder, achter Schieweg nr. 146 en 168

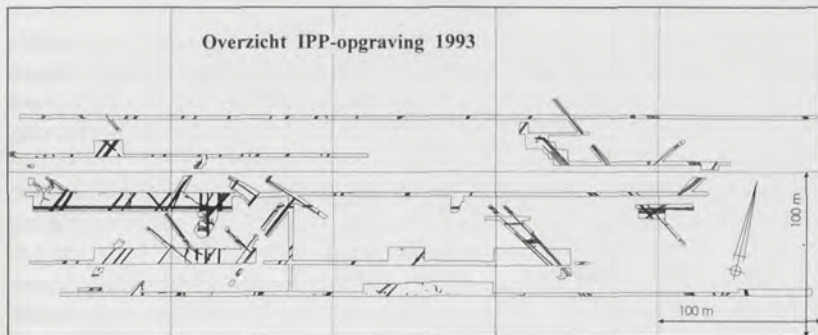
Romeinse bewoning

onderzoek: IPP Amsterdam/IPL Leiden oktober 1993

In het kader van de herinrichting van Midden-Delfland zal een gedeelte van de Abtswoudse polder een nieuwe bestemming als recreatief bos krijgen. Met bijdragen van zowel de provincie Zuid-Holland als het IPP en IPL kon ca. 20 ha door middel van intensieve prospectie onderzocht worden. Ofschoon er geen vondstmelding bestond voor dit gebied is toch besloten om het geheel archeologisch te begeleiden in een samenwerkingsverband van IPL en IPP. De overwegingen voor een dergelijke aanpak berusten op de ervaring dat de dichtheid aan site en off-site structuren vele malen groter is dan de huidig bekende meldingen. Ten westen van de plantvakken ligt een inheems Romeinse vindplaats.

Het onderzoeksareaal bestaat geologisch uit een vertakking van geulen die tot het Gantelsysteem behoort en die tijdens de Duinkerke I transgressiefase (D.I) gevormd is. De klei wiggt uit op een veengebied in zuidelijke richting. De D.I-afzetting is afgedekt met de in het gebied bekende woudlaag. Daarop bevindt zich weer een kleipakket, vermoedelijk een middeleeuwse D.III afzetting.

Door het IPL is geëxperimenteerd met ploegen en frezen als nieuwe verkenningsmethode op veen en klei. Op de klei is de methode vergeleken met de resultaten van het proefsleuvenonderzoek dat door het IPP is uitgevoerd. Hieruit bleek dat ploegen alleen onder gunstige omstandigheden, namelijk het ontbreken van afdekkende kleilagen en de aanwezigheid van vondstmateriaal, goede resultaten biedt. De ploefsleuven gaven een complex stelsel van Romeinse percelingsloten te zien, die onontdekt zouden zijn gebleven met het ploegen.

Gegraven proefsleuven in de Abtswoudse Polder en de daarin aangetroffen percelingsgreppels. Tekening: IPP.

De slotensystemen zijn georiënteerd in de richting van de geulen. Er konden verschillende eenheden van parcelering herkend worden, wat betreft de maatvoering. Ook bestaat er verschil in typen sloten.

De resultaten tonen aan dat het land rondom de nederzettingen intensief in cultuur gebracht is met parceleringssloten van verschillende aard. Daarmee kan een inzicht verkregen worden in bijvoorbeeld de waterhuishouding en ook in een thema als eigendomsgrenzen.

drs. H. van London (IPP)

Hoornse kwadrant

systematisch archeologische veldkartering

onderzoek: SMA, oktober 1993-februari 1994

Niet altijd levert archeologisch onderzoek een positief resultaat op. Nadat de bebouwing en kassen van de in te richten bouwlocatie de Hoornse kwadrant waren verwijderd en de grond door te frezen van begroeiing was ontdaan, werd het oppervlak belopen met als oogmerk om door middel van aanwezige oude scherven aardewerk eventuele Romeinse of Middeleeuwse bewoning te traceren. Deze methode van systematische archeologische veldkartering is in de omgeving vaak met succes toegepast. Het leverde echter dit maal geen enkele oude scherf op. Ook controle van in de grond uitgevoerde werkzaamheden zoals bodemsanering, cunetontgraving en riolering, leverde geen vindplaatsen op. Dit is opvallend omdat het gebied in potentie geschikt leek als locatie voor oude bewoning, te meer daar in de nabijheid wel vondsten uit de Romeinse tijd en 12de-14de eeuw bekend zijn.

Bron: E.J. Bult 1983

Gasthuisplaats

laat-middeleeuwse kapel, gasthuis en begraafplaats

onderzoek: SMA en OWD oktober-december 1993

In verband met sloop- en herinrichtingswerkzaamheden werd met subsidie van de provincie Zuid-Holland een vervolgonderzoek ingesteld naar het daargelegen gasthuis. Dit gasthuis behoorde tot het Norbertijnerklooster Koningsveld, dat in 1264 toestemming kreeg voor de bouw van de kapel bij het gasthuis.

Van de oudste kapel werd het koor, de fundering van het altaar en het begin van het schip teruggevonden. De koorsluiting was rechthoekig en binnenwaarts gemeten 6,6 m breed. De lengte van het koor bedroeg 4,5 m. De fundering van de koorafsluiting was slechts één steen breed, zodat het niet is uitgesloten dat er oorspronkelijk een houten gevel op heeft gestaan (steenformaat: 31/30 x 15/14 x 9/8 cm). Van de zuidelijke muur van het koor was slechts de uitbraaksleuf over.

In het koor was nog het zuidelijke gedeelte van de fundering van het al-

taar aanwezig. Deze stond los van de koormuur en was 2,5 m lang en mogelijk even breed. Op 7,25 m uit de binnenkant van de koorafsluiting werd een scheidingswand gevonden tussen de altaarruimte en het gedeelte van het schip dat mogelijk als ziekenzaal werd gebruikt. Het schip van de oudste kapel was binnenwaarts minimaal 8,5 m breed.

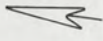
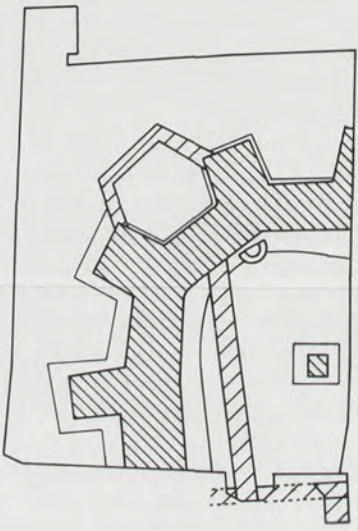
In het tweede kwart van de 15de eeuw is de kapel rigoureuus uitgebreid. Het schip is in zuidelijke richting verbreed tot ca 12,5 m en in oostelijke richting verlengd tot juist voorbij de oude koorafsluiting. Daar bevond zich een triomfboog met een overspanning van ca 6,5 m. Het nieuwe koor is 9 m breed en 18 m lang en heeft een polygonale afsluiting. Tegen de buitenzijde van het koor zijn rondom steunberen aangebracht. De onderkant van de fundering (150 :NAP) versnijdt zich tot een breedte van 2,5 m, terwijl de opgaande muur 'slechts' 60 cm breed is (steenformaat: 22,5x10,5x5,5/5 cm).

Het is onduidelijk of aan deze rigoureuze uitbreiding nog een kleinere uitbreiding is voorafgegaan. In het koor van de vergrootte kapel werd namelijk op 5,25 m achter de oude koorafsluiting een 1 m brede noord-zuid lopende uitbraaksleuf gevonden, die mogelijk de plaats van een tweede koorafsluiting markeert.

Ten zuiden van de kapel werden twee grote beerkelders aangetroffen. De meest zuidelijke bleek drie keer verbouwd te zijn door de put aan de westzijde in te korten. Helaas was deze beerkelder in de vorige eeuw reeds geleegd. Op grond van de gebruikte bakstenen en enkele resterende scherven dateert de oudste fase uit ca 1300 (steenformaat 31 x 14,5 x 7,5 cm), de tussenfase uit de tweede helft van de 14de eeuw (steenformaat: 26 x 12 x 6 cm) en de jongste aanlegfase (steenformaat: 20 x 10 x 4.5 cm) uit het einde van de 15de eeuw. De meest noordelijke beerkelder dateert uit ca 1400 (steenformaat kap: 24 x 11 x 5,5 cm).

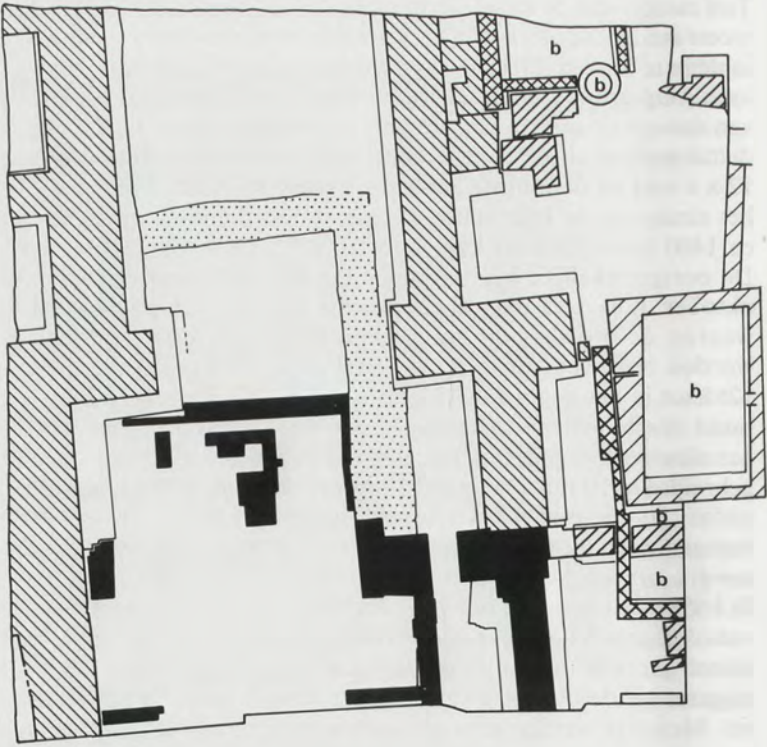
De oorspronkelijke begraafplaats lag buiten de oudste kapel. Vanaf 24 oktober 1265 had men toestemming voor de aanleg van een kerkhof, waarop de broeders en zusters van het gasthuis en de armen mochten worden begraven. Er zijn ruim 100 graven geborgen die dateren vanaf 1265 tot in het begin van 15de eeuw, toen de kapel rigoureuus werd uitgebreid. Verscheidene begravingen zijn zelfs verstoord door de aanleg van het nieuwe koorgedeelte, dat zich ten dele over de begraafplaats had uitgebreid. Op 10 juli 1351 werd het grafveld binnen de kapelmuren gewijd, nadat een dag eerder het grafveld buiten de kerkmuren was ingezegend. Aangenomen moet worden dat na die datum ook binnen de oudste kapel werd begraven.

In 1652 werd besloten om geen doden meer in de Gasthuiskapel te begraven. Volgens Van Bleyswijck (1667) was het grafveld buiten de kapel al buiten gebruik. Vanaf tenminste 1658 werden alle doden van het gasthuis bijgezet op de begraafplaats van het nieuwe pesthuis buiten de Oostsingel. Mogelijk werden ze voordien begraven nabij het pesthuis bij de Doelen.

- 1 [Solid black square]
- 2 [Cross-hatched square]
- 3 [Diagonal hatching (top-left to bottom-right) square]
- 4 [Cross-hatched square]
- 5 [Diagonal hatching (top-right to bottom-left) square]
- 6 [Diagonal hatching (top-left to bottom-right) square]
- 7 [Square with the letter 'b' inside]
- 8 [Dotted square]

0 5 m

Overzichtstekening van de aangetroffen funderingen en putten van de gasthuiskapel en bijbehorende zalen. Het bovenste gedeelte van de kapel is in 1985 opgegraven.

Legenda: 1. funderingen ca 1260; 2. funderingen ca 1300; 3. funderingen 2de helft 14de eeuw; 4. funderingen ca 1400; 5. funderingen 2de kwart 15de eeuw; 6. funderingen 2de helft 15de eeuw; 7. beerput; 8. uitbraaksleuf. Tekening: H. Robbers, SMA.

Het aanleggen van het eerste opgravingsvlak. Met de graafmachine wordt de bovengrond verwijderd tot de eerste skeletten in het zicht komen. Deze worden met troffels verder vrijgelegd, ingemeten, gefotografeerd en gelicht.

Het model doodkist van de jongere groep graven wijkt sterk af van de oudere graven. De zijwanden van de (naaldhouten) kist lopen naar het voeteneinde taps toe. Bovendien bestaat de bodem van de kist uit meerdere dwarsliggende planken. De 14de- eeuwse kisten zijn daarentegen rechthoekig, gemaakt van eikenhout en hebben een kistbodem die bestaat uit één plank.

De gewoonte om de doden zonder kist te begraven werd bijna uitsluitend op het onderste niveau van begraving, buiten de oudste kapel aangetroffen. Deze begravingwijze behoort dus tot de vroegste periode van het gasthuis.

Funderingen van het aangebouwde koorgedeelte (midden en achter) en de verbreding naar het schip met triomfboog (links). Rechts is een beerkelder en een daar later doorheen gegraven ronde beerput zichtbaar.

De 17de-eeuwse kisten zijn meestal recht boven elkaar begraven. Dit kan erop wijzen dat de graven in de kerkvloer waren gemarkeerd. Deze vloer bestond uit witte zandstenen tegels. Bij de oudste graven waren waarschijnlijk wel de rijen gemarkeerd waarin begraven werd, maar niet de afzonderlijke graven.

Tijdens de opgraving van de menselijke skeletresten werd assistentie verleend door studenten fysische antropologie, die de uitwerking onder supervisie van prof.dr. G. Maat van het Anatomisch Embryologisch Laboratorium van de Rijksuniversiteit Leiden ter hand zullen nemen.

bronnen: Annema 1981; Kistemaker, Buzing & de Kat 1985; Oosterbaan 1954.

Parkeerdek Yperstraat

laat-Middeleeuws begraafplaats/ kloosterterrein

onderzoek: SMA februari 1994

Dankzij de medewerking van de firma Looije konden enige archeologische waarnemingen worden verricht tijdens de bouw van het parkeerdek. Met name in enkele funderingsputten aan de westzijde werden bewo-

ningssporen gevonden. Het gaat om een oost-west lopende 15de-eeuwse fundering (steenformaat: 21 x 10 x 5,5/5 cm) en een noord-zuid georiënteerde 16de-eeuwse muur (steenformaat: ? x 9 x 4 cm). Ten oosten van deze muur werd op twee plaatsen menselijke begraving vastgesteld. Deze graven behoren tot het Ursulaklooster, dat vanaf de 15de eeuw tot 1596 op deze plek stond.

Ook werden de resten van een verstoorde beerput aangetroffen, waarin een houten ton was geplaatst. Deze put lag naast een 16de-eeuwse muur met een steenformaat 19 x 9 x 4,5 cm.

Oude Delft 16

postmiddeleeuwse bebouwing

waarneming: SMA, maart 1994

Bij verbouwwerkzaamheden werd bij het uitvlakken van de vloer plateelbakkersafval aangetroffen dat onder de vloer was gedumpt. Het afval is mogelijk afkomstig uit de plateelbakkerij de Paeuw, die tussen 1651 en 1776 achter het pand aan de westzijde van de Koornmarkt was gevestigd.
bron: R.-A.Leeuw 1982.

Noordeinde 15

postmiddeleeuwse bebouwing

waarneming: SMA, 19 mei-juni 1994

Bij ingrijpende verbouwwerkzaamheden konden dankzij de bereidwillige eigenaars en bewoners van het pand, de familie van Swol, enige archeologische waarnemingen worden verricht.

In de keuken werd een beerput van rond 1500 aangetroffen (steenformaat: 19,5 x 9 x 4 cm), die niet werd gelegeerd en onder beton is verdwenen. Een zware muur ten oosten en ten noorden van deze put, dateert van rond 1400 (steenformaat: 24 x 11 x 6 cm).

In het achterhuis (steenformaat achtermuur: 23,5 x 11 x 5,5 cm) werd een kelder aangetroffen die zijn laatste plavuizen vloer (18de eeuw) op 70 cm onder het huidige vloerniveau in de woonkamer heeft. Deze kelder is met afval van een plateelbakker dichtgegooid. Er werden scherven van borden en kommen aangetroffen, vrijwel allemaal ongeglazuurd (biscuit). Ook werden er pennen en kwaartkokerfragmenten gevonden. Eén van de scherven draagt het jaartal 1780. Het volstorten met plateelbakkersafval van kelders die niet langer meer in gebruik zijn, was in de 17de en 18de eeuw niet ongewoon en gaf de plateelbakkers de mogelijkheid zich van hun afval te ontdoen. Het afval is mogelijk afkomstig van de tussen 1661 en 1855 in bedrijf zijnde plateelbakkerij de Roos, die een paar panden verderop, op de hoek van de Dirklangenstraat en het Noordeinde, was gevestigd.

bron: R.-A.Leeuw, 1982.

Gebruikte afkortingen

- ±NAP: ligging onder Normaal Amsterdams Peil
+NAP: ligging boven Normaal Amsterdams Peil
IPL: Instituut voor Prehistorie, Rijksuniversiteit van Leiden
IPP: Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie, Universiteit van Amsterdam
OWD: Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft
SMA: Sectie Monumenten & Archeologie van de afdeling Bouw- en Woningtoezicht van de Dienst Stadsontwikkeling Delft.

LITERATUUR

- Annema, W., Ziekenhuizen. In: I.V.T. Spaander & R.-A. Leeuw (red.), *De stad Delft, cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667*. Delft, 1981, blz. 58-60.
- Bicker Caarten, A., Middeleeuwse stenen windmolens te Delft. In: *Delftse studien*. Assen, 1967, blz. 52-61.
- Bult, E.J., *Midden-Delfland, een archeologische kartering, inventarisatie, waardering en bewoningsgeschiedenis*. 1983.
- Bult, E.J., Archeologische kroniek van Delft, juni 1991-augustus 1992. In: *Delftia Batavorum Jaarboek 1992*. Delft, 1993, blz. 145-162.
- Haaften, C.J. van, *Nieuwe Langendijk Delft. Bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van de panden 22 t/m 28*. Delft 1987.
- Kistemaker, J.G.M., G.Ph.M. Buzing & H. de Kat, *Het Gasthuis grondig Bekeken. Deel 1: archeologie en actie*. Delft, 1985.
- Leeuw, R.-A., Ontwikkelingen in de Delftse aardewerkindustrie, bloei en verval. In: I.V.T. Spaander & R.-A. Leeuw (red.), *De stad Delft, cultuur en maatschappij van 1667 tot 1813*. Delft, 1982, blz. 143-152.
- Oosterbaan, D.P., *Zeven eeuwen geschiedenis van het Oude en Nieuwe Gasthuis te Delft*. Delft 1954.

Publikaties over Delft en Delvenaren 1994

geselecteerd en verzorgd door J.A. Meter, bibliothecaris G.A. Delft

Inleiding

De Gemeentelijke Archiefdienst Delft beheert behalve archieven en een collectie beeld- en geluidsmateriaal ook een bibliotheek. Laatstgenoemde verzameling omvat ruim 30.000 banden op het gebied van de algemene geschiedenis, de geschiedenis van Delft (in ruime zin), het Huis van Oranje Nassau en de Naundorff-kwestie. Door een actief aanschafbeleid wordt geprobeerd een representatief beeld te geven van wat er in en over Delft werd en wordt gepubliceerd. Aanwezige publikaties worden niet uitgeleend maar zijn, afhankelijk van hun conditie of aard, raadpleegbaar in de studiezaal van de Archiefdienst.

Hieronder volgt een selectie van de publikaties welke in 1994 zijn ingevoerd in het geautomatiseerde bibliotheekssysteem. Om de publikaties op een overzichtelijker wijze te presenteren is gekozen voor een indeling in rubrieken.

Criteria om publikaties in dit overzicht op te nemen zijn:

- onderwerp: (de geschiedenis van) Delft of Delftenaren, of fictie vervaardigd door inwoners van Delft;
 - vorm: zelfstandig verschenen publikaties en/of onderdelen hieruit met eigen titel, tijdschriftartikelen, periodieke uitgaven;
 - jaar van uitgave: vanaf 1990;
 - aanwezigheid van de publikatie bij de bibliotheek van de G.A. Delft.
- Niet opgenomen zijn:

- algemene periodieke uitgaven van Delftse instellingen of verenigingen;
- publikaties van de T.U. Delft over technische onderwerpen.

Mocht u publikaties kennen welke aan deze criteria voldoen maar niet in dit overzicht voorkomen, dan zou ik het op prijs stellen wanneer u mij daarvan op de hoogte wilt stellen. Ik zou het ook zeer waarderen wanneer auteurs een exemplaar (of overdruk) van hun publikatie willen afstaan aan de bibliotheek van de Archiefdienst.

Mocht u vragen of opmerkingen hebben naar aanleiding van dit overzicht of andere bibliotheekzaken, dan houd ik mij aanbevolen. Tel. 602350 (van 9.00 - 16.30, behalve woensdag).

GEMEENTE DELFT

Berg, M.J. van den, *Zicht op de Delftse samenleving* : eindrapport / M.J.M. van den Berg en A.M.M. Sprinkhuizen. - Utrecht : Universiteit van Utrecht. FSW/ASW. Projectgroep Stad en Staat, 1993. - 252 p. :

tab. ; 31 cm. - Literatuuropgave: p. 249-252. - Eindrapport van het in juni 1992 gestartte project 'Zicht op de Delftse samenleving'.

Bestuursdienst, Delfts Beleids- en Beheersinstrumentarium herzien / bew. door: Jos Boeters ... [et al.]. - Delft : Concernafdeling Financiën en Beleidsplanning, 1994. - 54 p. ; 30 cm.

Dienst Stadsontwikkeling, Langs de lijn : het doortrekken van tramlijn 1 naar Tanthof in Delft / [samenst. Willem de Bie Media Producties ; eindred. Barry Raymakers ; fotografie Willem de Bie ... et al.]. - [Delft] : Gemeente Delft. Dienst Stadsontwikkeling, cop. 1994. - 45 p. : ill. ; 21 x 21 cm. - Uitg. t.g.v. de in gebruik name van tramlijn 1 Tanthof - Scheveningen v.v., 26 aug. 1994.

Dienst Stadsontwikkeling. Welstandscommissie, Jaarboek ... Welstandscommissie Delft. - 1991/93 - ... - [Delft] : Welstandscommissie Delft, [1994]-... - .. dl. : ill. ; 21 x 21 cm.

OPENBARE DIENSTVERLENING

Aarssen, Kees, De Delftsche brandweer beschreven van 1300 tot 1993 / [door Kees Aarssen & Sjaak Toorenborg]. - Delft : Quality, 1994. - 227 p. : ill. ; 31 cm. - Uitg. t.g.v. het 50jarig bestaan van de beroepsbrandweer, 1943-1993. - ISBN 90-75221-01-0.

HANDEL EN INDUSTRIE

Brouwer Offset Delft, 125 jaar Brouwer Delft... dat kan geen toeval zijn / [samenst. en red.: Ineke Roenhorst, Wiebren Tabak]. - [Delft] : Brouwer Offset Delft, [1994]. - 96 p. : ill. ; 21 x 21 cm. - Uitg. t.g.v. het 125-jarig bestaan van Brouwer Offset Delft BV.

Flippo, K.F., Van glashut tot glasfabriek : de Delftse flessenfabriek en enige generaties glasblazers in de jaren 1798-1926. - Driebergen-Rijsenburg : [de auteur], 1994. - III, 50 bl. : ill. ; 32 cm. - Ter nagedachtenis van de glasblazers Fahrner/Gaiser/Lausberg.

Krogt, M.R. van der, Koninklijke ondernemingen en hofleveranciers in Nederland = Royal enterprises & purveyors to the Court in the Netherlands / alg. red.: M.R. van der Krogt en C.J.J. Veerkamp. - Rijswijk : Print Code, cop. 1994. - 147 p. : ill. ; 31 cm. - ISBN 90-74355-04-8.

Opgenomen Delftse firma's: Koninklijke Gist-brocades; Aannemersbedrijf Gebr. Mensert & Kapsalon Voskuil. Deze uitgave is te beschouwen als aanvulling op: Bij Koninklijke Beschikking Hofleverancier. - Rijswijk, 1991.

GEZONDHEIDSZORG

Houtzager, H.L., *Enkele aspecten van de verzorging van ouderen van dagen in Delft van de 15de tot en met de 19de eeuw.* - [12] p. : ill. ; 25 cm. - Artikel eerder verschenen in: Holland, regionaal-historisch tijdschrift, ISSN 0166-2511. - In: Jubileumboek Stichting Verpleeghuis de Bieslandhof ; p. 5-16.

--, Admirariteiten : bundel opstellen, tekeningen en limericks / [redactie-commissie: Hans Houtzager ... et al.]. - Delft : [Reinier de Graaf Gasthuis], 1994. - 106 p. : ill. ; 20 x 20 cm. - Aangeboden aan Dr. P. Admiraal, anaesthesist, bij gelegenheid van zijn afscheid van het Reinier de Graaf Gasthuis.

Psychiatrisch Centrum Joris, *Hallo, ben ik in beeld?* / [Werkgroep Beeldentuin P.C. Joris, Anja Kat, voorz.]. - [Delft : P.C. Joris, 1994]. - 45 p. : hoofdzakelijk ill. ; 23 x 32 cm. - Catalogus bij de Beeldentuin Psychiatrisch Centrum Joris te Delft, 16 aug. t/m 17 nov. 1994, in het kader van het 100-jarig bestaan van de buitenafdeling.

--, *Herinneringen : verzamelde werken* / [gedichten van Esther van Gils ... et al.] ; met een voorw. van Ivo de Wijs. - [Delft : P.C.] Joris, [1994]. - 34 p. ; 18 x 18 cm. - Een selectie van 25 gedichten uitg. in het kader van het 100-jarig bestaan van de buitenafdeling van het PC Joris.

--, *Psychiatrisch Centrum Joris eeuwfeest.* - Delft : PC Joris, 1994. - [4] p. : ill. ; 43 cm (gevouwen tot 22 x 31 cm). - 'Joris eeuwfeest' van 16 aug. t/m 18 nov. 1994, met compleet overzicht van de evenementen.

--, *Hoezo gek ??? : over psychiatrie en psychiatrische patiënten* / [uitg. van de afdelingen Sociaal Programma en Praktijkbegeleiding van PC Joris ; tekst: Simone Grooters en Femke van der Voort ; foto's: Hans Nijman en Walter van der Vlerk]. - Delft : PC Joris, [1994]. - 32 p. : ill. ; 30 cm. - Uitg. n.a.v. het 100-jarig bestaan van de buitenafd. van het PC Joris, aug. 1994 als onderdeel van een totaal lespakket bestemd voor de voorlaatste examenklassen van Mavo, Havo en VWO.

Slangen, Jaak, *Van Koningsplein naar Lazarusklap : fragmenen uit de geschiedenis van Psychiatrisch Centrum Joris te Delft (ca. 1394-1994).* - Delft : Eburon, 1994. - 229 p. : ill. ; 25 cm. - Uitg. in opdracht van het P.C. Joris te Delft t.g.v. het 100-jarig bestaan van de huidige lokatie. - Lit. opg.: p. 225-228. - ISBN 90-5166-403-6.

Stichting Verpleeghuis De Bieslandhof, *Jubileumboek Stichting Verpleeghuis de Bieslandhof* / eindred.: M.J. Berkenbosch en H.J.M. Cools. - [Delft] : 'De Bieslandhof', [1994]. - 73 p. : ill. ; 24 cm. - Uitg.

t.g.v. het 25-jarig bestaan van het verpleeghuis 'De Bieslandhof', 1968-1993.

Tack, François van der, *Medicijnverbruik alsmede vermelding van alle ziekten aan boord van het V.O.C.-schip 'Voorschoten'* / door François van der Tack ; transcriptie door H.B. Eldermans. - 's-Gravenhage : H.B. Eldermans, 1994. - 47 bl. : ill., krt. ; 30 cm. - Transcriptie van de tekst aanwezig in de Archieven van de V.O.C., ARA, inv.nr. 5126.

Het fluitschip 'Voorschoten' werd in 1684 te Delft gebouwd voor rekening van de Kamer van Delft.

Veldhuizen, H. van, *Gezondheidsatlas Delft/Westland/Oostland : de gezondheidssituatie van inwoners in de regio Delft/Westland/Oostland* / H. van Veldhuizen ; onder red. van: A.C. Fijen, B.W. Heijink en E.J. van Kalsbeek. - Delft : G.G.D. Delft/Westland/Oostland/Rijswijk, 1994. - div. pag. : fig., tab. ; 30 cm. - Met lit. opg. - ISBN 90-9007319-1.

Wirdum, P. van, *Mijn tien jaren in het Sint Joris Gasthuis*. - Rotterdam : [de auteur], 1994. - 22 bl. ; 30 cm. - Typoscript in snelhechter.

De auteur, van 1965 tot 1975 geneesheer-directeur van het Sint Joris Gasthuis, geeft een aantal kritische kanttekeningen bij de jubileumuitgave 'Van Koningsplein naar Lazarusklap' geschreven door J. Slanzen.

HUISVESTING

Adrianow, Sandra, *Marktgericht woonruimte verdelen : evaluatie van het 'Delftse' systeem* / Sandra Adrianow en Manon Pepers. - Delft : Delftse Universitaire Pers, 1993. - 43 p. : tab. ; 24 cm. - (Werkdocumenten / Onderzoeksinstituut OTB ; 93-14). - ISBN 90-6275-898-3.

Bosch, Niek, *Ik weet waar ik wil wonen : onderzoek naar marktgerichte woonruimteverdeling en woonconsumentengedrag in Delft* / Niek Bosch en Dick Hanemaayer. - 's-Gravenhage : B&A Groep Beleidsonderzoek & -Advies BV, cop. 1993. - 87 p. : krt., tab. ; 30 cm.

Onderzoek uitgevoerd in opdracht van de Stuurgroep Woonruimteverdeling Delft, een samenwerkingsverband tussen gemeente en woningcorporaties.

Buck, Lejo zie onder: TOERISME EN BEZIENSWAARDIGHEDEN

Kruk, A. van der, *Honderd jaar Nieuwe Delftsche Verhuurders Vereeniging 1889-1989*. - Delft : Nieuwe Delftsche Verhuurdersvereniging, 1992. - 43 p. : ill. ; 31 cm. - Jubileumuitgave.

Nijhof, E., *Fabrieksdorpen in Nederland, 1850-1940*. - [14] p. : ill. ; 24 cm. - Lit. opg. - In: Erfgoed van industrie en techniek : Jrg. 3 (1994) ; nr. 2).

Beschreven wordt o.a. het Agnetapark te Delft.

Proper-Peter Stok Groep, *Hof van Delft*. - Rotterdam : Proper-Peter Stok Groep, [1993?]. - [12] p. : ill., pl.gr. ; 30 cm. - Prospectus met de toekomstige bebouwing van de zgn. Hoornse Bouwplaats.

Rosmalen, Bas van, *De huisvesting en de woonwensen van de Delftse studenten / Bas van Rosmalen en Frans van der Zon*. - Delft : Delftse Universitaire Pers, 1993. - 142 p. : ill. ; 24 cm. - (Werkdocumenten / Onderzoeksinstituut OTB ; 93-17). - ISBN 90-6275-919-x.

KERK EN LEVENSBESCHOUWING

Abels, P.H.A.M. Zie **Wouters, A.Ph.F.**

Cossee-De Wijs, F., *In vrijheid en verdraagzaamheid : doopsgezinden en remonstranten in Delft*. - [13] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 191-203.

Heidenen, papen, libertijnen en fijnen : artikelen over de kerkgeschiedenis van het zuidwestelijk gedeelte van Zuid-Holland van de voorchristelijke tijd tot heden : Zesde verzameling bijdragen van de Vereniging van Nederlandse Kerkgeschiedenis / [red. J.C. Okkema. . . et al.]. - Delft : Eburon, 1994. - 293 p. : ill. ; 24 cm. - ISBN 90-5166-423-0.

Hofland, A.C., *Een mosterdsaadje in Delft : beginnende oecumene met groeiend gevolg*. - [17] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 277-293.

Houtzager, H.L., *Enkele aspecten van de Delftse Gasthuiskapel en de geestelijke verzorging aldaar in de Middeleeuwen en ten tijde van de republiek*. - [9] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 33-41.

Laarse, Rob van der, *Christo Sacrum : verlichte sociabiliteit te Delft, 1797-1838*. - [27] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 221-247.

Leupen, Saskia M.C., *'In Reijnder liefden uut charitaten' : een vergelijkende studie van het leven en werken van de Cellebroeders en -zusters in enkele Hollandse steden gedurende de Late Middeleeuwen tot aan de Reformatie / Saskia M.C. Leupen*. - Leiden : Rijksuniversiteit, 1990. - 124 bl. : ill. ; 31 cm. - Doctoraalscriptie Middeleeuwse Geschiedenis R.U. Leiden, 1990. - Met bijl.

Beschrijvend en vergelijkend onderzoek van het Cellezustersklooster in Dordrecht en de Cellebroederskloosters te Leiden, Gouda, Delft en Dordrecht.

Leupen, Saskia M.C., *Het Delftse Cellebroedersklooster*. - [16] p. : ill. ; 22 cm. - In: *Delfia Batavorum* jaarboek ... : 1993 ; p. 23-38.

Leurdijk, G.H., *De Nadere Reformatie in Delft*. - [33] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 137-169.

Lieburg, F.A. van, *Drie eeuwen Van der Spek : een piëtistische genealogie*. - [20] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 171-190.

Beschrijving vanaf Abraham van der Spek (1683-1770).

Moor, Geertruida de, *Magister Jacob Ruysch : de Haagsche mini-Granvelle (ca. 1440-1519)*. - [24] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 83-106.

Jacob Ruysch was van 1487 tot ca. 1496 pastoor van de Nieuwe Kerk te Delft.

Rabbie, Edwin, *An illegal manuscript copy of Hugo Grotius' 'Ordinum Hollandiae ac Westfrisiae pietas (1613)*. - [11] p. : facs. ; 24 cm. - In: *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis* = Dutch review of church history; vol. 74 (1994).

Grotius' uitgave, werktitel 'Ordinum foederatorum ac nominatim Hollandiae et Westfrisiae orthodoxia a Sibrandi Lubberti et aliorum iniuriis vindicata', was bedoeld als verzoenend gebaar van Remonstranten naar Contra-Remonstranten.

Spruyt, Bart Jan, *De Delfts-Haagsche kring (ca. 1520 - ca. 1525) : evangelisch humanisme in het vroeg zestiende-eeuwse Delft en Den Haag*. - [13] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 107-119.

Waite, Gary K., *Een ketter en zijn stad : David Joris en Delft* / vert. uit het Amerikaans door G.N.M. Vis. - [15] p. : ill. ; 24 cm. - In: Heidenen, papen, libertijnen en fijnen ; p. 121-135.

Artikel over de glasschilder en religieuze hervormer David Joris (van Delft), ca. 1501-1556.

Wouters, A.Ph.F., *Nieuw en ongezien : kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland, 1572-1621* / A.Ph.F. Wouters en P.H.A.M. Abels. - Delft : Eburon, 1994. - 2 dl. : ill. ; 25 cm. - Ook verschenen als proefschrift Nijmegen 1994. - (Werken van de Vereniging voor Nederlandse

Kerkgeschiedenis ; 1-2). - Boek 1 (Wouters): De nieuwe kerk. Boek 2 (Abels): De nieuwe samenleving. - Lit. opg.: p. 490-515 (in dl. 2); ISBN 90-5166-412-5 (dl. 1). - ISBN 90-5166-413-3 (dl. 2).

BEELDENDE KUNST

Bijloo, Aad, *Joop de Westlander blijft gaan* / Aad en Richard Bijloo. - Delft : Bijloo Producties, cop. 1994. - 68 p. : ill. ; 11 x 21 cm. - Beeldverhaal. - ISBN 90-801654-2-5.

Beeldverhaal door Delftse tekenaar en tekstschrijver.

Bogle, Lindsey, *De restauratie van een tegeltableau van C.A. Lion Cachet*. - [5] p. : ill. ; 26 cm. - In: Vormen uit vuur : mededelingenblad : Jrg. 1994 ; nr. 2.

Betreft een omstreeks 1909 door 'De Porceleyne Fles' vervaardigd tegeltableau, ontworpen door C.A. Lion Cachet (1864-1945).

Bramer, Leonaert, *Leonaert Bramer, 1596-1674 : ingenious painter and draughtsman in Rome and Delft* / [contri. by] Jane ten Brink Goldsmith ... [et al.]. - Zwolle : Waanders ; Delft : Stedelijk Museum Het Prinsenhof, cop. 1994. - 331 p. : ill. ; 29 cm. - Uitg. bij de tentoonstelling in het Stedelijk Museum Het Prinsenhof te Delft, 9 sept. - 13 nov. 1994. - Lit. opg.: p. 321-331. - ISBN 90-400-9704-6 (geb.).

Colette, Vincent, *Groeiende aandacht voor Delftse School in Wageningen*. - [2] p. : ill. ; 30 cm. - In: Heemschut : tijdschrift van de Bond Heemschut : Jrg. 70 (1993) ; nr. 6 (dec.).

Donk, Hesther van den. *Een Middelburgs tapijt aan de vergetelheid ont-rukt: 'The last fight of the Revenge', 1598*. - [11] p. : ill. ; 30 cm. - In: Oud Holland : driemaand. tijdschrift voor Nederl. kunstgeschiedenis : uitgave van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie : Jrg. 108 (1994) ; nr. 2.

Betreft een tapijt vervaardigd door de Delftse wever Francois Spie-rinx (1551-1630).

Eyk, J.J. van der. *De oorsprong van een Delftse plaque*. - [4] p. : ill. ; 26 cm. - In: Vormen uit vuur : mededelingenblad : Jrg. 1994 ; nr. 2.

Artikel over de bron van een voorstelling op een medio 1700 te Delft vervaardigde plaque.

Heesterman, Jan, *Een schetsboekje van Jan Heesterman*. - [2] p. : hoofd-zakelijk ill. ; 30 cm. - In: Midden-Delfkrant ; nr. 84 (nov. 1994).

Vier illustraties en het portret van de Delftse schilder Jan Heesterman (1890-1947).

Houtzager, H.L., *Enkele notities over Delftse verzamelaars en hun verzamelingen in de 17de en 18de eeuw.* - [7] p. : ill. ; 22 cm. - In: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1993 ; p. 51-57.

Keith, Larry, *Carel Fabritius' 'A view in Delft' : some observations on its treatment and display* / Larry Keith. - [10] p. : ill. ; 30 cm. - In: Technical bulletin / National Gallery (London), ISSN 0140-7430. - Vol. 15 (1994) ; p. 54-63.

Artikel met foto's over de restauratie van C. Fabritius' schilderij van Delfts stadsgezicht met kraam van een handelaar in muziekinstrumenten.

Kretschmar, F.G.L.O. van, *Aantekeningen bij de portretten van Pieter Pietersz Bom de Oude, 1539/40-1623, wijnkoper te Delft en van zijn schoonzoon Gabriel Vernatti, 1559-1625, houder van de Bank van lening te Delft.* - Aldeburgh, Suffolk, [UK : de auteur, 1994]. - [8] bl. : portr. ; 30 cm.

Limburg Stirum, Rosemarijn van, *Sluis naar laagland* / [gesneden en geschreven door] Rosemarijn van Limburg Stirum. - Delft : De Klaproos, [1990]. - 23 p. : ill. ; 22 x 22 cm. - Beperkte oplage van 30 genummerde en gesigneerde exemplaren.

Impressie in woord en beeld (6 kleurenhoutsneden) van het natuurgebied 'De Nootdorpse Plassen' bij Delft.

Steenkamp, Nout zie onder: T.U. DELFT

Stellingwerff, J., *Een Japanse prent van Delfts Armamentarium.* - [12] p. : ill. ; 22 cm. - In: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1993 ; p. 39-50.

Wadum, Jørgen, *Vermeer in het licht : conservering, restauratie en onderzoek* / tekst: Jørgen Wadum ; met bijdr. van René Hoppenbrouwers en Luuk Struick van der Loeff. - Wormer [etc.] : V+K Publishing / Inmerc [etc.], 1994. - 48 p. : ill. ; 22 cm. - ISBN 90-6611-024-4.

Verslag van de restaratie van het 'Gezicht op Delft' en 'Het meisje met de parel' in het Mauritshuis te Den Haag.

MUZIEK

Bromet, Joop, ... *beter bekend als Mini & Maxi.* - Kampen : La Rivière & Voorhoeve, 1993. - [100] p. : ill. ; 30 cm. - In keerdruk. - ISBN 90-384-0456-5.

De Delftenaar Peter de Jong is 'Maxi' van het muzikale duo.

Drumguards Delft, *Drumguards Delft 40 jaar, 1954-1994* / [samengest.

door Koos Koeleman ; foto's en teksten: Piet v.d. Berg ... et al.]. - Delft : Drumguards, [1994]. - 89 p. : ill. ; 30 cm.

Stichting Delfts Jazz, *Programmaboekje 10de Delfts Jazz Festival 1994*. - Delft : Stichting Delfts Jazz, [1994]. - 69 p. : ill., portr., pl.gr. ; 20 cm. - 10de festival, 18-21 aug. 1994.

TAAL- EN LETTERKUNDE

Blom, N. van der, *Nog eens: Huygens' Delft(t)*. - In: De Nieuwe Taalgids. - Vol. 86 (1993) 5 ; p. 435-436. - [2] p. ; 25 cm. - Overdruk.

Over Huygens' versje op de stad Delft, in de editie 1625 getiteld 'Delft', in de editie van de 'Koren-bloemen' (1672) getiteld 'Delf'.

Brouwer, Anton W., *Fata morgana : gebundelde gedachten in dichtvorm*. - [Delft : de auteur, 1993]. - 137 p. ; 21 cm.

Mast, Jan van der, *Dood van een sardien*. - [Delft : s.n., 1992]. - 18 bl. ; 30 cm. - Toneelscript. - Première op 7 april 1992 in het Bibliotheektheater te Rotterdam door de (Delftse) theatergroep ZUCHT onder de regie van Wilma Keizer.

--, *Films, vaders & neuzen*. - Nijmegen : Sun, 1994. - 261 p. : ill. ; 23 cm. - Roman. - ISBN 90-6168-410-2.

Stap, Gerdy van der, *Nestspel*. - Amsterdam : Nijgh & Van Ditmar, cop. 1994. - 206 p. ; 21 cm. - ISBN 90-388-6757-3.

Roman over opgroeiende jongeren in de Wippolder (rond 1970).

ONDERWIJS

Christelijke Nationale School. Chr. Nat. School : reünie vijftigers 19 maart 1994 / samengest. door Henny Verwey-Sonneveld ... [et al.]. - Delfgauw : [de samenstellers], 1994. - [51] bl. : ill., portr. ; 31 cm.

Bevat hoofdzakelijk foto's en biografische gegevens van 43 leerlingen en 2 leerkrachten van de Christelijke Nationale School te Delfgauw.

Hoek, Bert van der, *Herinneringen aan de Hugo de Grootsschool : openbare lagere school nr. 15 te Delft*. - Delft : [de auteur], 1993. - [16] bl. : foto's ; 30 cm. - Lit. opg.

Psychiatrisch Centrum Joris. '*Hoezo gek ???*' zie onder: GEZONDHEIDSZORG

Sint Stanislas College, *Fotojaarboek ... Sint Stanislas College*. - 1993/94 - - Delft : Début, [1994]-. . . . - .. dl. : ill. ; 30 cm.

Stichting Vrienden van Cornelis Musius en Geertruid van Oosten, *Bulletin ... Vrienden van de Musius*. - Nr. 1 (1994) - - [Delft] : Vrienden van de Musius, 1994- - .. afl. : ill. ; 22 cm. - Jaarlijkse uitgave van de Stichting Vrienden van Cornelis Musius en Geertruid van Oosten.

Stedelijke Scholengemeenschap Hugo Grotius, *Fotojaarboek ... Stedelijke Scholengemeenschap Hugo Grotius*. - 1993/94 - - [Delft : Début, 1994]-. - .. dl. : ill. ; 30 cm.

T.U. DELFT

Delftsch Bouwkundig StudentengEZelschap Stylos, *100 jaar Fin-de-Siècle : 1894-1994, PS: Stylos* / samenstelling en tekst: Kristel Aalbers ... [et al.] ; eindred.: [...] Laura Kaper, Rob Mees ten Oever en Judith Schotanus. - Delft : D.B.S.G. Stylos, Faculteit Bouwkunde T.U. Delft, 1994. - 143 p. : ill. ; 22 x 23 cm. - Uitg. n.a.v. het twintigste lustrum van het D.B.S.G Stylos. - Met lit. opg. - ISBN 90-9007055-9.

Delftsche Vrouwelijke Studenten Vereniging, *Lustrum-almanak* / [samengesteld door Riet Kristinsson-Reitsema]. - [S.l. : de samensteller, 1994]. - 184 p. : ill. ; 30 cm. - Almanak, uitgegeven t.g.v. de 90ste geboortedag van de Delftsche Vrouwelijke Studenten Vereniging, 29 okt. 1994.

In 1976 ging de Delftsche Vrouwelijke Studenten Vereniging samen met het Delftsch Studenten Corps.

Máčel, O., *Architectuur-archief Technische Universiteit Delft* / door O. Máčel, I. Schutten en J. Wegner. - Delft : Publicatiebureau Bouwkunde, 1994. - 180 p. : ill. ; 21 x 25 cm. - Met literatuuropgaven. - ISBN 90-5269-166-5.

Documentatie van de diverse gebouwen van de Technische Universiteit Delft.

Steenkamp, Nout, *Just around the corner* / [foto's:] Nout Steenkamp ; [tekst:] Ben Herbergs. - Den Haag : HD, 1994. - 96 p. : hoofdzakelijk ill. ; 29 x 27 cm. - Tekst in het Nederlands en Engels. - ISBN 90-71504-18-2.

Nout Steenkamp werkt als fotograaf voor het Delftse universiteitsblad Delta. Deze uitgave bevat o.a. portretten en situaties uit het Delftse universiteits- en studentenleven.

SPORT EN RECREATIE

AmateurTuindersvereniging 'Levenslust', *AmateurTuindersvereniging 'Levenslust 75 jaar, 1919-1994* / tekst: Koos van Velzen ; fotografie: Cor

Warnaar ; ill.: Nico de Graaf. - [Delft : de Vereniging, 1994]. - 78 p. : ill. ; 22 cm.

Delftsche Studenten Rugby-Club, D.S.R.-C., 1918-1993 / Delftsche Studenten Rugby-Club. RUGby LUstrum BOek COMmissie ; samengest. door E.K. Gikas ... [et al.]. - [Delft] : D.S.R.-C., [1993]. - 160 p. : ill. ; 30 cm.

Delftsche Kegelbond, 75 jaar Delftsche Kegelbond 1919-1994 / [red.: A. Elderkamp ... et al.]. - Delft : Delftsche Kegelbond, 1994. - [83] p. : ill. ; 24 cm.

Handboogsportvereniging 'Frederik Hendrik', De historie van handboogsportvereniging 'Frederik Hendrik', 1867-1992. - [Delft : Handboogsportvereniging 'Frederik Hendrik', 1992]. - 43 bl., [8] bl. pl. : ill., portr. ; 30 cm.

Tafeltennisvereniging Phoenix, Jubileum 40 boek : Tafeltennisvereniging Phoenix, 1 sept. 1954 - 1 sept. 1994 / [red.: Ton Bommelé, Armand Domis]. - [Delft : 'Phoenix', 1994]. - 64 p. : ill. ; 22 cm.

TOERISME EN BEZIENSWAARDIGHEDEN

Buck, Lejo, Het Agnetapark : een monument / [tekst: Lejo Buck ; foto's Jaap Oldenkamp]. - Delft : Pro/Delta Promotion, [1994]. - 16 p. : ill. ; 22 cm. - Uitg. t.g.v. Monumentendag Agnetapark Delft, 10 sept. 1994. Met gelijktijdig verschenen folder 'Het Agnetapark : toen en nu / teksten Wim Weve en Ben van Delden' (21 x 30 gevouwen tot 21 x 10 cm).

Klats publiciteit en reclame, Nieuwe Kerk, Delft / tekst, fotografie en vormgeving Klats publiciteit en reclame. - [Delft] : Hervormde Gemeente Delft, cop. 1994. - 22 p. : ill. ; 20 cm.

GESCHIEDENIS

Akker, Dries van den (S.J.), IHS-emblemen op Delflandse boerderijen. - [4] p. : ill. ; 30 cm. - In: Midden-Delfkrant ; 80 (dec. 1993) en 81 (april 1994), p. 16-19.

--, *IHS-emblemen op Delflandse boerderijen.* - [15] p. : ill. ; 21 cm. - In: Historisch jaarboek Westland ... ; 1994, p. 39- 53.

Beide artikelen zijn bewerkingen van de gelijknamige uitgave welke in 1992 in beperkte oplage verscheen.

Altena, Peter, Gansch Nederland luisterde : Gerrit Paape als journalist

in Den Bosch (1794-1795). - In: 's-Hertogenbosch, ISSN 0928-9046. - Vol. 1994, 4, Themanummer '1794' ; p. 136-143. - [8] p. : facs., portr. ; 30 cm.

Artikel over Gerrit Paape en 'zijn' 's-Hertogenbossche Vaderlandsche Courant in de winter van 1794/95.

Arkesteijn, E.H.M., *Het wel en wee in het weeshuis : een onderzoek naar het bestuur en de leefomstandigheden van het Gereformeerde weeshuis in Delft in de 19e eeuw*. - Leiden : Rijksuniversiteit, 1993. - 110 bl. : foto's ; 30 cm. - Doctoraalscriptie Geschiedenis Rijksuniversiteit Leiden.

Baartmans, J.J.M., *Een 'Echt Verhaal' van Gerrit Paape*. - [11] p. : ill. ; 22 cm. - In: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1993 ; p. 59-69.

Dam, A.C. van, *Het Hof van Holland versus de stad Delft : een jurisdictie kwestie in 1755*. - [Delft : de auteur], 1994. - 74 bl. ; 30 cm. - Doctoraalscriptie.

Eldermans, H.B., *Blaffaert van Mr Bernardus Wely, ontfanger particulier van de geannoteerde goederen in t quartier van Delft ende Delft Landt mette restanten van de jaeren 1572 en 1573 : beroerende die huys-huyeren ende thuynhuyeren staende ende gelegen binnen der stede van Delft* / transcriptie door H.B. Eldermans. - 's-Gravenhage : H.B. Eldermans, 1992. - 18 bl. ; 30 cm. - Met index op namen van personen, beroepen, gebouwen en straten en grachten.

--, -- : *beroerende die huys-huyeren ende thuynhuyeren staende ende gelegen binnen ende buyten der stede van Delft* / [transcriptie] door] H.B. Eldermans. - 's-Gravenhage : Eldermans, 1992. - 55 bl. ; 30 cm. - Met register op persoons- en plaatsnamen.

Genootschap Delfia Batavorum, *Delfia Batavorum jaarboek* - 1991 - - Delft : [het Genootschap], 1992-. - .. dl. : ill. ; 21 cm. - ISSN 0927-409X. - Verschenen: Jaarboek 1993 / red.: H.L. Houtzager ... [et al.]. - 1994.

Heinsbroek, P.G., *De boerderij van mijn vader (Zwethkade 25, 2629 HX Delft) : bouw, ligging, enkele herinneringen*. - Vlaardingen : [de auteur], 1994. - 40 bl. : ill., krt. ; 31 cm.

Jansen, A. *Verleden en heden van de vlag van Delft*. - [4] p. : ill. ; 30 cm. - In: Vlaggen. - Vol. 84 (april/juni 1994) ; p. 1185-1188.

Kwakkelstein, C.F., *De honderdste penning van Dorp (Delfland) 1569*. - [10] p. ; 24 cm. - In: Ons voorgeslacht : maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie : Jrg. 49 (1994) ; no. 452).

- Dorp, ook wel Dorppolder of Dorpambacht genoemd, werd begrensd door Schipluiden, Abtswoude, Zouteveen, Maasland en De Lier.
- , *De honderdste penning van Nieuwveen (Delfland) 1569*. - [9] p. ; 24 cm. - In: Ons voorgeslacht : maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie : Jrg. 49 (1994) ; no. 445).
- , *De honderdste penning van Nootdorp (Delfland) 1569*. - [10] p. ; 24 cm. - In: Ons voorgeslacht : maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie : Jrg. 49 (1994) ; no. 448).
- , *De honderdste penning van Vrouwenrecht of Akkersdijk (1569)*. - [12] p. ; 24 cm. - In: Ons voorgeslacht : maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie : Jrg. 49 (1994) ; no. 453).

Lannoy, Mark de, *Inventaris familie-archief De Lannoy*. - Leiden : [de samensteller], 1994. - 13 bl. ; 30 cm. - In spiraalband.

Bevat ook stukken over het Dunkelgraf-mysterie en (de 'nakomelingen' van) Lodewijk XVI.

Maljaars, A., *Het Wilhelmus : een bibliografie* / A. Maljaars en S.J. Lenselink. - 's-Gravenhage : Stichting Bibliographia Neerlandica, 1993. - 156 p. : ill. ; 28 cm. - Met lit. opg. - ISBN 90-71313-54-9.

Maurice Maeterlinckschool, Delft. - [Delft : Maurice Maeterlinckschool, ca. 1992]. - 40 p. : ill. ; 30 cm. - Uitgave over de geschiedenis van Delft, vervaardigd door leerlingen van bovengenoemde mytylschool.

Oudenaarden, Jan, *De Distilleerketel, de molen op het Middenhoofd : over Delfshaven en zijn molens*. - Rotterdam : Stichting Historische Publikaties Roterodamum, 1994. - 131 p. : ill. ; 21 x 24 cm. - Lit. opg.: p. 127. - (Grote reeks ; 46). - ISBN 90-70874-23-7.

Poppel, Frans van, *Ruimtelijke en sociale variatie in de huwelijksmaand: ontwikkelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw*. - [42] p. : graf. ; 24 cm. - Samenvatting in het Engels. - Lit. opg.: p. 75-77. - In: Volkskundig bulletin : tijdschrift voor Nederlandse cultuurwetenschap : jrg. 19 (1993) ; 1, p. 36-77.

Aan de hand van gegevens uit huwelijksakten van een aantal Nederlandse gemeenten (waaronder Delft) wordt gepoogd de regionale en de sociale voorkeuren voor een huwelijksmaand in beeld te brengen.

Sinke, J.H., *Fort Nieuw-Victoria Ambon : restauratie van de waterpoort*. - Middelburg : Provincie Zeeland, 1991. - 16 p. : ill. ; 22 cm.

Tussen de pilasters van de waterpoort bevinden zich de wapenschilden van Amsterdam, Delft, Hoorn, Zeeland, Rotterdam en Enkhuizen, de 'kamers' van de VOC.

Verouden, A.H.G., Drs. A.J.H. Rozemond verlaat het Gemeentearchief van Delft / A.H.G. Verouden. - [2] p. ; 21 cm. - In: Mededelingenblad Nederlandse Genealogische Vereniging, Afdeling Delfland : Jrg. 1993/94 ; no. 2).

Wees, Trudy van der, *De Stads Doelen*. - [6] p. : ill. ; 21 cm. - Bevat bew. tekst van Trudy van der Wees (oorspr. verschenen in Delftsche Courant van 16 juli 1987) en van Peter G. Plas (oorspr. D.C. van 17 mrt. 1988). - In: Delfia Batavorum jaarboek ... : 1993 ; p. 71-76.

GENEALOGIE EN BIOGRAFIE

Auwerda-Berghout, S.M., Van Bronckhorst via Thoen naar Buys. - [11] p. ; 24 cm. - In: Ons voorgeslacht : maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie : Jrg. 48 (1993) ; p. 205-216.

5e generatie: Willem Jansz. Thoen, geb. ca. 1505 - overl. Delft, 27 sept. 1574.

Breetveld, Jaap, *Van der Gaag : een familie uit Loosduinen, Vrijenban en Delft*. - [Oegstgeest : de auteur, 1994]. - [19] p. : ill. ; 30 cm.

Genealogie vanaf Arent van der Gaegh (ca. 1600) uit Loosduinen.

Briët, C.P., *Christen (Kristen) / C.P. Briët*. - [2] p. ; 31 cm. - In: De Nederlandsche Leeuw : maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde : Jrg. 111 (1994) ; nr. 4-6.

Bevat biografische gegevens van Dick Christen, Delft 3 sept. 1770 - Curaçao, 1855.

Eldermans, H.B., *Deelstatenkwartier van Bastiaan Gerard Eldermans*. - [4] p. - In: Mededelingenblad Nederlandse Genealogische Vereniging, Afdeling Delfland : Jrg. 1993/94 ; no. 1.

Betreft hoofdzakelijk Delfshavense en Delftse kwartieren, 17de-18de eeuw.

Hoek, C., *Fragment-genealogie van het geslacht De Groot (II)*. - [3] p. ; 31 cm. - Artikel n.a.v. gelijknamig fragment door E.A. van Beresteyn opgenomen in jrg. 43 (1925), kol. 163-176. - In: De Nederlandsche Leeuw : maandblad van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde : Jrg. 111 (1994) ; nr. 4-6.

Keverkamp-Steur, Mevr., *Geslacht 'Simonis' vanuit Heeze (bij Eindhoven)*. - Monnickendam : [de auteur, ca. 1990]. - [67] bl. ; 31 cm. - Losbladig.

Tekst bevat o.a. uit B.S. Delft: het geboorteregister en het register van

overlijden van de fam. Simonis (resp. van 5 juni 1790 t/m 5 okt. 1831 en van 23 aug. 1816 t/m 4 mrt. 1912).

Klootwijk, Arie (1909-1945), *Uit het dagboek van een Delftenaar*. - .. afl. : ill. ; 43 cm. - Het dagboek verschijnt vanaf 25 sept. 1994 in: Delft op zondag.

Krogt, P.C.J. van der, De grafboeken van de Oude Kerk te Delft (14e-16e eeuw) : repertorium van de eigenaars van de graven met transcriptie van de parentelen van Ver Lizebette en anderen (ca. 1395). - 4 afl. : ill. ; 24 cm. - In: Ons voorgeslacht : maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie : Jrg. 49 (1994) ; no. 450-453. Artikelen in no. 450 (juni 1994), p. 169-208; no. 451 (juli/aug.), p. 255-288; no. 452 (sept.), p. 319-348; no. 453 (okt.), p. 373-392.

Lieburg, F.A. van zie onder: KERK EN LEVENSBESCHOUWING

Lucassen, J.Th., *Het nageslacht van Ott Hendricksz. van Willigen uit Rotterdam*. - [7] p. : 24 cm ; 24 cm. - In: Ons voorgeslacht : maandblad van de Zuidhollandse Ver. voor Genealogie : Jrg. 49 (1994) ; no. 450.

Ott[o] Hendricksz. van Willigen vestigde zich voor 1563/64 in Delft.

Lups, H.M., *Ons erfgoed : genealogie en familiegeschiedenis* / red. H.M. Lups. - Jrg. 1 (1993) - - Delft : ALVO, 1993- - .. dl. : ill. ; 24 cm. - Verschijnt 6x per jaar. - ISSN 0929-0400.

Nagtegaal, H.K., Het Westlandse geslacht Nachtegael : (Monster, Geertuidenberg, Leiden, Delft, Den Haag). - 39 p. : ill ; 25 cm. - In: Ons voorgeslacht : maandblad van de Zuidhollandse Vereniging voor Genealogie : jrg. 45 (1990) ; no. 401, nr. 408 (sept.), p. 275-277 en nr. 410 (nov.), p. 369-371.

Stichting Familie Van der Kooij, *Genealogieën Van der Kooij*. - 2e, geheel herz. dr. - Vlaardingen (Postbus 245) : Stichting Familie Van der Kooij, 1993. - 471 p. : ill. ; 25 cm. - Uitg. bij het 20-jarig bestaan van de Stichting Familie Van der Kooij t.g.v. haar vijfjaarlijkse reünie. - Bew. van de 1e uitg. 1983.

Vink, T., *Hoornaar & Noordeloos hier liggen de wortels van onze Vinken* : een familieverhaal / door T. Vink. - Zoetermeer : T. Vink, 1994. - 110 p. : ill. ; 31 cm. - In ringband.

Wijsman, H., *Stamreeks Wijsman*. - [7] p. ; 21 cm. - In: Mededelingenblad Nederlandse Genealogische Vereniging. Afdeling Delfland : Jrg. 1993/94 ; no. 2.

Stamreeks vanaf Barend Wijsman (otr. Leiden, 20-05-1642) t/m de 11e generatie, Hendrika Wijsman (Delft, 16-12-1950).

HUIS VAN ORANJE-NASSAU

Constant, Jac. G., *In naam van Oranje : een compleet overzicht van vijf eeuwen Oranjegeschiedenis in 52 afleveringen* / red. en samenstelling: Jac. G. Constant ... [et al.]. - 1 - - Zwolle : Waanders, 1993- - Uitg. i.s.m. Nationaal Museum Paleis Het Loo.

De afleveringen worden selectief aangeschaft.

Georgius Benedicti, *De krijgisdaden van Willem van Oranje* / vert. [uit het Latijn] en van commentaar voorzien door Coll. class c.n. E.D.E.P.O.L. [Paul Silverentand, praeses ; redactieraad: Anja de Best ... et al.]. - Leiden : Dimensie, 1990. - 143 p. ; 21 cm. - Bevat de Latijnse tekst 'De rebus gestis Gulielmi Nassovii' met daarnaast de Nederlandse vertaling. - Oorspr. uitg. van het Latijnse epos: Leiden : Joannis Paetius, 1586. - ISBN 90-6412-082-x.

Lunsingh Scheurleer, D.F., *Oranje op aardewerk : van Willem de Zwijger tot Koningin Beatrix*. - Lochem : ANTIEK Lochem, 1994. - 136 p. : ill. ; 26 cm. - Met lit. opg., reg. - ISBN 90-74213-11-1.

Nanninga, Jan, *Über die historischen Bande des Niederländischen Fürstenhauses von Oranien-Nassau mit der Schweiz*. - Olten, [Schweiz : de auteur], 1993. - 24 p. : ill. ; 22 cm. - Lezing t.g.v. het staatsbezoek van koningin Beatrix en prins Claus aan Zwitserland, november 1993.

Swart, K.W., *Willem van Oranje en de Nederlandse Opstand 1572-1584* / ingel. door A. Duke en Jonathan I. Israel ; bezorgd door R.P. Fagel, M.E.H.N. Mout en H.F.K. van Nierop. - Den Haag : Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 1994. - 311 p. : ill. ; 26 cm. - Reg.: p. 301-309. - ISBN 90-12-08135-1.

Swart, K.W., *Willem van Oranje: mythe en werkelijkheid*. - [10] p. ; 22 cm. - In: Aspecten van de historische biografie. - Kampen : Kok Agora, cop. 1992. - p. 90-99.

Vis, Pieter, *450 jaar Oranjeliederen in de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden tijdens oorlog en vrede*. - Houten : Ibero Publikaties Houten, cop. 1994. - 192 p. : ill., portr. ; 25 cm. - Uitg. met gelijknamige cd. - ISBN 90-6746-011-7.

450 jaar Oranjeliederen in de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden tijdens oorlog en vrede, 1544-1994 [COMPACT DISC] / solisten: Marie-

Cécile Moerdijk ... [et al.] ; instrumentalisten: Ko van der Velpen ... [et al.] ; m.m.v. Toonkunst Dameskoor (Amersfoort) ... [et al.] ; dirigent: Pieter Vis. - Houten : Ibero Publikaties Houten [etc., prod.] ; Maarsen a/d Vecht : Euroshop Music [distr.], cop. 1994 (Hoewelaken : Studio STH records). - 1 cd (72 min.) : digital recording ; 13 x 13 cm + tekstboekje (24 p. : ill. ; 12 x 12 cm). - Uitg. met gelijknamige boekpublicatie. - STH-CD 19404.

JUBILEUMUITGAVEN van Delftse instellingen en verenigingen

1989

Nieuwe Delftsche Verhuurders Vereeniging zie onder: HUISVESTING.
Kruk, Aad van der

1990

Stichting DSHS, *Vluchtelingen doen meer dan vluchten alleen : 45 jaar SDSH, december 1990* / met medew. van Aad Hakvoort ... [et al.]. - [Delft] : Stichting DSHS, 1990. - 24 p. : ill ; 21 x 21 cm. - Uitg. bij het 9e lustrum van de Stichting SDSH i.s.m. de Stichting Vluchtelingenwerk Delft.

1992

Handboogsportver. 'Frederik Hendrik', zie onder: SPORT EN RECREATIE

1993

Delftsche brandweer, zie onder: OPENB. DIENSTVERL. Aarssen, Kees
Delftsche Studenten Rugby-Club, zie onder: SPORT EN RECREATIE
Stichting Verpleeghuis De Bieslandhof, zie onder: GEZONDHEIDSZORG

1994

Amateurtuindersvereniging 'Levenslust', zie onder: SPORT EN RECREATIE
Brouwer Offset Delft, zie onder: HANDEL EN INDUSTRIE
D.B.S.G. Stylos, zie onder: T.U. DELFT
Delftsche Kegelbond, zie onder: SPORT EN RECREATIE
Delftsche Vrouwelijke Studenten Ver., zie onder: T.U. DELFT
Drumguards Delft, zie onder: MUZIEK
Psychiatrisch Centrum Joris, zie onder: GEZONDHEIDSZORG
Tafeltennisvereniging Phoenix, zie onder: SPORT EN RECREATIE

LOGEMENT STADS-KOFFYHUIS.

D. SCHAAP in DELFT.

Sinds april 1966 hebben al veel wat klanten dit gezellige koffyhuys aan de Oude Delft ontdekt. Er zijn mensen die uit alle delen van de wereld komen en bij ieder bezoek aan Delft ook het Stads-Koffyhuys niet overlaan. De student die hier vroeger kwam, komt nu met zijn gezin, opa komt met zijn kleinkinderen, een stelletje heeft zijn eerste afspraakje.. En iedere eerste dinsdag van de maand wordt er een sentorenochtend gehouden in de oergezellige Opkamer.

Kortom de deur van het Stads-Koffyhuys staat open voor iedereen. Het biedt nog immer ruimte voor exposities maar is ook nog steeds die gezellige buiskamer, waar je rustig je krantje kunt lezen onder het genot van een heerlijk kopje koffie...

Na een puzzelacht of stadsomdeling is het eindpunt...

KLEYWEG'S
STADS - KOFFYHUIS

Oude Delft 133
2611 BE Delft
Telefoon 015 - 124625

*Er is plek om
oblijnd van je te spreken...*

Nieuwe straatnamen in Delft 1994

Dr P.C.J. van der Krogt

Annageer (11)

Van Koningsplein naar Nieuwe Plantage

Rbsl. 28 april 1994

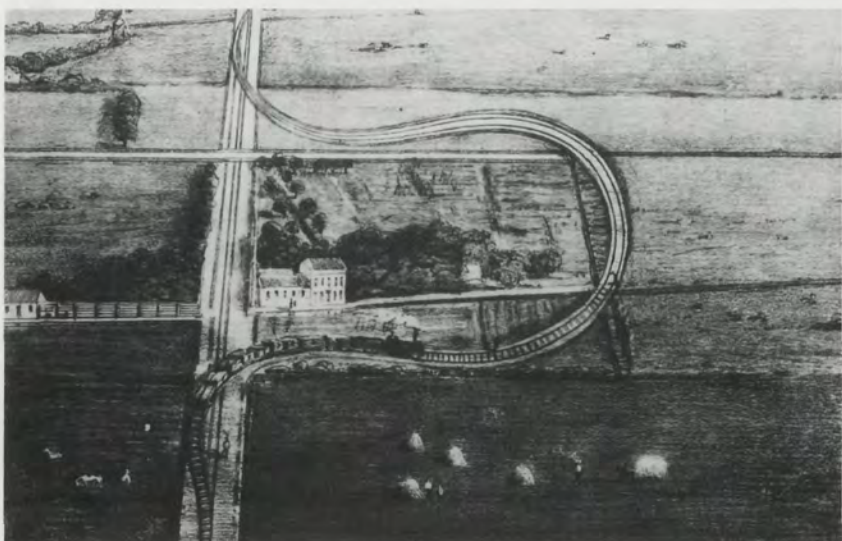
Gerende (schuin lopende) verbinding door het plantsoen ('plantage') in het verlengde van de Annastraat (vergelijk Plantagegeer).

Conradlaan (27)

Vanaf Zuideinde

Rbsl. 28 april 1994

Frederik Willem Conrad (Spaarnwoude 1800-München 1870), opgeleid als cadet van de waterstaat aan de artillerie- en genieschool te Delft, waar hij in 1817 tot aspirant-ingenieur benoemd werd. Hij was van Delftse komaf, zijn vader Frederik Willem Conrad (Delft 1769-Halfweg 1808) was als 9-jarige wees opgenomen in de Delftse Fundatie van Renswoude,

Het beroemde 'Cromme lijntje' van Conrad (foto: Gemeentearchief Delft).

waar hij bijzondere wiskundige aanleg toonde. Hij maakte zich bijzonder verdienstelijk voor de waterstaat, in 1807 werd hij benoemd tot inspecteur-generaal van het korps van de waterstaat.

Conrad jr. was aanvankelijk betrokken bij de aanleg van diverse kanalen. In 1839 werd hij spoorwegingenieur, vanaf 1840 ingenieur-directeur van de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij. Onder zijn leiding werd de spoorlijn langs Delft aangelegd. Ongeveer op de plaats van deze straat lag het beroemde 'Cromme lijntje' (zie Laan van Van der Gaag). Hij schreef zelf een werkje over deze lijn: *Beschrijving van het Hulpspoor nabij Delft met afbeeldingen*. In 1855 werd hij president van de internationale commissie van ingenieurs, die de aanleg van het Suezkanaal voorbereidde, van 1858 tot 1865 was hij de vertegenwoordiger van de onderkoning van Egypte bij de Suezkanaalmaatschappij. Nadat hij in december 1869 de plechtige opening van dit kanaal had bijgewoond, overleed hij op de terugreis in een hotel in München.

Gildestraat (24)

Van Industriestraat naar Papsouwselaan

Rbsl. 28 april 1994

Gilde is de naam van een middeleeuwse vereniging tot onderlinge hulp. Het bekendst zijn de stedelijke ambachtsgildes waarin burgers van een bepaalde stad, die hetzelfde beroep uitoefenden, verenigd waren. Deze gilden bepaalden op welke wijze en door wie het beroep beoefend werd, met uitsluiting van niet-leden.

Groene Zoom (14)

Van Hofzoom naar Kristalweg

Rbsl. 31 maart 1994

Noordelijke randweg ('zoom') van de Hoornse Hof. Het element 'groen' in de naam is enerzijds ontleend aan de nabijgelegen Laan van Groenewegen (gemeente Schipluiden) en verwijst anderzijds naar het aangrenzende groene tuinbouwgebied.

Het Bureau Kuiper had deze straat, in aansluiting op het door haar gekozen thema, 'Noorderlicht' willen noemen. Deze naam voldeed echter niet aan de eis van de Delftse gemeenteraad, dat elke straatnaam een aanduiding als 'straat', 'laan', 'plein' of zoiets moet bevatten.

Van Hasseltplein (25)

Vanaf Van Hasseltlaan.

Rbsl. 27 oktober 1994

Johan Barthold Frans van Hasselt (Den Haag 1913-Weimar/Buchenwald 1942), student aan de Technische Hogeschool te Delft. In november 1940 hield Frans van Hasselt een historische redevoering in het trappenhuis van het gebouw voor Weg- en Waterbouwkunde aan het Oostplantsoen als protest tegen het ontslag van de Joodse hoogleraren voor een groep studenten die samengekomen waren voor het laatste college van prof.dr.

A.C. Josephus Jitta. Zijn rede werd aanleiding tot de studentenstaking van november 1940, de eerste openlijke verzetsdaad van een groep van enige betekenis na de capitulatie. Op 24 augustus 1941 werd hij gearresteerd voor een feit waaraan hij onschuldig was. Hij overleed in een Duits concentratiekamp.

Hillenlaan (27)

Vanaf Zuideinde

Rbsl. 28 april 1994

In de omgeving van deze straat was de N.V. A. Hillen's Sigaren- en Tabaksfabrieken gevestigd. Deze firma was opgericht in 1772 door Gerrit Hillen (overl. Delft 1805) en tot bloei gebracht door diens zoon Albertus Hillen (Delft 1774-1834). In februari 1937 moest de fabriek, die toen 300 werknemers had, gesloten worden.

Hof van Aquamarijn (14)

Vanaf Hof van Zilverlicht

Rbsl. 31 maart 1994

Aquamarijn is een edelsteen met een zeeblauwe, blauwgroene of zeegroene kleur. Het is een variëteit van het mineraal beryl (vergelijk Hof van Zilverlicht).

Hof van Azuur (14)

Vanaf Parkzoom

Rbsl. 31 maart 1994

Azuur is de naam van de hemelsblauwe kleur. Het bureau Kuiper had deze straat 'Hof van Blauw' willen noemen als verbeelding van ruimte, licht en lucht.

Hof van Onyx (14)

Vanaf Hof van Zilverlicht

Rbsl. 31 maart 1994

Onyx is een soort agaat met afwisselend zwarte en witte lagen (vergelijk Hof van Zilverlicht)

Hof van Robijn (14)

Vanaf Hof van Zilverlicht

Rbsl. 31 maart 1994

Robijn is de naam van de rode variëteit van de mineraal korund. Het is een van de kostbaarste edelstenen (vergelijk Hof van Zilverlicht).

Hof van Saffier (14)

Vanaf Hof van Zilverlicht

Rbsl. 31 maart 1994

De edelsteen saffier is de heldere, blauwe variëteit van het mineraal ko-

rund (vergelijk Hof van Zilverlicht).

Hof van Smaragd (14)

Vanaf Hof van Zilverlicht

Rbsl. 31 maart 1994

Smaragd, een van de kostbaarste edelstenen, is de groene variëteit van het mineraal beryl (vergelijk Hof van Zilverlicht).

Hof van Spiegeling (14)

Vanaf Parkzoom

Rbsl. 31 maart 1994

Door het bureau Kuiper voorgesteld als 'Spiegelhof', welke naam echter te veel gelijkenis vertoont met de reeds bestaande Van de Spiegelstraat. De naam is ontleend aan het spiegelen van de huizen in het omringende water (vergelijk Hof van Zilverlicht).

Hof van Topaas (14)

Vanaf Hof van Zilverlicht

Rbsl. 31 maart 1994

Topaas is een gele, donkergele of bruine edelsteen (vergelijk Hof van Zilverlicht).

Hof van Zilverlicht (14)

Van Parkzoom naar Groene Zoom

Rbsl. 31 maart 1994

Centrale straat in de Hoornse Hof. De straatnamen in deze nieuwste Delftse wijk zijn in aansluiting op het stedenbouwkundig ontwerp ontstaan op voorstel van Kuiper Compagnons, het Rotterdamse architectenbureau dat deze wijk ontworpen heeft. De nu volgende tekst is ontleend aan een memo van dit bureau aan de commissie voor de straatnaamgeving:

'Het stedenbouwkundig ontwerp voor het nieuwe woongebied Hoornse Hof is ontstaan in een creatief proces, op basis van herinneringen, associaties, referenties enerzijds en dromen van een nieuwe nog niet eerder gemaakte werkelijkheid anderzijds. Vanuit de geschiedenis van de plek en de context van de stad Delft hebben zich twee herinneringen aangediend, die als thema zijn gehanteerd in het creëren van de stedelijke ruimten en het bepalen van de sferen. Die thema's zijn: *de hof* en *het licht*. (...) Het thema *hof* is uiteraard gevonden in de huidige naam van het gebied (de Hof van Delft). Maar ook de herinnering aan de specifieke stedelijke woonsituaties in hofjes en aan hoven leidde tot de keuze voor dit thema. (...) Het tweede belangrijke thema, het *licht* is uiteraard van universele aard. Maar het kent lokale varianten. Het licht van Delft schijnt zilverachtig te zijn, zo althans is het veelal herkenbaar in stadsgezichten uit de Gouden Eeuw van de Hollandse schilderkunst. Daarin onder andere onderscheidt Delft zich van Amsterdam, waar het licht meer een gouden

glans zou hebben. De ligging van Delft ten opzichte van de zee zou hiervoor bepalend zijn. Het verhaal van het zilveren licht van Delft was aanleiding genoeg om de grootste, centrale hof in het plan hiernaar te vernoemen, en dit ook als basis voor de architectonische uitwerking te zien. De hof heeft een 'zilveren' grondvlak: water, dat de 'kristallijne' gebouwen weerspiegelt. Ook voor de andere hoven/hofjes in het plan is het licht als thema gebruikt, als element, dat telkens in andere kleur en intensiteit beleefd wordt. Dit heeft geleid tot de keuze om de zeven hofjes langs de grote centrale hof naar edelstenen te vernoemen, en de zuidelijke grote hof naar een steenkleur, die ruimte licht en lucht verbeeldt: de hof van Blauw' (dit laatste hof kreeg van de commissie voor straatnaamgeving en de gemeenteraad een andere naam: Hof van Azuur).

Hof van Zirkoon (14)

Vanaf Hof van Zilverlicht

Rbsl. 31 maart 1994

Het Bureau Kuiper had hiervoor de naam 'Hof van Diamant' in gedachten. Deze naam is onmogelijk wegens het voorkomen van het Diamantpad elders in de stad. Het mineraal zirkoon ('witte steen met hoog vuur') is in zekere zin te vergelijken met diamant, zij het dat de hardheid veel minder is. Als edelsteen worden voornamelijk roodbruine, geelgroene en diepgroene variëteiten gebruikt (vergelijk Hof van Zilverlicht).

Hofeiland (14)

Vanaf Hof van Azuur

Rbsl. 31 maart 1994

Straat op een eiland in de Hoornse Hof.

Hofzoom (14)

Van Parkzoom naar Groene Zoom

Rbsl. 31 maart 1994

Oostelijke randweg ('zoom') van de Hoornse Hof.

Kristalplein (14)

Kruising Kristalweg/Hof van Zilverlicht

Rbsl. 31 maart 1994

Kristalweg (14)

Van Van Foreestweg naar Groene Zoom

Rbsl. 31 maart 1994

Kristal is een bepaalde vorm, waarin vrijwel alle mineralen voorkomen. Kenmerkend is dat het kristal wordt begrensd door platte vlakken. De naam kristal wordt ook gebruikt voor kristalglas, dat is glas waaraan meestal lood- of bariumverbindingen zijn toegevoegd. Het heeft een hoge brekingsindex waardoor het glas een fraaie glans heeft.

Laan der Verenigde Naties (23)

Van Kruithuisweg naar Zambezilaan
Rbsl. 27 oktober 1994

De Verenigde Naties is een vereniging van onafhankelijke landen, die als doel heeft de internationale vrede en veiligheid te bewaren en samen te werken om de politieke, economische en sociale omstandigheden te scheppen waarin die veiligheid bereikt kan worden. De organisatie is opgericht in 1945, het hoofdkwartier ervan is gevestigd in New York. Er zijn thans 166 landen lid (februari 1992).

Laan van Van der Gaag (27)

Vanaf Zuideinde
Rbsl. 28 april 1994

Jacob van der Gaag (Delft 1784-1867) was eigenaar van de Stads Herberg 'Buyten' aan het Zuideinde. De 'laan' die naast zijn herberg begon en de polder in leidde werd volgens eeuwenlang gebruik 'Laantje van Van der Gaag' genoemd. In 1846 verkocht hij een klein deel van die laan aan mr. A.H. van Wickevoort Crommelin en twee andere heren. Met deze aankoop beletten zij de voortgang van de aanleg van de spoorlijn van Delft naar Schiedam om zo een halte bij hun woonplaats Heemstede af te dwingen. F.W. Conrad, de ingenieur-directeur van de spoorwegen, liet zich niet chanteren en liet de spoorlijn met een bocht om de laan heenleggen. Deze lijn, die slechts enkele dagen in gebruik was, werd spottend onder verwijzing van de aanvoerder van het driemanschap de 'Cromme lijn' genoemd. De Laan van Van der Gaag blijft nadien de Crommelinlaan. Met de hernieuwde Crommelinlaan, de Laan van Van der Gaag en de Conradlaan is dit stukje Delftse spoorweghistorie vastgelegd.

Neringstraat

Van Industriestraat naar Gildestraat
Rbsl. 28 april 1994

Een nering is een bedrijf, met name in de handel of het winkelbedrijf. De straat is gelegen op een bedrijventerrein.

De Nieuwe Haven

Rbsl. 27 oktober 1994

Havengedeelte van de Delftse Schie, zijtak van de Schie in de richting van de Rotterdamseweg (achter huisnummers 230-244).

Parkzoom (14)

Van Teding van Berkhoutlaan naar Hof van Azuur
Rbsl. 31 maart 1994

Zuidelijke randweg ('zoom') van de Hoornse Hof, waar dit wijk grenst aan het park de Hof van Delft.

Pensionarispad (13)

Van Anthonij Heinsiusstraat naar Schimmelpenninckstraat
Rbsl. 28 april 1994

De straat is gelegen in de buurt waarin de meeste straten genoemd zijn naar raadpensionarissen. Een pensionaris of stadsadvocaat was in de 16de tot de 18de eeuw een voornaam stedelijk ambtenaar, die als pleitbezorger bij stedelijke gedingen optrad, de stad als raadsman diende en gewoonlijk afgevaardigd werd naar de Staten van de Provincie. De raadpensionaris was de voornaamste bestuursambtenaar in Holland en West-Friesland tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Plantagegeer (11)

Van Koningsplein naar Nieuwe Plantage
Rbsl. 28 april 1994

Gerende (schuin lopende) verbinding door het plantsoen ('plantage'), vergelijk Annageer.

Plein Delftzicht

Van Hooikade naar Zuideinde (27)
Rbsl. 27 oktober 1994

Ongeveer op deze plaats schilderde Johannes Vermeer omstreeks 1661 zijn beroemde *Gezicht op Delft*.

intervam west
wie met ons bouwt mag meer verlangen
Riant wonen nabij het historisch hart van Delft

mabon
realiseert plan Delftzicht

DELFTZICHT

- 70 vrije sector eengezinswoningen
- prijzen vanaf f 230.000,- vo.n.
- 69 appartementen met uitzicht op de Schie
- royaal wooncomfort en moderne architectuur

Inl. en Verkoop: Frisia Makelaars Den Haag 070-342 01 01
Atta Makelaars Rotterdam 010-411 46 44

Plein Delftzicht, zomer 1994

Prof. A. van Rossem voert het woord bij de opening van het tenniscomplex van de Delfte Tennisbond aan de Laan van Altena in 1927 (Foto: archief DTB).

Van Rossempad (14)

Vanaf Van Rossemweg

Rbsl. 31 maart 1994

Van Rossemweg (14)

Vanaf Polderpad

Rbsl. 31 maart 1994

Prof.dr. Arnold van Rossem (Deventer 1887-Delft 1982), in 1916 benoemd tot directeur van de Rijksrubberdienst, voorloper van het Rubberinstituut TNO, bijzonder hoogleraar in de rubbertechnologie aan de TH sedert 1939, was in 1927 een van de initiatiefnemers tot de oprichting van De Delftse Tennisbond, sedert 1953 was hij erelid van deze vereniging. De straatnamen voor de weg en het pad bij het nieuwe tennispark van de DTB zijn gegeven op verzoek van deze vereniging.

Het beeldmerk van de Rubberstichting op de gevelsteen van het afgebroken gebouw aan de Oostsingel (Foto: R.A.J. van der Krogt).

Rubberplantage (12)

Vanaf 't Vrije Land

Rbsl. 31 maart 1994

Straat aangelegd op het terrein van de voormalige Rubber-Stichting. De Rubber-Stichting was opgericht in 1936 met als doel de verbetering en de verkoopactivering van rubber. In het toenmalige Nederlands-Indië was de pendant gevestigd: een instituut dat zich bezighield met de verbetering van de winningsmethoden. Gefinancierd werden beide instituten uit een heffing op de geëxporteerde rubber. Nadat Indonesië onafhankelijk geworden was kon de Rubber-Stichting aanvankelijk nog doorwerken. In oktober 1951 werd zelfs het nieuwe gebouw aan de Oostsingel feestelijk geopend in aanwezigheid van Indonesische functionarissen. In 1954 stopte de financiering uit Indonesië en begon de langzame opheffing van de Rubber-Stichting. Eerst in 1969 werd de Stichting officieel geliquideerd en werd het gebouw gebruikt door de Optische Industrie De Oude Delft, totdat het na een leegstand van enkele jaren in 1993 werd afgebroken om plaats te maken voor nieuwe bedrijven en woningen.

De straat op het terrein kreeg de naam Rubberplantage als herinnering aan de Rubber-Stichting. De naam is tevens gekozen wegens de nabijheid van de Indische buurt en doordat het achtervoegsel 'plantage' in Delft vaker gebruikt wordt.

Schoepenpad (16)

Van Bieslandsekade naar Korftlaan

Rbsl. 27 oktober 1994

Fietspad langs het gemaal van de Bieslandse polder. Schoepen zijn onderdelen van de pompinstallatie in het gemaal.

Tuinderspad (14)

Van Henry Dunantlaan naar Polderpad

Rbsl. 28 april 1994, naamswijziging van een deel van het Polderpad
Pad gelegen naast een volkstuincomplex.

Verzetspad (25)

Van Wielengahof/Grabijnhof naar Sadatweg

Rbsl. 27 oktober 1994

Vondelpad (12)

Van Dr. Schaepmanstraat naar Oostblok

Rbsl. 27 oktober 1994

Pad in het verlengde van de Vondelstraat.

*Wijzigingen en verlengingen:***Kruithuisweg**

Rbsl. 27 oktober 1994, in westelijke richting verlengd.

Vaandelstraat (11)

Rbsl. 27 oktober 1994, naamswijziging Vaandelsteeg en tegelijkertijd verlenging.

Voordijkshoornsepad (13)

Rbsl. 28 april 1994, naam opnieuw vastgesteld door het gedeelte tussen Kerstanjepad en Van Foreestweg, naam vervallen voor deel Van Foreestweg naar Van der Dussenweg en naam gewijzigd in Polderpad voor het overige deel.

Polderpad (13)

Verlengd met een deel van Voordijkshoornsepad, gedeeltelijk gewijzigd in Tuinderspad.

Vervallen straatnamen:

Dahliastraat, Leliestraat, Rozenstraat en Tulpstraat. Vastgesteld 4 april 1922, vervallen 28 april 1994 (in feite bestonden ze al geruime tijd niet meer).

Het gemeentebestuur van Delft

Toestand 1-1-1995

Burgemeester: mr. H.V. van Walsum

Gemeentesecretaris: drs. U. Sijtema (per 1-1-1995)

Wethouders:

B.J. Boelens (VVD), Stadsontwikkeling, beheer, regiobeleid

C.A. Bonthuis (Stadsbelangen), Welzijn, cultuur, sport, recreatie, communicatie en onderzoek

A.J. van der Hout (D66), Financiën, economische zaken, werkgelegenheid en onderwijs

W.A.G. van Leeuwen (CDA), Sociale zaken, volkshuisvesting, milieu en personeelszaken

Gemeenteraad

PvdA

mw. C.M. van der Bie-van Vliet (1982)

mw. E. Boogaard-Kreszner (1986)

J.D. Rensen (1994)

C. Scalzo (1986)

J.P. Torenstra* (1986)

mw. J. Zomervrucht (1986)

mw. L.C.A. Zweekhorst-de Rooij (1994)

CDA

L.J.M. Borghols* (1991)

N.A.J.M. van Doeveren (1994)

mw. M.E.H. Koop (1988)

W.A.G. van Leeuwen (1986)

A.H.J. Meeuwis (1990)

A. Plooij (1987)

D66

mw. Y.S. Auwerda-Meister (1990)

P.A. de Graaf (1994)

A.J. van der Hout (1986)

mw. C.E. Lourens (1994)

K.H. Oey (1994)

M.P. Oosten* (1990)

Stadsbelangen

C.A. Bonthuis (1986)
J.P. Lispet (1990)
W. Meijer (1994)
C. van der Pot (1986)
H. Smithuis* (1990)

VVD

B.J. Boelens (1982)
R. de Boer* (1990)
J.J.H. Ploeg (1994)
mw. W.C. Steffen-Hoogendoorn (1982)

Groen Links

W. Bot (1994)
H.J. Grashoff* (1994)
mw. C. Heuvelman (1990)
mw. J.M.J. Schoone (1994)

SGP/GPV/RPF

J. van den Doel* (1991)

SP

J.N. van den Bos* (1994)

STIP

J-P.A. Monod de Froideville* (1994)

CD

mw. W.J.M. van Es-van der Spek (1994)
G.J.A. van der Spek* (1994)

* = fractievoorzitter

het jaartal geeft aan wanneer men raadslid geworden is

De Delftse bevolking

Op 1 november 1994 telde Delft 92.532 inwoners, 48.336 mannen, 44.196 vrouwen.

Bron: Gemeente Delft, Concernafdeling Communicatie en Onderzoek

Over de auteurs

Drs. E.J. Bult (Den Haag 1954) studeerde sociale geografie aan de Vrije Universiteit en culturele pre- en protohistorie aan de Universiteit van Amsterdam. Daarna werkte hij van 1985 tot en met 1990 bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Amersfoort. Sedert 1 januari 1991 werkt hij als gemeentelijk archeoloog bij de dienst Stadsontwikkeling van de gemeente Delft.

Drs. H.L.M. Defoer (1936) studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit Amsterdam en is thans directeur van het Museum Catharijneconvent in Utrecht.

Dr. H.L. Houtzager (Delft 1935) studeerde geneeskunde in Leiden en werd in Nijmegen opgeleid tot vrouwenarts. Hij promoveerde in 1968 op het proefschrift *De vorming van oestrogenen in geval van mola-zwangerschap*. Sedert 1971 is hij werkzaam als gynaecoloog in het Reinier de Graaf Gasthuis te Delft. Hij publiceerde tal van artikelen over gynaecologie en verloskunde, alsmede over de geschiedenis van de geneeskunde.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956) studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici: De produktie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en over de geschiedenis van Delft, met name over de naamkunde.

C.F. Kwakkelstein (Vlaardingen 1940) deed na de HBS te Vlaardingen de HTS te Dordrecht. Hij is opgegroeid met, en meer dan 30 jaar werkzaam in de visserij, rederij, haringhandel, koel- en vrieshuizen. Daarnaast houdt hij zich bezig met genealogie en bronnenpublicaties.

J.A. Meter (Den Haag 1952) studeerde MO-A Nederlands en was van 1978 tot 1993 verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waarbij hij de vereiste bibliotheek-opleiding heeft gevolgd. Vanaf februari 1993 is hij als bibliothecaris werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Delft.

Drs. A.J.H. Rozemond (Leiden 1934) was na het behalen van het diploma wetenschappelijk archiefambtenaar 2e klasse sedert 1958 in diverse

functies werkzaam bij het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. In zijn vrije tijd studeerde hij rechten te Leiden, waar hij in 1972 voor zijn doctoraal examen (vrije studierichting) slaagde. In 1973 verwierf hij het diploma hoger archiefambtenaar. In dat jaar werd hij benoemd bij de Gemeentelijke Archiefdienst te Delft, werd in 1974 adjunct-archivaris en was van 1977 tot 1994 gemeentearchivaris.

Drs. I. Vellekoop (Schiedam 1950) volgde na de MMS te Vlaardingen de opleiding aan de Rijksarchiefschool te Den Haag. Zij studeerde maatschappij-geschiedenis aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Zij publiceert artikelen op historisch en archeologisch gebied.

Drs. C. van der Wiel (Leiden 1950) studeerde geschiedenis in Utrecht en is afgestudeerd op een onderzoek naar de bewoners van de Pieterstraat in Delft in de 19de eeuw. Hij is thans journalist.

J.C.M. van Winkel (Den Haag 1936) werd priester gewijd in 1964. Na een periode van pastorale bediening en een landelijke functie in het ziekenapostolaat werd hij in 1976 tot pastoor benoemd, eerst in Den Haag en Rotterdam en sedert 1988 in de parochie Maria van Jesse te Delft.

Naamregister

Persoonsnamen, topografie en Delftse instellingen en verenigingen

De namen in de noten, in de bibliografie (blz. 109-125) en de namen van de leden van de gemeenteraad (blz. 137-138) zijn niet in dit register opgenomen.

- Abels, J.K. 9
Abels, Paul 21
ABN/AMRO 15
Abtswoude, wooncentrum voor
ouderen 15
Abtswoudse polder 101-102
Admiraal, P.V. 15
Albers, Toon 12
Alewijnse Delft BV 21
Altena, tafeltennisver. 17
Anthonisz., Adriaan 58
Archeologische Dienst, Gem. 22
Archiefdienst, Gem. 22
Arend, O. van den 6
Asvest 97-100
B.E.C. 14
Baas, Jan 84
Bailly, Pieter 56
Bakker, R. 76
Batenburg, J.M. van 16
Bemmel, Helga van 18
Berg, Jan J. van den 18
Biesemayer, Abraham 82
Bieslandhof 18
Blaeu, Joan 50
Bloemendaal, G. 15
Bochoult, Maerten van 61
Boelens, B.J. 14, 16
Bonifatius IX, paus 24, 35
Bonthuis, C.A. 15, 16, 19, 20
Boode, Aad 20
Bosch, J. van den 14
Brabantse Turfmarkt 14, 16
Bramer, Leonaert 19
Brandweer 18
Brouwer Offset 19
Brouwer, Anton W. 11, 13
Brown, Christopher 19
Buddy's Jongens Zanggroep 22
Burch, Aem Heynricksz. van der
37-45
Burg, Annette van der 13
Burgwal 14, 16
Calvé 70
Ceulen, Ludolph van 51, 53-57
Claesz., Heiman 39
Claus, Hugo 22
Cloot, Bartholomeus 56
Combiwerk 20
Concordia, v.v. 14
Conrad, F.W. 127-128, 132
Constantijn, prins 22
Cornelis Musiusschool 18
Cornelisz., Maerten 37-38
Cornets de Groot, Jan Hugo
49-59
Crouwel, W.H. 11
Cultuur Dichterbij, Stichting 13
D.E.S., Korfbalver. 19
D.H.C., v.v. 15, 18
Danio Rerio, aquariumver. 12
Dega Potgrond Delft 20

- DEIM 21
 Delfia Batavorum 13, 18
 Delftdag, Stichting 18
 Delfts Aktieplan Toerisme 20
 Delftsche Courant 13, 19
 Delftsche Sanghers, Die 14
 Den Hoed-Delft Transport 14
 Dijk, van, & Hoogstede 21
 Dijkstra-Schreuder, Mies 19
 Doeveren, Van 95
 Dongen, Piet van 20
 Dousa, Janus 51
 Drie Ackers, theater 95
 Drie Astonnen, De, plateelbakkerij 80
 Drumguards Delft 19
 Duyvelsgatmolen 51-52
 EDH, handbalver. 21
 Egbers, Jolanda van 13
 Eijk, fa. Van 97
 Elderhorst, Wilbert 15
 Emeis, E. 9
 Erades, Ron 18
 Ernst, Marjolein 18
 Eycke, Simon van der 57-58
 Fabritius, Carel 50
 Filmhuis 22
 Froger, Jules 26
 Gaag, Jacob van der 132
 Gasthuisplaats 102-106
 Gerards, Balthasar 6, 58
 Gheyn, Jacobus de 55, 57
 Gistfabriek 70, 89
 Goes, Christiaan & Andries van der 41, 44
 Goudaen, Willem 57
 Goudappel, C.D. 9
 Goudt, Maritge Christiaensdr. 41
 Graaf, Reinier de 50
 Grakist, J. 9
 Griekse A, De, plateelbakkerij 80
 Grondmechanica Delft 12
 Grontmij 97
 Groot, Hugo de 50
 Groot-Op den Brouw, G.W.A. de 9
 Gucht, Maximiliaan van den 49
 H.T.M. 16
 Haagsche Courant 13
 Haak, A.J.H. 27
 Hagen, Christiaan 53
 Hagen, Jan van der 80
 Haring, fa. 20
 Harmsen van der Beek-Pompe, K.M. ten 7
 Hasselt, J.B.F. van 128-129
 Heel, J.F. van 7, 9
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 9
 Henzen, pastoor 27
 Hey, Gerrit Gerritsz. 43
 Hillen's Sigaren- en Tabaksfabr. 129
 Hof van Delft 37-45
 Hooge Huys, 't 78
 Hoogh, Pieter de 50
 Hoornse kwadrant 102
 Horst, K. van der 26
 Hout, A.J. van der 13, 15
 Houtzager, H.L. 9
 Hudito, Delftse Hockey Club 16, 19
 In de Stede, winkeliersver. 14
 Jac. P. Thijsse, OBS 16
 Jansdr., Fytje 39
 Jansdr., Maria 54
 Jansz., Cornelis 39
 Jansz., Simon 39
 Johan Friso, prins 22
 Joris, P.C. 17
 Josephus Jitta, A.C. 129
 Josselin de Jong, Eska de 16, 17
 Kegelbond, Delftse 15
 Klein Breteler, J. 18
 Kloeg, Jacobus 18
 Koffie in Nederland 13
 Koningsveld, klooster 102
 Koops, P. 7, 9

- Koppen, P.A. van 9
 Krogt, P.C.J. van der 9
 Kromhout, J.A.J. 14
 Kruithuis 21
 Kuiper compagnons 130
 Küller, chirurgijn 69
 Kunstcentrum Link 21
 Kunstdoelen, De 14
 Kunz, C.G. 70
 Kunz, George G. 5, 9, 13
 Kuyper, Hans 16
 Kuijpers, fa. 21
 Kynologen Club Delft 14
 Leeuwen, H.W. van 9
 Leeuwen, W.A.G. van 19
 Leeuwenhoek, Antoni van 50
 Leupen, S.M.C. 6
 Leupen-van den Bosch, W.J.B.I.
 9
 Leur, J.W.L. van 6
 Levenslust, amateurtuindersver.
 15, 16
 Lipsius 51
 Loef, J.J. van 9
 Lokin, D. 11
 Londen, H. van 39
 Looije, fa. 106
 Lucassen, Jan 62
 Maas, Pieter 85
 Maat, G. 106
 Machteld 24, 27
 Makebljide, Lodewijk 26
 Mander, Karel van 49
 Maria van Jesse, beeld & paro-
 chiekerk 23-36
 Marico-Groenewegen, C. 18
 Marken, J.C. van 66-67, 70
 Maurits, prins 54
 Metalen Pot, De, plateelbakkerij
 78, 80
 Mierevelt, fam. Van 50
 Molenbroek, H.M. 69
 Monteyne, Marja 21
 Moor, G. de 6
 Muiselaar, J. 26
 Muzisch Centrum 14
 Nieuwe Kerk 18, 20, 73
 Noordeinde 107
 Noort, M. van 9
 Oel, J. van 9
 Olthuis, Loethe 20
 Omslag, De, Literaire Salon 22
 Oosteinde 100
 Oosten, A.J.E. van 26
 Opperman, Ton 19
 Oude Delft 107
 Oude Kerk 24-27
 Paape, Gerrit 75
 Paeuw, De, plateelbakkerij 107
 Paris, Delftsche Stud. Bridge- en
 Schaakclub 21
 Parival, J. de 54
 Pauwels, Jan 54
 Peer, A.J.M. van 9
 Peters, Petra 20
 Phaff, H.E. 9
 Philips de Goede 51
 Philipsz., Jan 39
 Pietersz., Klaas 40
 Pietersz., Laurens 40-41, 43-45
 PINT 11
 Plataan, Hotel De 15
 Plu-Verhaagen, Pieternella 15
 Politiebureau 20
 Pomeran, Willem van 67
 Porceleyne Fles 70
 Porceleyne Lampetkan, De, pla-
 teelbakkerij 81
 Potter, Jan Jansz. 38
 Practische Studie, Gezelschap 15
 Prinsenhof, Sted. Mus. Het 19,
 22
 Raymakers, B.W. 9
 REDEOSS 13
 Reijen-Mienis, W. van 9, 22
 Reinier de Graaf Gasthuis 15
 Riagg 19
 Ritzen, min. 20
 Roezemoes, Kinderdagverblijf
 19

- Romboutsz., Pouwels 61
 Romijn, Leo 16
 Roodenburg, M.C. 6
 Roos, De, molen 19
 Roos, De, plateelbakkerij 77,
 107
 Rossem, A. van 134
 Rozemond, A.J.H. 5-7, 9, 14
 Rubberstichting 135
 Scaliger 51
 Schepers, Bart 16
 Schoonhoven, Jan 16
 Schooten, Frans van 54
 Scouting Delfland 13, 21
 Seele, Adriaan 13
 Sijtema, U. 19
 Sint-Erasmusgilde 72
 Sint-Hippolytuskkerk 23
 Sint-Hubertustoren 99
 Sint-Jozefkerk 23
 Sint-Lucasgilde 72-73, 75, 81, 86
 Sint-Michielsgilde 40
 Sint-Michielsgilde 75
 Sitsen, A. 17
 Snellius, Willebrord 57
 Sommen, E.R.M. van der 20
 Soutendam, J. 67, 69
 Speel-o-theek, Stichting 21
 Spierings, François 49, 70
 St. Andrew's Society 20
 Stalpaert van der Wiele, Johan-
 nes 26
 Standvastigheid, Sociëteit 16
 Steenbeek, Dominicus van 67
 Stevin, Simon 51-54, 58
 Stommans, Pieter 61
 Stormvogels 15
 Stylos, studiever. 11
 Swanenburg, Willem 56
 Swart, K.W. 22
 Swol, fam. Van 107
 Symonsdr., Adriana 56
 Symphonie Orkest, Delfts 15, 22
 Tacq, Jacques 61
 Tap, Cosmas 27
 Tennisbond, Delftse 16, 17, 134
 Tienstra, M. 9
 Tillema, M. 9
 Timman-de Leeuw, Anneke 17
 Timman-Jansen, P. 7
 Timmer, E.M.A. 62
 Tonisz., Kors 38
 Trompper, R. 14
 Tuitel, P.A. 13
 Ursula, St. 33
 Uytenbogaert, Johannes 51
 Vastenhoven, Mark van 12
 Veen, Gijsbert van 78
 Verbrugge, B.D. 9
 Verhoeven, G. 14, 22
 Vermander, Carel 61-62, 70
 Vermeer, Jan 50, 133
 Verschuyf, M.A. 6, 9
 Verwersdijk 95
 Veste, Stadstheater De 18, 20,
 21, 97-100
 Visser, P. 6
 Visser, P.C. 9, 69
 Vitesse Delft 18
 VOC 76
 Voecht, Jan Cornelisz. die 42
 Voecht, Maritgen Claesdr. die
 37-45
 Vollering, tuincentrum 22
 Vos, H.H. 9
 Vosmeer, Michaël 26
 Vreede, Fa. de 19
 Vrijmoed, Germanus (Jacobus
 Johannes) 26-27
 Vroom, F.N. 9
 VVV 13
 Waagtheater 16
 Waardijk, Gerard 13
 Wal, J.T. van der 15
 Walsum, H. van 11-14
 Waterleidingbedrijf 13
 Weers, Gerard van 22
 Wegner, J.G. 9
 Weijers, Herman 18
 Wending, De, buurthuis 22

Wereldwinkel Delft 12
Werf, reisbur. Van der 14
Wickevoort Crommelin, A.H.
van 132
Wiese, Ferdinand 19
Wijs-Kamp, J.M. de 9
Willem Felsoord 11
Willem van Oranje 15, 22, 57, 58
Willemsdr., Aryaentje 41

Willemsdr., Fytje 39
Winsemius, J. 21
Wit, H.M.T. de 19
Wolde, Tj. ten 17
Woudanus, Jan Cornelisz. 56
Wouters, Ton 21
Yperstraat 106-107
Zee, Balthazar van der 61
Zevenbergen, P. 11

Index adverteerders

Kunsthandel Lijstenmakerij Bestman-Moleveld 48
Wijnkoperij Hellebrekers 60
Boekhandel Huyser 94
Kleyweg's Stads-Koffyhuis 126

Rectificatie

In het *Jaarboek 1993* zijn een paar storende fouten geslopen:

Op blz. 59, 8ste regel van onderen, wordt Gerrit Paape een 'vuig' aanhanger van het democratisch patriotisme genoemd, dit moet natuurlijk een 'vurig' aanhanger zijn!

Op blz. 92 moeten de buurtnummers 2302-2306 elk met één verlaagd worden tot 2301-2305.

